

कृषि तथ्याङ्क संकलन एवं विश्लेषण निर्देशिका २०७०/०७१

नेपाल सरकार

कृषि विकास मन्त्रालय

कृषि विभाग

कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय

बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम

हरिहरभवन, ललितपुर

फोन नं. ०१५५२४२३०

ईमेल : mrsp@agribiz.gov.np

दुई शब्द

जिल्ला तहमा कृषि तथ्याङ्कहरू संकलन गर्ने विषयमा २०५८ मा तात्कालिन कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा तथ्याङ्क महाशाखाले कृषि तथ्याङ्क संकलन निर्देशिका जारी गरेको थियो । यसैगरी २०५९ सालमा तत्कालीन आर्थिक विश्लेषण तथा तथ्याङ्क निर्देशनालयले आयोजनाहरूको लागि उपयुक्त हुने गरी जिल्ला तहमा खेती खर्च, आधार रेखा सर्भेक्षण, प्रभावकारिता अध्ययन लगायतका विषय वस्तुहरू राखी निर्देशिका तयार गरेको थियो । यो एक दशक वीचमा कृषि र वातावरणमा कैयन परिवर्तन देखापरेका छन् । त्यतिखेर जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरूमा पठाइएका यी दुवै निर्देशिकाहरूको सान्दर्भिकता पछिल्ला दिनहरूमा भन्ने वद्वै गएकोले २०६८ मा उक्त निर्देशिकाहरूलाई समायोजन त गरीयो तर थपउपयोगी बनाउने कार्य जरूरी महशुस भयो । अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि यस किसिमका विषय वस्तुहरूलाई भरपर्दो आधार बनाउन र यसैगरी आयोजना पूर्व र आयोजना पश्चातको स्थिति पत्ता लगाउन आधाररेखा सर्वेक्षण गर्नेपर्ने हुन्छ । कृषि क्षेत्र देशको अर्थतन्त्रको वृहत क्षेत्र भएको र आगामी दिनमा पनि रोजगारी एवं खाद्य सुरक्षाका दृष्टिले अग्रणी क्षेत्र भएकोले यसलाई व्यवसायीकरण गर्न सरकारी, गैह्र सरकारी, सहकारी एवं कृषक तहमा आ-आफ्ना तर्फबाट सक्दो प्रयास भैरहेका छन् । यी प्रयासहरूलाई उजागर गर्न बिश्वसनीय तथ्याङ्कनै चाहिन्छ । बिश्वसनीय तथ्याङ्कका लागि उचित कार्यविधि चाहिन्छ जसमा यस निर्देशिकाको महत्वपूर्ण भूमिका छ ।

कृषि क्षेत्रको तथ्याङ्क सम्बन्धी यो निर्देशिकाले वद्वलितो स्वरुपलाई उतार्न थप परिमार्जनको सुभावहरू प्राप्त भयो । यो निर्देशिका प्रयोग गर्ने जिल्ला तहमा कार्यरत कर्मचारीहरूको रचनात्मक तथा सृजनात्मक सुभावहरूलाई कदर गर्दै नयाँ परिस्थिति र आवश्यकताहरूलाई जिल्ला जिल्लाबाट नै ब्यवस्थित गर्दै लैजान यो पहल गरिएको छ । पुरानो र नयाँ पिढी वीचको अन्तर दूलो भएको र वदलितो अवस्था अनुसार कृषि तथ्याङ्क समसामायिक बनाउदै लैजान पनि निश्चित निर्देशिका आवश्यक पर्दछ नै । जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको विशेष गरी योजनामा कार्यरत कर्मचारीहरू मात्र नभएर कृषि प्रसार कार्यकर्ता, शिक्षित कृषक, कृषि उद्यमी, नीति निर्माता, योजनाबिद लगायत कृषि क्षेत्रका अन्य आयोजनामा कार्य गर्ने कर्मचारीहरू, गैह्र सरकारी, सहकारी एवं निजी क्षेत्र, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा कार्य गर्नेहरू जसले तथ्याङ्क संकलनमा बिश्वसनीयता अभिवृद्धिका साथै एकरुपता समेत कायम गर्न गराउन यस निर्देशिका परिमार्जनमा विविध तवरले सुभावहरू दिनु भएको छ । सोही जगमा यस बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रमले कृषि तथ्याङ्क संकलन एवं विश्लेषण निर्देशिका २०६८ मा भएका मूलभूत पक्षहरूका साथै अहिले टड्कारो देखिएका योजना, बजार विकास तथा आर्थिक विश्लेषण कार्यक्रम, कृषि उपज बजार स्थलको ब्यवस्था तथा संचालन सम्बन्धी निर्देशिका, २०५३ (संशोधन सहित), कृषि उपज बजार स्थलको ब्यवस्था तथा संचालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०६६, बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रमको संक्षिप्त परिचय, राष्ट्रिय कृषि नीति २०६१ लगायतका विषयवस्तुहरू समेत राखी यो निर्देशिका प्रकाशित गरिएको छ ।

यस पुस्तक प्रति सम्बन्धीत सबै पक्षले देखाएको अभिरुचीको फलस्वरुप यस सस्करणमा कृषि तथ्याङ्क संकलन एवं विश्लेषण निर्देशिकालाई अद्यावधिक रूपमा प्रस्तुत गरि पुनः प्रकाशनमा ल्याइएको छ । सम्बन्धीत विषयगत खण्डका सूचकहरू यथासम्भव मिलाएर सबै समावेश गर्ने प्रयत्न गरिएता पनि कतै केही छुट्न गएको वा कतै दोहोरिन गएको देखिएमा त्यसको जानकारी पाउन यस कार्यक्रम सबैसँग अनुरोध गर्दछ ।

अन्तमा यस पुस्तक प्रकाशनमा प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष रूपमा संलग्न रहनु भएका कार्यक्रमका वरिष्ठ कृषि बजार विज्ञ श्री तेजेन्द्रप्रसाद पौडेल, वरिष्ठ तथ्याङ्क अधिकृत श्री दिनेश भट्टराई, कृषि अर्थविज्ञ श्री किशोर पराजुली, श्री गोकर्ण शर्मा, श्री मणिरत्न अर्याल, लेखाअधिकृत श्रीमती सिता ज्ञवाली लगायत कार्यालयका सबै कर्मचारीहरू प्रति हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

नेत्र बहादुर मण्डारी

जेठ, २०७१

विषयसूची

क्र.सं.	विषयहरु	पेज नं.
	खण्ड नं. १ कृषि तथ्याङ्क विश्लेषण कार्यक्रम	३
१.१	परिचय	३
१.२	कार्यक्रमको उद्देश्य	३
१.३	कार्यक्रमको औचित्य	३
१.४	कार्यविधि	४
	खण्ड नं. २ उत्पादन लागत तथा बजार लाभ अध्ययन	५
२.१	उत्पादन लागत अध्ययन	५
२.२	उद्देश्य	५
२.३	कार्यक्रममा संलग्न निकाय तथा जिम्मेवारी	५
२.४	कार्यविधि	६
२.५	बजार लागत अध्ययन	६
२.६	बजार लागत निकाल्ने तरिका	८
	खण्ड नं. ३ आधाररेखा सर्भेक्षण अध्ययन	९
३.१	आधार रेखा सर्भेक्षण	९
३.२	कृषक समूह प्रभावकारिता अध्ययन	११
३.३	सेवाकेन्द्र स्तरीय तालिमको प्रभावकारिता अध्ययन	१२
३.४	प्रदर्शन कार्यक्रमको प्रभावकारीता अध्ययन	१३
	खण्ड नं. ४ बाली कटानी सर्भेक्षण	१५
४.१	परिभाषा	१५
४.२	वाली कटानीको लागि प्लट छनौट गर्ने तरिका	१५
४.३	वाली कटानी गर्ने क्षेत्रफल	१५
४.४	बाली कटानीको लागि आवश्यक सामानहरु	१६
४.५	बाली कटानीको विधि सामान्यतया निम्नानुसार हुनेछ	१६
४.६	निर्धारित चिस्यान दर र समायोजित उत्पादन दर निकाल्ने तरिका	१७
४.७	मकै वाली कटानी गर्ने तरिका	१९
४.८	जिल्लास्तरीय अनुमान तयार गर्ने विधि	

	खण्ड नं. ५ मासिक बालीनाली स्थिति प्रतिवेदन	२०
५.१	आवश्यकता	२०
५.२	प्रतिवेदन पठाउने समय र प्रतिवेदनको सन्दर्भ समय	२०
५.३	प्रतिवेदनको आधार	२०
५.४	प्रतिवेदन पठाउनु पर्ने निकायहरु	२०
५.५	मासिक प्रतिवेदन भर्ने तरिका	२०
	खण्ड नं. ६ मत्स्य तथ्याङ्क संकलन	२३
६.१	आवश्यकता	२३
६.२	उद्देश्य	२३
६.३	तथ्याङ्क संकलन विधि	२३
६.४	प्राकृतिक जलाशयको माछा उत्पादन अनुमान	२४
	खण्ड नं. ७ कृषकतहको मूल्य संकलन	३०
	खण्ड नं. ८ खेती व्यवसायको अभिलेख	३३
	खण्ड नं. ९ जिल्लाको खाद्यान्न सन्तुलन स्थिति	३६
९.१	खाद्य सन्तुलन तालिका तयार गर्ने विधि	३६
	खण्ड नं. १० जिल्लास्तरीय आधारभूत तथ्याङ्क संकलन	३८
१०.१	उद्देश्यहरु	३८
१०.२	गा.वि.स./न.पा. को कृषि तथ्याङ्कका सम्भाव्य स्रोतहरु	३८
१०.३	जिल्लाको वस्तुगत विवरण	३९
१०.४	आयात-निर्यात तथ्याङ्क संकलन	४०
	खण्ड नं. ११ मूल्य श्रृङ्खला विश्लेषण	६०
	खण्ड नं. १२ प्रतिवेदन प्रस्तुतीमा राख्नु पर्ने विषय वस्तुहरु	६२
	खण्ड नं. १३ योजना, बजार विकास तथा आर्थिक विश्लेषण	६४
१३.१	कार्यक्रम प्रगती तथा तथ्याङ्क पुस्तिका प्रकाशन	६४
१३.२	अध्ययन/सर्वेक्षण	६४
१३.३	बजार प्रचार/प्रसार	६५
१३.४	हाटबजार संकलन केन्द्र स्थापना	६५
	खण्ड नं. १४ कृषि उपज बजार स्थलको ब्यवस्था तथा संचालन सम्बन्धी निर्देशिका, २०५३ (संशोधन सहित)	६७
	खण्ड १५ कृषि बजार पूर्वाधार विकास कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि, २०६६	७८
	खण्ड १६ राष्ट्रिय कृषि नीति २०६१	८७
	खण्ड १७ बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम संक्षिप्त परिचय	९४

अनुसूचीहरू

- अनुसूची १: उत्पादन लागत तथा लाभ अध्ययन प्रश्नावली
- अनुसूची २: तरकारी उत्पादन लागत तथा लाभ अध्ययन प्रश्नावली
- अनुसूची ३: फलफूल उत्पादन लागत तथा लाभ अध्ययन प्रश्नावली
- अनुसूची ४: केराबाली उत्पादन लागत तथा लाभ अध्ययन प्रश्नावली
- अनुसूची ५: अदुवा बालीको लागत तथा लाभ अध्ययन प्रश्नावली
- अनुसूची ६: महको उत्पादन लागत तथा लाभ अध्ययन प्रश्नावली
- अनुसूची ७: आधार रेखा सर्भेक्षण प्रश्नावली (क)
- अनुसूची ८: पकेट क्षेत्रका कृषकसँग सोधिने प्रश्नावली (ख)
- अनुसूची ९: कृषक समूह प्रभावकारिता अध्ययन प्रश्नावली
- अनुसूची १०: सेवाकेन्द्रस्तरीय तालिमको प्रभाव अध्ययन
- अनुसूची ११: प्रदर्शन कार्यक्रम प्रभावकारिता अध्ययनको प्रश्नावली
- अनुसूची १२: प्रदर्शन कार्यक्रम अवलोकन गरेको
- अनुसूची १३: कृषक समूहको विवरण
- अनुसूची १४: गैह्र सरकारी संघ संस्थाहरूको विवरण
- अनुसूची १५: माछा पालक कृषक गणना तालिका
- अनुसूची १६: कृषक गणना तालिका

कृषि तथ्याङ्क संकलन एवं विश्लेषण निर्देशिकाको संक्षिप्त विवरण

कृषि विभाग अन्तर्गत कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालयको एउटा अभिन्न अंगको रूपमा रहेको बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रमले आफ्नो स्थापनाकालदेखि नै राष्ट्रिय तहमा खेती व्यवसाय अध्ययन, सामाजिक आर्थिक अध्ययन, कृषि बाली वस्तुको उत्पादन लागत अध्ययन, आधार रेखा सर्भेक्षणको साथै अन्य अध्ययन अनुसन्धानहरू गर्दै आइरहेको छ। कतिपय जिल्ला कृषि विकास कार्यालयका योजना शाखाबाट पनि कृषि उपजहरूको लाभ लागत अध्ययन गरेको देखिन्छ। बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रमको संगठनात्मक ढाँचामा परिवर्तन भएपछि कृषिको आर्थिक पक्षका अनुसन्धानहरू यस संगठनका कार्यक्षेत्र वनेका छन्।

आ.व. २०७०/०७१ को कार्य लक्ष अनुरूप कृषि विभाग मातहतका कार्यक्रम निर्देशनालयहरूको उपस्थितीमा काठमाण्डौ उपत्यकामा र बाहिर रूपन्देहीमा सम्बद्ध पक्षहरूको संलग्नतामा निर्देशिका परिमार्जनका लागि सुभावहरू संकलन गरिएको थियो। जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरूलाई आ-आफ्ना जिल्लामा तल उल्लेखित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले यस कार्यक्रमबाट पूर्व प्रकाशित निर्देशिका २०६८, मन्त्रालयबाट प्रकाशित कृषि तथ्याङ्क संकलन निर्देशिका २०५८ र कृषि प्रसार कार्यक्रम कार्यान्वयन निर्देशिका २०६९ लाई लागु गर्दा आ-आफ्ना विभागतरूपले सान्दर्भिक विषयवस्तुहरूमा प्राप्त सुभावहरू समेत समावेश गरी **कृषि तथ्याक्त संकलन एवं विश्लेषण निर्देशिका** लाई समसामयिक वनाउने प्रयास गरिएको छ। यसबाट जिल्ला तहमा संकलन गरिने तथ्याङ्कलाई एकीकृत रूपमा संकलन गर्न टेवा पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ। यस निर्देशिका भित्र देहायबमोजिमका विषयवस्तुहरू समेटिएका छन्।

- कृषि तथ्याङ्क विश्लेषण कार्यक्रम
- उत्पादन लागत तथा बजार लाभ अध्ययन
- आधाररेखा सर्भेक्षण अध्ययन
- बाली कटानी सर्भेक्षण
- मासिक बालीनाली स्थिति प्रतिवेदन
- मत्स्य तथ्याङ्क संकलन
- कृषकतहको मूल्य संकलन
- खेती व्यवसायको अभिलेख
- जिल्लाको खाद्यान्न सन्तुलन स्थिति
- जिल्लास्तरीय आधारभूत तथ्याङ्क संकलन
- मूल्य शृङ्खला विश्लेषण
- प्रतिवेदन प्रस्तुतीमा राख्नु पर्ने विषय वस्तुहरू
- योजना, बजार विकास तथा आर्थिक विश्लेषण

- कृषि उपज बजार स्थलको ब्यवस्था तथा संचालन सम्बन्धी निर्देशिका, २०५५ (संशोधन सहित)
- कृषि उपज बजार स्थलको ब्यवस्था तथा संचालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०६६
- बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रमको संक्षिप्त परिचय
- राष्ट्रिय कृषि नीति २०६१

नमूना आकार (Sample Size)

औषत तथ्यांक निकाल्नु पर्दा नमूना संख्या (Sample size) अवस्था हेरी ५ देखि २५ संख्याको औषत हुनुपर्नेछ । उदाहरणको लागि कुनै एक जिल्लाको एक बालीको उत्पादन लागत निकाल्दा कम्तिमा ५ देखि २५ संख्याको उत्पादन लागत लिई सो को औषत निकाली तथ्यांक व्यवस्थापन गर्नु पर्ने बुझ्नु पर्छ । संभव भएसम्म बढी संख्याको औषत लिंदा प्रतिनिधित्व राम्रो हुने अनुमान रहन्छ ।

तथ्याक्त संकलन विधि

यस निर्देशिकामा संलग्न तथ्याङ्क संकलन गर्ने सूचकहरू बिभिन्न विधिहरू जस्तै: सर्वेक्षण, गणना, सरकारी अभिलेख, सूचना व्यवस्थापन प्रणाली आदि अपनाई लिन सकिनेछ । आवश्यकता र साधनस्रोतको क्षमतालाई ध्यानमा राखी तथ्याङ्क संकलन विधि तय गर्न जरुरी हुन्छ ।

तथ्याक्त संकलन गर्दा ध्यान दिनुपर्ने केही कुराहरू

यथार्थ परक तथ्याङ्क लिन सर्वेक्षकले सर्वेक्षणका क्रममा तथ्याङ्क संकलनको उद्देश्य प्रष्ट गर्नु पर्दछ । उत्तरदाताबाट तथ्यलाई बढाईचढाई गर्ने वा घटाउने खतरा तर्फ सर्वेक्षक सजग रहनु पर्छ ।

खण्ड १

कृषि तथ्याङ्क विश्लेषण कार्यक्रम

(Agriculture Statistics Analysis Program)

१.१ परिचय

जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरूले स्वीकृत नर्मस अन्तर्गत रहि आ-आफ्ना जिल्लामा कृषि तथ्याङ्क सङ्कलन, तथ्याङ्क विश्लेषण, तथा अध्ययन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने छन् । यस कार्यक्रमले लागु गरेको यो एकीकृत निर्देशिकाको प्रयोगबाट जिल्ला तहका तथ्याङ्क सङ्कलनमा एकरूपता र विश्लेषणमा रचनात्मकता कायम गर्न टेवा पुग्नेछ ।

१.२ कार्यक्रमको उद्देश्य

संक्षेपमा माथि उल्लेखित सर्भेक्षण अध्ययनका उद्देश्यहरू यस प्रकार छन् :

- १.२.१ कृषकहरूले गरि आएका खेती उत्पादन लागत तथा लाभको लेखाजोखा गर्न किसानलाई सक्षम बनाउने ।
- १.२.२ जिल्लामा खास खास खेती व्यवसायहरू जस्तै : तरकारी खेती, फलफूल खेती, माछापालन, च्याउ खेती, रेशम खेती, बीउ उत्पादन आदि गर्ने कृषकहरूको सामाजिक आर्थिक स्थिति अध्ययन गर्ने र नीतिगत सुधारका लागि सुझाव तयार पार्ने ।
- १.२.३ कृषकहरूको आर्थिक उन्नतिको लागि कुनै पनि आयोजना तथा कार्यक्रमहरू जिल्लामा लागु गर्नु भन्दा अगाडि त्यहाँको विद्यमान आधारभूत सूचक थाहा पाउन आयोजना/कार्यक्रम समाप्तपछि त्यसको असर थाहा पाउन सर्भेक्षण गर्ने र वस्तुगत सूचकहरू बनाउने ।
- १.२.४ कृषकहरूको वर्तमान खेती व्यवस्थापन शैली, त्यसमा निहित विशेषता एवं कमी कमजोरीहरू केलाउने र सुधारका लागि विभाग तहमा सल्लाह, सुझाव दिने ।
- १.२.५ वदूलिदो राज्य पुनः संरचना अनुरूप वजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क ब्यवस्थापनको कार्यक्षेत्रमा अगुवाई भूमिका लिई नीति निर्माण र योजना तर्जुमामा सहयोग पुऱ्याउने ।

१.३ कार्यक्रमको औचित्य

कृषि उत्पादनमा बृद्धि ल्याउन तथा त्यसबाट कृषकहरूलाई अधिकतम फाइदा पुऱ्याउनको लागि सरकारीस्तरबाट प्राविधिक सेवादेवा प्रदान गर्ने कार्य धेरै अगाडिदेखि भई आएको भएता पनि उत्पादन गर्न के कति खर्च लाग्दछ, खर्च कम गरेर कसरी अधिकतम फाइदा लिन सकिन्छ, उत्पादित उपज कतिमा बिक्रि गर्ने, बिक्रीबाट

प्राप्त हुने मूल्य उत्पादन लागतभन्दा कम वा बढी के छ, एक वस्तुको सट्टा अर्को कुन वस्तु (जस्तै गहुँको बदला तोरी) उत्पादन गरे बढी फाइदा हुन्छ, कि जस्ता सूचनाको माध्यमबाट कृषकहरूलाई व्यवसायमुखी बनाउनेतर्फ विशेष ध्यान गएको देखिदैन । कृषकहरूलाई व्यवसायमुखी बनाउनुपर्ने आवश्यकतालाई ध्यानमा राख्दा उनीहरूलाई कृषि वस्तुहरूको उत्पादन लागत तथा लाभको हिसाब राख्न, त्यसको लेखाजोखा गर्न सक्षम बनाउनुपर्ने देखिन्छ । केही जिल्लाहरूले यस कार्यको थालनी गर्न खोजिएकोमा उक्त कार्यको आवश्यक आधारभूत कुराहरूको नर्मुस उपलब्ध नहुँदा जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरूलाई उक्त कार्यक्रम दिगो रूपमा सञ्चालन गर्न व्यवहारिक कठिनाई परिरहेको छ ।

कृषि विकासको लागि जिल्लामा धेरै आयोजना तथा कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने गरिन्छ तर ती कार्यक्रम लागु गर्नु अगाडिको वस्तु स्थिति र आयोजना पश्चात्को अवस्था कस्तो रह्यो, कृषकहरूले अनुभूति के-कस्तो गरे । यस किसिमका अध्ययनहरू सम्पन्न गरी राष्ट्रिय योजना आयोग, कृषि विकास मन्त्रालय र कृषि विभागलाई आवश्यक पर्ने आधारभूत तथ्याङ्क उपलब्ध गराउन वान्छनिय हुन्छ । यस्ता कार्यलाई दिगोपना दिन र त्यसमा निरन्तरता ल्याउन पनि जिल्लाहरूले यस्ता अध्ययन कार्यक्रमहरू सालबसाली रूपमा राख्नु पर्ने देखिन्छ ।

योजना/आयोजना तर्जुमाका लागि आधारभूत सूचकहरू बजार सम्बन्धी, उत्पादन तथा बजार लागत आदिको विश्लेषणात्मक अध्ययन गरी कृषि क्षेत्रको योजना तर्जुमा तहमा विषयगत आवश्यक सूचकाङ्कहरू उपलब्ध गराउन यी कार्यक्रमहरू राखिएका हुन् ।

१.४ कार्यविधि

आर्थिक पक्षसँग सम्बन्धित यी सम्पूर्ण विश्लेषण तथा अध्ययन कार्यहरू केन्द्रमा बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रमको प्राविधिक रेखदेखमा गर्ने गरिएको छ । जिल्लास्तरमा जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरूका योजना शाखामा कार्यरत प्राविधिक अधिकृत एवं प्रा.स./ना.प्रा.स.हरू यस तथ्याङ्क संकलन एवं विश्लेषणका लागि जिम्मेवार हुन्छन् ।

यस सन्दर्भमा बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रमले प्राविधिक पक्षहरू जस्तै : प्रश्नावलीको तयारी र यसलाई अन्तिम रूप दिने, उपयुक्त अध्ययन विधिको छनौट तथा सर्भेक्षण सम्बन्धी अन्य पक्षहरूमा एकरूपता एवं स्तरियताका लागि आवश्यकता अनुरूप परामर्श दिदै आएको छ ।

प्रश्नावली भर्ने कार्य कृषि सेवाकेन्द्र तथा पकेट क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारीहरूद्वारा गरिन्छ । भरिएका प्रश्नावलीहरूको संकलन (Compilation), तालिकीकरण (Tabulation) तथा विश्लेषण (Analysis) गरी जिल्लास्तरको प्रतिवेदन तयारी जिम्मेवार कर्मचारीद्वारा गराई त्यहिंबाट प्रकाशन गर्ने गरिन्छ । जिल्ला कृषि विकास कार्यालयबाट संकलित तथ्याङ्कहरूको परिमार्जन गर्न र जिल्लाले तयार गरेको मस्यौदा प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिन बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रमले आवश्यकता अनुसार प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउन सक्नेछ ।

खण्ड २

उत्पादन लागत तथा बजार लाभ अध्ययन (Production Cost & Marketing Margin Study)

२.१ उत्पादन लागत अध्ययन

प्रत्येक वर्ष वढदै गईरहेको दैनिक उपभोग्य वस्तुहरूको आवश्यकता परिपूर्ति गर्नको लागि खाद्यान्न बाली, नगदे बाली, फलफूल तथा तरकारी, पशुजन्य पदार्थ तथा माछाको उत्पादन तथा आपूर्तिमा बृद्धि हुँदै जानु पर्छ । तर खाद्य प्रदार्थको बढ्दो मागको तुलनामा कृषि वस्तुको उत्पादन वढ्न सकेको छैन । फलतः मूल्य बृद्धिको क्रम जारी नै छ । यसरी क्रमिक रूपमा वढीरहेको मागलाई ध्यानमा राखी कृषि उत्पादन वढाउने कार्यमा वढी लगानी गर्नु अत्यन्त आवश्यक हुन्छ । लगानीको अनुपातमा कृषि वस्तुहरूको उत्पादनबाट हुने मुनाफा कृषकको चासोको विषय बनेको छ । यसै अनुरूप कृषकहरूलाई वाली छनौट प्रकृत्यामा मद्दत पुऱ्याउन विभिन्न वाली वस्तुहरूको उत्पादन लागत अध्ययन कार्यक्रम तत्कालिन खाद्य तथा कृषि वजार सेवा विभागद्वारा छैठो योजनाको अन्तर्देखि खेती खर्च अध्ययनको रूपमा संचालन भएको थियो । छुट्टै कार्यक्रमको रूपमा आईसकेपछि शुरुशुरुमा केही जिल्लाहरूमा मुख्य मुख्य खाद्यान्न तथा नगदे वालीहरूको नियमित रूपमा तथ्याङ्क संकलन गर्ने कार्य थालनी गरिएको थियो र पछि वाली विविधताको आधारमा थप जिल्लाहरूमा खाद्यान्नको साथै अन्य वाली वस्तुहरूको समेत उत्पादन लागत तथ्याङ्क संकलन गर्ने कार्य नियमित रूपमा हुन थालेको छ ।

२.२ उद्देश्य

- २.२.१ कृषिमा लगानी गरे अनुसार कृषकलाई नाफा/नोक्सान के भयो सोको जानकारी लिने ।
- २.२.२ विभिन्न वालीहरूको उत्पादन लागतको विस्तृत जानकारीको आधारमा वैकल्पिक वाली (जस्तै : धानको सट्टामा तरकारी, साधारण गोलभेडाको बदलामा टनेलमा उन्नत गोलभेडा खेती, गहुँको बदलामा तोरी, प्यूठाने रातो मूलाको बदलामा लुम्ले रातो मूला) लगाउने/नलगाउने भन्ने निर्णय गर्न सहयोग पुऱ्याउने ।
- २.२.३ यस अध्ययनको क्रममा किसानले प्रयोग गर्ने मलखादको प्रकार एवं मात्रा, जनश्रम तथा पशुश्रमको प्रयोग, बालीको उत्पादकत्व, उत्पादनको मूल्य आदि खेती व्यवसायको आर्थिक सूचनाको प्रस्तुती एवं विश्लेषण गरी कृषि क्षेत्रको नीति निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने ।

२.३ कार्यक्रममा संलग्न निकाय तथा जिम्मेवारी

राष्ट्रिय स्तरमा कार्यक्रम संचालन गर्ने मुख्य निकाय बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम रहेको छ । यस कार्यक्रमले प्राविधिक पक्षहरू जस्तै प्रश्नावलीलाई अन्तिम रूप दिने, उपयुक्त अध्ययन छनौट तथा सर्भेक्षण सम्बन्धी अन्य प्राविधिक पक्षहरूमा सहयोग गर्नेछ । उत्पादन लागत तथा लाभ अध्ययन कार्यक्रम जिल्ला कृषि विकास कार्यालयले आफै सञ्चालन गर्नेछन् । तथ्याङ्क संकलन देखि प्रतिवेदन तयारीसम्म कार्यक्रमको मुख्य जिम्मेवारी योजना अधिकृत (यो.अ.) र यो.अ. नरहेको अवस्थामा कार्यालय प्रमुखले तोकेको योजना शाखामा कार्यरत अन्य व्यक्तिको हुनेछ । सेवाकेन्द्रस्तरमा सम्बन्धित विषयका प्राविधिकहरूद्वारा उत्पादन तथा लागत अध्ययन प्रश्नावली फाराम भर्ने कार्य हुनेछन् । भरिएका प्रश्नावलीहरू जि.कृ.वि.का. का

विषय विशेषज्ञद्वारा प्राविधिक चेकिङ्ग कार्य गर्नु पर्नेछ ।

२.४ कार्यविधि

२.४.१ पकेट छनौट

- जिल्लाको बाली वस्तुको उत्पादन क्षेत्र अनुसार पकेट क्षेत्रहरू निर्धारण भए बमोजिम सो मध्ये कार्यालय प्रमुख, विषय विशेषज्ञ र योजना अधिकृत बसी छनौट गर्ने ।
- उत्पादन लागत अध्ययन गर्दा सिंचित, असिंचित र जात अनुसार जिल्लाको प्रतिनिधित्व हुने गरी छुट्टाछुट्टै गर्ने ।
- नगदे वाली, दलहन तथा फलपूल, तरकारी बाली अन्य बालीहरूको हकमा पनि खाद्यान्न वालीको जस्तै विधि अपनाई कृषक छनौट गर्ने । वाली अनुसारका फारामहरू अनुसूचीमा दिइएको छ । सो अनुसारका भर्ने फाराममा स्पष्ट हुन नसकेका वा छुटेका कुराहरूमा जिल्लाहरूवाट प्राप्त सुभावहरू समावेश गरी विज्ञहरूको राय लिई सुधार गरिनेछ ।
- यसै गरी माछाको उत्पादन लागत तथा प्रतिफल अध्ययनको निमित्त पकेट क्षेत्रको माछा पालक कृषक छनौट गर्ने र गणना तालिकामा विवरण भर्ने ।
- वर्तमान अवस्थामा माछा पालन मुख्यतः निम्न तीन तरिकाबाट हुने गरेको छ त्यसलाई नै समूहमा विभाजन गरी समानुपातिक हिसावले कृषक छनौट गर्ने ।

२.४.२. कृषक छनौटको आधारहरू

२.४.२.१ सघन माछा पालन (Intensive Fish Farming)

२.४.२.२ अर्ध सघन माछा पालन (Semi-Intensive Fish Farming)

२.४.२.३ साधारण माछा पालन (General Fish Farming)

उत्पादन लागत फारामहरू अनुसूचीमा दिइएको छ ।

२.५ बजार लागत अध्ययन

कृषकहरूको उत्पादन थलोका उपजहरू विभिन्न चरणमा ढुवानीकर्ता र व्यापारी हुँदै उपभोक्ताहरूसम्म पुऱ्याउदा हुने सबै खाले खर्चहरूलाई बजार लागत भनिन्छ । यस अन्तर्गत वोरा वन्दी खर्च, ढुवानी खर्च, वाटोमा लाग्ने कर, लोड अनलोड खर्च, नोकसानी, भण्डारण गर्दा तिर्नु पर्ने भाडा र निश्चित नाफा पर्दछ ।

यस निर्देशिकामा कृषकले पहिलो विक्रि गर्ने ठाउँ सम्म पुऱ्याउदा लाग्ने खर्चलाई कृषकको बजार लागतका रूपमा हिसाव गरिएको छ । त्यसपछि त्यहाँको व्यापारीले खरिद गर्दछ । गोलभेडा वा माछा भए क्रेटमा राख्दछ, अरु तरकारी वा धान, मकै भए वोरामा राखी अर्को व्यापारी (थोक/कमिशन एजेण्ट/खुद्रा व्यापारी) भएको ठाउँमा ट्रक वा अरु ढुवानी साधनवाट पठाउँछन् त्यस वापत भाडा तिर्नु पर्दछ । त्यसैगरी गोदाममा राख्नुपर्ने भएमा गोदाम भाडाको पनि हिसाव गर्नु पर्दछ । यस सम्बन्धि विवरण विस्तृत रूपमा अरु निर्देशिकाहरूमा पनि हेर्न सकिन्छ । यहाँ कृषकले उत्पादन गरेको उपज विक्रि गर्ने थलोसम्म पुऱ्याउदा हुने खर्चलाई बजार लागतको उदाहरणका रूपमा तल दिइएको छ ।

गोलभेडाको कृषक बजार लागत निकाल्ने तरिका

- क) पहिले क्रेटमा छानेर मिलाएर राख्दा लाग्ने ज्याला खर्च जोड्ने ।
ख) क्रेटको भाडा जस्तै: एक क्रेटलाई कति दिनको कति भाडा तिर्नु पर्दछ त्यसको हिसाव जोड्ने ।
ग) विक्री गर्ने ठाउँ सम्म पुऱ्याउदा प्रति क्रेट ढुवानी भाडा ।
घ) ढुवानी साधनमा राख्दा र निकाल्दा लाग्ने खर्च ।
ङ) अरु खर्च केही भए ।

यी सबै खर्चलाई जोड्दा बजार लागत निस्कन्छ । आएको बजार खर्चलाई क्रेटमा रहेको गोलभेडाको परिमाणले भाग गर्दा प्रति किलो बजार लागत निस्कन्छ । यसलाई उदाहरण दिएर अभै स्पष्ट पार्न सकिन्छ । काभ्रे वालुवाका एक कृषकले आफ्नो वारीबाट टिपेको गोलभेडा मोटर वाटोसम्म वोकाएर ल्याउदा रु १०१- पऱ्यो । मोटर वाटोवाट धुलिखेलको बजार ल्याउंदा प्रतिक्रेट रु १०१- तिर्नु पऱ्यो र उसले १० क्रेट गोलभेडा विक्री गर्न ल्याएको र गाउंका मान्छेसंग दिनको रु ५१- एक क्रेटको भाडा दिने शर्तमा ल्याउंदा उसको बजार लागत कति भयो रु एक क्रेटमा २६ किलो गोलभेडा हुन्छ ।

अब यसलाई हिसाव गरेर हेरौं :

- क) गोलभेडा सडकसम्म ढुवानी गर्दा लागेको रकम प्रति क्रेट रु १०१- का दरले १० क्रेटको जम्मा रु. १००१-
ख) जांदा मोटर भाडा रु १०१- प्रति क्रेट र आतेजाते रु. ५१- का दरले मान्छेको समेत जोड्दा जम्मा रु. १५०१-
ग) प्रति क्रेट रु. ५१- का दरले बजारसम्म पुऱ्याउदा १० क्रेटको भाडा खर्च रु. ५०१-
यसरी कृषकको जम्मा खर्च जोड्दा उसको बजार लागत (१०० + १५० + ५०) वा रु. ३००१- हुन आउंछ ।

गोलभेडाको परिमाण

- सरदर २६ किलो प्रति क्रेट
- नोक्सानी (विग्रिएको) एक किलो प्रति क्रेट
- खुद तौल २५ (२६-१ किलो) किलो प्रति क्रेट
- १० क्रेटको जम्मा गोलभेडा २५० किलोग्राम
- प्रति किलो कृषकको बजार लागत रु. = $\frac{\text{कूल खर्च}}{\text{खुद परिमाण}} = \frac{(३००)}{(२५०)} = \text{रु. } १.२०$

यस उदाहरणमा कृषकलाई २५० किलो ढुवानी गर्दा प्रति किलो खर्च रु. १ रुपैया २० पैसा पऱ्यो । गाउंमै क्रेटको रु. २००१- दिएकोमा विक्री नगरेर धुलिखेल पुऱ्याउंदा प्रति किलो सरदर रु. १३१- पायो भने उसलाई के गर्दा बढी नाफा हुन जान्छ ?

यस उदाहरणले कृषकले धुलिखेल लगेर विक्री गर्दा २५० किलोको प्रति किलो रु १३१- का दरले रु. ३,२५० पाउंछ भने थप बजार लागत ढुवानी भाडा रु. १५०१- लाग्दछ । यहाँ उसले बजार लगेर विक्री गर्दा खर्च कटाएर पनि रु. ३,१००१- पाउंछ जवकि गाउंमै विक्री गरेको भए उसले १० क्रेटको रु. २०००१- मात्र पाउंथ्यो ।

यहाँ बजार लगेर विक्री गर्दा कृषकले रु ११००/- थप आमदानी लिन सकछ । यसरी किसानलाई बजार लागत वारे हिसाव गरी फाइदा हुने सुभाव दिनुहोस् ।

२.६ बजार लागत निकालने तरिका

कृषकसँग खरीद गरी थोक बजार पठाउने व्यापारी, हुवानीकर्ता, थोक खरीद गर्ने व्यापारी र खुद्रा पसलेले उपभोक्तालाई विक्री गर्दा लाग्ने सम्पूर्ण बजार लागत विश्लेषणबाट कसले कहाँ कति लिएको थाहा हुन्छ । उत्पादक कृषकले पाउने र शहरका उपभोक्ताले तिर्ने मूल्य बीचको अन्तर ठूलो देखिएकोले यो कति जायज छ? कृषक, उपभोक्ता, व्यापारी र अनुसन्धानकर्ता सबैका लागि उपयोगी हुने हुनाले एउटा उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएकोछ । सर्लाहीको लालवन्दीवाट काठमाडौंको एउटा खुद्रा बजारसम्म एक क्रेट (२० किलो) गोलभेडा ल्याउँदा लागेको बजार लागतलाई नमूनाको रूपमा लिई कृषकवाट उपभोक्तासम्म एक क्रेट (२० किलो) गोलभेडा पुग्दा कति खर्च हुन्छ ? हेरौं ।

तालिका नं. १: बजार लागत निकालने तरिका

क्र.सं	विवरण	लागत रु.
१	कृषकले लालवन्दीमा पाएको मूल्य	रु २००/-
२	वोकाई खर्च	रु १०/-
३	कृषकले पाएको खुद मूल्य	रु १९०/-
४	थोक बजार लैजानेको खुद मूल्य	रु २००/-
५	क्रेट भाडा (३ दिन जातेआते)	रु १५/-
६	बसमा चढाउने ओराल्ने	रु ४/-
७	बस भाडा प्रति क्रेट	रु ३०/-
८	बजार शुल्क	रु १/-
९	थोक विक्रेताको कमिशन	रु २२/-
१०	थोक बजारसम्म ल्याउदा नोक्सानी (एक किलो)	रु १४/-
११	खुद्रा खरीद गर्ने मूल्य (१९ किलोको)	रु २८६/-
१२	खुद्रा व्यापारीको क्रेट भाडा	रु ५/-
१३	खुद्रा व्यापारीसम्म हुवानी	रु २०/-
१४	विक्री गर्ने ठाउँको भाडा	रु २/-
१५	नोक्सानी (३ किलो) वरावरको मूल्य	रु ४५/-
१६	खुद्रा व्यापारीको जम्मा खर्च (१६ किलो मात्र हुने)	रु ३५८/-
१७	प्रति किलो उपभोक्ता मूल्य	रु ३०/-
१८	बजार लागत (खुद्रा व्यापारीको खर्च रु ३५८/१६ किलो)	रु २२.३८
१९	खुद्रा व्यापारीको खुद मुनाफा (रु प्रति किलो)	रु ७.६२

यहाँ उपभोक्ता मूल्य रु ३०/- प्रति किलो हुने समयमा सर्लाहीमा कृषकले रु १०/- मा पाएको छ । हुवानी भाडा, व्यापारीले लिने मुनाफा र नोक्सानीले गर्दा कृषकले विक्री गर्ने भाउको तीन गुना उपभोक्ताले तिर्नु परेको छ । नोक्सानी घटाउने र मुनाफा कति राखे उचित हुन्छ ? जोखिम समेत हिसाव गर्नु पर्दछ । नोक्सानी हटाउन कतिवेला टिप्नु पर्दछ, कृषकलाई जानकारी दिनुपर्दछ । उपभोक्ताले छानी छानी गोलभेडा किन्ने हुनाले ज्यादा पाकेको गोलभेडा छिटो विग्रने गर्दछ ।

खण्ड ३

आधाररेखा सर्वेक्षण एवं प्रभावकारीता अध्ययन (Base-line Survey & Impact Study)

जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको योजनाशाखामा कार्यरत सहकर्मीहरू, सरकारी एवं ग्रैह सरकारी क्षेत्रमा कार्य गर्नेहरूले कृषकलाई केन्द्र विन्दु बनाएर संचालन गरिने आयोजनाहरूमा सघाउ पुऱ्याउन उद्यत कर्मचारीहरूलाई लक्षित गरी यी सूचकहरू तयार पारिएका छन् । आ-आफ्ना क्षेत्रमा कार्यरत रहँदा उल्लेखित सूचकहरू थपघट गर्न पनि सकिनेछ । यसलाई एउटा उदाहरणको रूपमा लिई दिनुहुनेछ ।

३.१ आधार रेखा सर्वेक्षण

कुनै निश्चित उद्देश्य लिएर योजना तर्जुमा गरि त्यसलाई कार्यान्वयन गरिन्छ । योजना लागु हुनु पूर्व अवस्था र योजना कार्यान्वयन पछिको अवस्थामा के कति अन्तर देखियो तुलना गरी आयोजनाको प्रभाव थाहा पाउन यस्तो सर्वेक्षण गर्नु पर्दछ । अर्को अर्थमा उद्देश्य अनुरूप लक्ष्य प्राप्ती भयो भएन त्यसको उपलब्धी मूल्याङ्कन गर्न आधार रेखा सर्वेक्षण गरिन्छ । यस सर्वेक्षणवाट हामी कहाँ थियौं अर्थात विद्यमान अवस्था र आयोजना पश्चात् कहाँ पुग्न सक्थौं भन्ने वारे जानकारी लिन सकिन्छ ।

३.१.१ छुटाउने नहुने सूचकहरू

- लाभान्वित संख्या (आयोजनाले फाइदा पुऱ्याउने घरधूरी/जनसंख्या) ।
- लाभान्वित वर्गको संरचना - जातिगत घर धूरी (ब्राहमण, क्षेत्री, जनजाति, दलितवर्गको हिस्सा प्रतिशत) ।
- पिछडिएका विपन्नवर्गको संख्या, महिला समूहको के कति कहाँ सहभागिता छ, त्यसको उल्लेख गर्ने ।

आयोजनाको सिमाङ्कन, भौतिक पूर्वाधारको स्थिति - सिंचाई (कुलो नहर, प्लाष्टिक पोखरी, थोपा सिंचाई, माटोको प्रकार, प्रमुख वाली नालीहरूको क्षेत्रफल र उत्पादन, बजार केन्द्रको दूरी, साधन, बजार योग्य परिमाण, उत्पादन पछिको प्रशोधनको अवस्था र वजारीकरण, सूचना तथा संचारको अवस्था ।

आयोजनाको उद्देश्य अनुसार आधार रेखा सर्वेक्षणमा सूचकहरू बनाईएका हुन्छन् । केही आयोजनाहरूको लागि उदाहरणका रूपमा केही सूचक निम्न प्रकारका छन् ।

३.१.२ साना तथा सहकारीमा आधारित सिंचाई आयोजना

वाह्रै महिना सिंचाई हुने क्षेत्रफल र स्रोत, वालीचक्र (खेत र पाखो), वाली र जात अनुसारका क्षेत्रफल, उत्पादकत्व, उत्पादन लागत खर्च र आमदानी, बजारयोग्य परिमाण, वजार केन्द्रको दूरी, ढुवानी साधन, सिंचाई गर्दा लाग्ने खर्च ।

३.१.३ वीउ विजन उत्पादन आयोजना

- वीउको स्रोत, आयात वा निर्यातको अवस्था र परिमाण ।

- वीउ विजन उत्पादनका लागि प्राविधिक पूर्वाधारहरू के के छन्, माटोको किसिम, किसानहरूको वीउ उत्पादन गर्ने क्षमता र सीप, आवश्यकता बोध/माग, भण्डारण अवस्था, प्रशोधनका लागि मेशीन औजारहरूको अवस्था ।
- वीउ विजनको प्रयोग - स्थानीय र उन्नत परिमाण ।
- वीउ विजनको उत्पादन र प्रतिस्पर्धी वालीको खेती खर्च विवरण ।
- वजार माग, वजार सम्वद्धता र मूल्य श्रृंखला ।
- उन्नत बीउबाट स्थानीय बीउ प्रतिष्ठापन दर ।

३.१.४ वर्षे तरकारी उत्पादन आयोजना

- प्राविधिक पक्षहरू : माटो, तापक्रम/हावापानी ।
- तरकारीको उत्पादन स्थिति : गाउँमै खाने, वजार लग्ने भए दैनिक परिमाण, महिना र हप्ता ।
- तरकारीको किसिम : तरकारीको जात र खेती खर्च, जोखिमको स्थिति (प्राकृतिक र मानवीय) ।
- बजार केन्द्रको दूरी, ढुवानी साधन र मूल्य श्रृंखला (उत्पादन थलो मुख्य वजारसम्म लैजाँदा हुने वजार लागत, ढुवानी, लोड अनलोड, वोरावन्दी खर्च आदि) ।
- ५ वर्ष भित्र जात अनुसार क्षेत्रफल वढ्न सक्ने संभावना ।
- रोजगारीको स्थिति र प्राविधिक सीप ।
- आयोजनाको औचित्य र लाभान्वित वर्ग ।
- आयोजनावाट चरणवद्धरूपमा थप मासिक उत्पादन ।

३.१.५ संकलन केन्द्र निर्माण

संकलन केन्द्र निर्माण र यस सम्बन्धी सर्भेक्षण फाराम कृषि वजार एवं वजार व्यवस्थापन क्षमता अभिवृद्धि आयोजनाले तयार पारेको कृषि वजार योजना तालिम निर्देशिका १ हेर्न सकिनेछ । तलका विवरणहरू आधार रेखा सर्भेक्षणमा राख्न सकिनेछ । जस्तै:

- भौतिक सुविधाहरू : वाटो, बिजुली, पानी, पार्किङ गर्न सकिने ठाउँ, वजार स्टल निर्माणको लागि जग्गा र स्वामित्व ।
- कृषि उपजहरूको उत्पादन र प्रभाव क्षेत्र: उपजहरू उत्पादन, संकलन र आउने स्रोत तथा जाने ठाउँ ।
- संकलन हुने प्रमुख महिनाहरू, दैनिक वा साप्ताहिक संकलन परिमाण ।
- संकलन हुने तरकारी, फलफूल परिमाण ।
- संकलन केन्द्र निर्माण पछि आउन सक्ने परिमाण, कारोवार हुने उपजहरू ।
- संकलन केन्द्र निर्माणको ढाँचा र खर्चको स्रोत ।
- संकलन केन्द्र निर्माण पछि कारोवार हुने परिमाण, वजार सम्बर्धन र वजार व्यवस्थापन कसले कसरी गर्ने ।

यी उदाहरण मात्र हुन् । ठाउँ र समय विशेषलाई ध्यानमा राखी सूचकहरू थपघट गर्न सकिने छ । यसैगरी अन्य आयोजनाहरू वनाउँदा पनि आधार रेखा सर्भेक्षण आयोजनाको प्रकृति र लक्ष्य अनुरूप तय गर्न सकिन्छ । यहाँ दिइएका सूचकहरू आयोजना भन्दा पहिले र पछिको अवस्था वा आयोजनाको प्रभाव देखाउने गरी वनाइनु पर्दछ ।

३.२ कृषक समूह प्रभावकारिता अध्ययन

३.२.१ परिचय

कृषि क्षेत्रमा निस्किएका नयाँ कार्यक्रम पद्धति, वीउ विजन आदिलाई कृषकको घर दैलोमा पुऱ्याउने सबैभन्दा महत्वपूर्ण र सजिलो माध्यम कृषक समूह हो । जिल्ला कृषि विकास कार्यालय तथा जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरूबाट प्रत्येक वर्ष नयाँ समूह दर्ता भएको हुन्छ, तर केही सीमित समूहलाई छाडि अधिकांश समूहहरू विस्तारै निस्कृय हुँदै गएको पनि पाइन्छ । नेपाल सरकारको कृषक समूह मार्फत कृषि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने नीति हुदाहुँदै पनि समूहहरू किन निस्कृय हुन्छन् ? यस कुराको पहिचान गर्न कृषक समूह प्रभावकारिता अध्ययन सहयोगी हुनेछ ।

३.२.२ उद्देश्यहरू

क) मुख्य उद्देश्य

- कृषक समूहहरूको प्रभावकारिता मूल्यांकन गर्ने ।

ख) खास खास उद्देश्यहरू

- कृषक समूहहरूका सवल तथा कमजोर पक्षहरू पत्ता लगाउने ।
- पकेट क्षेत्र तथा सामान्य क्षेत्रका कृषक समूहहरूको प्रभावकारिता मूल्यांकन गर्ने ।
- समूह प्रभावकारी हुन नसकेको भए समस्याहरू पहिचान गरी सुझाव पेश गर्ने ।

३.२.३ अध्ययनको औचित्य तथा उपयोगिता

- समूह निस्कृय हुँदै गैरहेको परिस्थितिमा तिनीहरूलाई कसरी प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ भन्ने कुरा थाहा पाउन ।
- प्रभावकारी ढंगबाट कृषि कार्यक्रम सञ्चालन गर्न ।
- भावी कृषि कार्यक्रम सञ्चालन सम्बन्धि नीति नियम तर्जुमा गर्न ।

३.२.४ जिम्मेवार निकाय

केन्द्रस्तरमा यस कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने मुख्य निकाय वजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम हुनेछ । यस निकायले अध्ययनको प्राविधिक पक्ष जस्तै: प्रश्नावलीलाई अन्तिम रूप दिने, मार्ग दर्शन तथा प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिने कार्यमा आवश्यक परेका वेला सहयोग गर्ने गर्छ । अध्ययनको तथ्याङ्क संकलन देखि प्रतिवेदन तयारीसम्म सम्पूर्ण जिम्मेवारी कार्यालय प्रमुखले तोकेको व्यक्ति हुनेछ । कृषि सेवाकेन्द्रका सम्बन्धित विषयका प्राविधिकहरूबाट प्रश्नावली भर्ने काम हुनेछ । भरिएका प्रश्नावलीहरूको परिक्षण गर्ने कार्य योजना अधिकृत वा सो नभएमा तोकिएको व्यक्तिबाट हुनेछ ।

३.२.५ अध्ययन विधि तथा प्रतिवेदन तयारी

३.२.५.१ समूह क्रियाकलापको समीक्षा

जिल्ला कृषि विकास कार्यालयबाट प्राप्त समूहको सूचीको आधारमा सक्रिय निस्कृय समूह तथा समूहबाट भएका क्रियाकलापको समीक्षा गर्ने । पकेट र सामान्य क्षेत्र, मिश्रित तथा महिला आदि कुराहरूलाई ध्यानमा राखी समूहलाई विभिन्न भागमा बर्गिकरण गरी समीक्षा गर्ने ।

३.२.५.२ पकेट तथा सामान्य क्षेत्र छनौट

अन्तरवार्ताको लागि जिल्लाको प्राथमिकताको आधारमा वाली र वस्तुलाई ध्यानमा राखी कुनै ४ क्षेत्र छान्ने जसमा सामान्य तथा पकेट क्षेत्र पर्नेछ । त्यसमा भएका समूह सदस्यको सूची तयार पार्ने ।

३.२.५.३ समूह छनौट

- क्षेत्र छनौट गरिसकेपछि उक्त क्षेत्रमा पर्ने समूहको सूची तयार गर्ने ।
- समूह छनौट गर्दा सामान्य तथा पकेट क्षेत्र, मिश्रित तथा महिला समूह सबैको प्रतिनिधित्व हुन पर्ने । यसरी ३० वटा समूह छान्ने ।

३.२.५.४ कृषक समूह छनौट जानकारी

कृषक गणना तालिका र त्यसबाट छानिएका ३ वटा कृषक समूहहरूको नामावली बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रमलाई १(एक) प्रति उपलब्ध गराउने ।

३.२.५.५ अर्न्तवार्ता

यो अध्ययन संगठित अर्न्तवार्ताबाट गरिनेछ । कृषक समूह प्रभावकारिता अध्ययनको लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क संगठित अन्तरवार्ताबाट संकलन गरिने हुँदा यो अध्ययन प्राथमिक स्रोतमा आधारित हुनेछ । समूहमा आवद्ध कृषकहरूबाट अन्तरवार्ता लिईने छ । अन्तरवार्ताबाट समूहका सबल तथा कमजोर पक्ष, कार्यक्रमका मौजुदा समस्या एवं उक्त समस्यालाई समाधान गर्ने उपायवारे कृषकको विचार प्राप्त हुनेछ ।

३.२.५.६ फाराम भर्ने

बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रमबाट प्राप्त नमूना वमोजिमको प्रश्नावली जि.कृ.वि.का.ले तयार गरी सेवाकेन्द्रमा पठाउने, सेवाकेन्द्रले निर्धारित समय भित्र फारामहरू भरी जि.कृ.वि.का.मा पठाउने ।

३.२.५.७ तथ्याङ्क विश्लेषण तथा प्रतिवेदन लेखन

प्राप्त तथ्याङ्कलाई प्रशोधन गरि तालिकीकरण गर्ने । तथ्याङ्कलाई वढी उपयोगी बनाउन प्रश्नावलीबाट प्राप्त जानकारीहरू स्थानीय नापतौलमा भएमा मेट्रिक प्रणालीमा रुपान्तरण गर्ने र प्राप्त आँकडाको प्रयोगगरि विश्लेषण तथा प्रस्तुतीकरण गर्ने । तथ्याङ्क विश्लेषणको लागि सांख्यिकीय औजारहरू जस्तै: औसत, मोड, मेडियन, प्रतिशत, कोरिलेशन आदिको प्रयोग गर्न र तथ्यांक प्रस्तुति विभिन्न ग्राफ चार्टहरूका माध्यमबाट गर्न सकिन्छ ।

३.२.५.८ सुभाब तथा निश्कर्ष

अध्ययनबाट औल्याइएका समस्याहरूलाई कसरी समाधान गर्न सकिन्छ सो सम्बन्धमा केही सुभाबहरू दिने र अन्तमा मुख्य मुख्य कुरालाई अत्यन्त छोटकरीमा सबै कुरा समेटने गरी उपसंहार लेख्ने ।

३.३ सेवाकेन्द्र स्तरीय तालिमको प्रभावकारिता अध्ययन

कृषि विकास कार्यक्रमलाई प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्न कृषक तालिमको अहम् भूमिका रहन्छ । यसै सन्दर्भमा सेवाकेन्द्रस्तरमा सञ्चालन हुने तालिमबाट त्यसमा संलग्न कृषकहरूले के कति मात्रामा सीप र ज्ञान हासिल गर्न सक्षम भएका छन् र कृषि कार्यमा सीप र ज्ञान उपयोग हुन सकेको छ वा छैन, सो सम्बन्धी अध्ययन गरी तालिमको प्रभावकारीतावारे अध्ययन गर्ने उद्देश्य राखि यस्ता अध्ययन कार्यक्रम जिल्लास्तरबाट सञ्चालन हुदै आएका छन् । तल दिइएका उद्देश्यहरू हासिल गर्न सेवाकेन्द्रस्तरमा सञ्चालन गरिएका तालिम कार्यक्रमहरूको प्रभाव सम्बन्धी अध्ययन गरिन्छ ।

३.३.१ उद्देश्यहरू

मुख्य उद्देश्य

- कृषकस्तरमा तालिमको प्रभावकारीता वारे अध्ययन गर्ने ।

खास खास उद्देश्यहरू

- कृषकहरूले तालिममा हासिल गरेको ज्ञान र सीप प्रयोगको मात्रा अध्ययन गर्ने ।
- तालिमबाट प्राप्त ज्ञान र सीपलाई कृषि कार्यमा प्रयोग गर्न कृषकहरू सक्षम छन् वा छैनन् एकिकन गर्ने ।
- कृषकहरूलाई कृषि सम्बन्धी अन्य तालिमको आवश्यक छ छैन सोको जानकारी लिई तालिम कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन सुझावहरू प्रस्तुत गर्ने ।

३.३.२ अध्ययन विधि तथा प्रतिवेदन तयारी

छनौटमा परेका सेवाकेन्द्रहरूबाट सञ्चालित विभिन्न विषयका तालिम कार्यक्रममा संलग्न समूहका तालिमी कृषकहरूको सूची तयार गर्ने । उक्त कृषकहरू मध्ये समान प्रकृतिका तीन समूहका ८० कृषकहरू मध्येबाट दैवी छनौट (Random Sampling) गरी ४० जना अगुवा, मध्यम र साधारण स्तरका कृषकहरूलाई अध्ययनमा समावेश गर्नु पर्नेछ । यसरी छनौटमा परेका कृषकहरूबाट प्रश्नावली भरी सोको विश्लेषण गरी उपयुक्त सांख्यिकीय विधि (Quantitative method) प्रयोग गरि नतिजालाई अन्तिम रूप दिनुपर्नेछ । तालिमको प्रभावकारीता अध्ययन बिश्लेषण मस्यौदा प्रतिवेदन तयार गरि बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम समेतको सुझाव लिई अन्तिम प्रतिवेदन जिल्ला कृषि विकास कार्यालयले आषाढ मसान्त भित्र प्रकाशन गर्नु पर्नेछ ।

३.३.२.१ फाराम भर्ने

जिल्ला कृषि विकास कार्यालयले बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रमबाट प्राप्त नमूना बमोजिम प्रश्नावली फाराम तयार गरी लगत लिन सेवाकेन्द्रमा पठाउने । सेवाकेन्द्रले समयमै फारामहरू भरी जिल्ला कृषि विकास कार्यालयमा पठाउने ।

३.३.२.२ संकलित तथ्याक्तको कम्पाइलेशन, तालिकीकरण तथा प्रतिवेदन तयारी

तथ्याङ्क संकलन र प्रतिवेदन लेखन कार्यमा सबै जिल्लाहरूमा एकरूपता होस् भन्ने दृष्टिले निर्देशिकामा उल्लेखित तथ्याङ्क संकलन र प्रतिवेदन लेखन ढाँचा अनुरूप गर्ने ।

३.३.२.३ सूचना प्रवाह

तयार पारिएको प्रतिवेदन सम्बन्धि क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय, बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम, कृषि विभाग, कृषि विकास मन्त्रालय, सम्बन्धित गा.वि.स. र अन्य सम्बन्धित कार्यालयहरूको अतिरिक्त ती क्षेत्रहरूमा आर्थिक कार्यक्रम लैजान चाहने राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरूमा पनि उपलब्ध गराउने ।

३.४. प्रदर्शन कार्यक्रमको प्रभावकारीता अध्ययन

३.४.१ पृष्ठभूमि

जिल्ला स्तरीय कृषि विकास कार्यक्रम अन्तर्गत कृषि प्रसारणमा प्रदर्शन एक महत्वपूर्ण कार्यक्रम हो । कृषकहरूले आफै गरेर सिक्ने (Learning by Doing) त छुट्टै त्यस बाहेक कृषकहरूले सफलतापूर्वक खेती गरेको

नमूना देखेर पनि अरु कृषकहरूले सिक्ने (Seeing is Believing) गर्दछन् । कृषि प्रसारमा प्रदर्शन कार्यक्रमको महत्वपूर्ण भूमिका हुनुको कारण पनि यही हो । सफल प्रदर्शन कार्यक्रमको प्रभाव छरछिमेकमा हुनुको साथै कृषक स्वयंलाई यसबाट आत्मविश्वास हुने अवधारणाले प्रदर्शन कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आएको हो । यद्यपि हालका वर्षहरूमा प्रदर्शन कार्यक्रम जुन हिसावमा प्रभावकारी हुनुपर्ने हो सो कम देखिएको महशुस हुन थालेको छ । यस कार्यक्रमका कार्यान्वयन पक्षमा भएका त्रुटि निराकरण गरी यसको अपेक्षित उद्देश्य अनुरूप कृषक समुदायमा प्रविधि प्रसार कार्यमा तिव्रता ल्याई प्रविधि अवलम्बनमा बृद्धि ल्याउन प्रभावकारिता अध्ययन आवश्यक देखिएको छ ।

३.४.२ उद्देश्यहरू

मुख्य उद्देश्य

- कृषकस्तरमा कार्यक्रमको प्रभाव पत्ता लगाउने यस कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य हो ।

खास खास उद्देश्यहरू

- कृषकहरूमा कुन प्रदर्शन कार्यक्रमको वढी र कुन कार्यक्रमको कम प्रभाव परेको छ पत्ता लगाउने ।
- प्रदर्शन कार्यक्रम प्रभावकारी नहुनुका कारणको जानकारी हासिल गर्ने ।
- प्रभावकारिताको आधारमा प्रदर्शन कार्यक्रमको प्राथमिकता तोक्ने ।

३.४.३ अध्ययन विधि

यस अध्ययनको लागि दुई प्रकारका कृषकहरूबाट जानकारी संकलन गर्नु पर्नेछ । पहिलोमा गएको आर्थिक वर्षमा प्रदर्शन कार्यक्रममा सहभागी भएका कृषकहरूबाट विवरण लिइनेछ भने दोस्रोमा सो प्रदर्शन कार्यक्रम अवलोकन गरेका छिमेकी कृषकहरूबाट प्रश्नावली भरी विवरण संकलन गर्नु पर्नेछ ।

३.४.३.१ प्रदर्शन कार्यक्रममा सहभागी कृषकबाट विवरण

प्रभावकारीता अध्ययन गरिने आ.ब.को अधिल्लो आर्थिक वर्षमा कार्यालयले के कति वटा प्रदर्शन कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ । कार्यक्रमको आधार (उत्पादन प्रदर्शन, नतिजा प्रदर्शन, त.प्र.अन्य) सूची तयार गर्ने यस प्रकार तयार गरिएका सूचीलाई पुनः बाली, विषय र किसिम अनुसार वर्गीकरण गर्ने । उक्त वर्षमा १० वटा प्रदर्शन मध्येबाट १ (एउटा) कार्यक्रम दैवी छनौट (Random Sampling) विधिबाट छान्ने । प्रदर्शन कार्यक्रम गर्न छानिएका कृषकमा प्रदर्शन कार्यक्रमको प्रभावकारिता के कस्तो रह्यो थाहा पाउन अर्न्तवार्ताद्वारा प्रश्नावली भर्ने । बढीमा कूल २० जना प्रदर्शन गर्ने कृषकहरू छान्ने ।

३.४.३.२ छिमेकी कृषकमा प्रदर्शन कार्यक्रमको प्रभावकारिताबारे विवरण

यसको लागि माथि उल्लेख भए बमोजिम छानिएका कृषकहरूले गरेको प्रदर्शन कार्यक्रममा देखेका र त्यसको सिको गर्ने क्षमता भएका छिमेकी कृषकहरू मध्ये बराबर संख्याको नामावली तयार गर्ने र त्यस मध्ये २० जनासँग प्रश्नावली सर्वेक्षणबाट जानकारी लिने । यस प्रकार वढीमा कूल ४० जना कृषकहरूसँग अर्न्तवार्ता लिने ।

३.४.३.३ सूचना प्रवाह

यसरी तयार पारिएको प्रतिवेदन बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम, कृषि विभाग, कृषि विकास मन्त्रालय, सम्बन्धित गा.वि.स. र अन्य सम्बन्धित कार्यालयहरूको अतिरिक्त ती क्षेत्रहरूमा आर्थिक कार्यक्रम लैजान चाहने राष्ट्रिय तथा अर्न्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरूमा पनि उपलब्ध गराउने ।

खण्ड ४

बाली कटानी सर्वेक्षण (Crop Cutting)

४.१ परिभाषा

सामान्यतया: जग्गाको किसिम, सिंचाई सुविधा, प्रविधिको प्रयोग आदिको प्रतिनिधित्व हुने किसिमले दैवी छनोटको आधारमा छानिएको कित्तावाट एक निश्चित आकारको साना खण्डमा वाली कटानी गरी उत्पादकत्व अनुमान गर्ने तरीकालाई वाली कटानी विधि भनिन्छ । यसमा क्षेत्रफल तोकिएको हुन्छ । चिस्यानदर र आवश्यकतानुसार अन्य विशेषताहरु पनि समायोजन गरिएको हुन्छ ।

तालिका नं. २: वाली कटानी गर्नुपर्ने वालीहरु, संख्या र क्षेत्रफल

बालीको नाम	कटानी गर्नु पर्ने जम्मा संख्या	कटानी गर्नु पर्ने आकार	भौगोलिक क्षेत्रहरु
१	२	३	४
वर्षे धान	४०	२×५ (१० वर्ग मि.)	उच्च पहाड, पहाड र तराई
गहुं	४०	”	उच्च पहाड, पहाड र तराई
वर्षे मकै	४०	”	उच्च पहाड, पहाड र तराई
कोदो	२०	”	उच्च पहाड, पहाड र तराई
आलु	३०	”	उच्च पहाड, पहाड र तराई
तोरी	२०	”	पहाड र तराई
मुसुरो	२०	”	तराई
उखु	२०	”	तराई

जिल्लाको प्राथमिकतामा पर्ने अन्य वालीहरु आवश्यकतानुसार कटानी गर्न सकिने छ ।

४.२ वाली कटानीको लागि प्लट छनौट गर्ने तरीका

वाली कटानी गर्दा सामान्यतया जिल्ला भित्रको सबै किसिमको खेती गरिएको जग्गा, सिंचाई सुविधा भएको वा नभएको, उन्नत वा स्थानिय वीउ लगाएका सबै विशेषताहरुको समानुपातिक प्रतिनिधित्व भएको हुनु पर्दछ ।

४.३ वाली कटानी गर्ने क्षेत्रफल

वाली कटानीको लागि सामान्यतया १० वर्ग मिटर (२×५) लिनु पर्दछ । तर पहाडतिरका गराहरुमा २×५ को प्लट फेला पार्न मुश्किल हुने अवस्थामा संभाव्य आकारको प्लट लिन सकिन्छ तर उत्पादकत्व मे.ट. प्रति हेक्टरमा सावधानिपूर्वक हिसाव गरी अभिलेख राख्नु पर्दछ ।

तालिका नं. ३: वाली कटानीको लागि प्लट संख्या वितरणको उदाहरण

जग्गाको किसिम	उन्नतवीउ लगाइएको प्लट संख्या	स्थानीय वीउ लगाइएको प्लट संख्या	जम्मा प्लट संख्या
सिंचित	१०	२	१२ (३०)
असिंचित	१६	१२	२८ (७०)
जम्मा	२६ (६५)	१४ (३५)	४० (१००)

कोष्ट भित्रकोले प्रतिशत जनाउछ ।

४० वटा प्लटको वाली कटानी गर्नु छ र कुनै जिल्लामा कूल क्षेत्रफलको ३० प्रतिशत सिंचित र ७० प्रतिशत असिंचित क्षेत्र छ भने सिंचित क्षेत्रको १२ वटा प्लट र असिंचित क्षेत्रको २८ वटा प्लट छनौट गर्नु पर्दछ । त्यस्तै जिल्लाको कूल क्षेत्रफलमा ६५ प्रतिशतमा उन्नत वीउ र ३५ प्रतिशतमा स्थानीय वीउ लगाइने रहेछ भने उन्नत वीउ लगाइने क्षेत्रवाट २६ वटा प्लट र स्थानीय वीउ लगाइने क्षेत्रवाट १४ वटा प्लट छान्नु पर्दछ । माथीको उदाहरणमा दिइएअनुसार सिंचित क्षेत्रवाट पनि १० वटा उन्नत वीउ लगाइएको र २ वटा स्थानीय वीउ लगाइएको प्लटको वाली कटानी गर्नु पर्दछ । साथै असिंचित क्षेत्र मध्येवाट पनि उन्नत वीउ लगाइएको १६ र स्थानीय वीउ लगाइएको १२ प्लटवाट वाली कटानी गर्नु पर्दछ ।

४.४ बाली कटानीको लागि आवश्यक सामानहरू

- क) करिब ३ फीटको मसिनो लट्टी ४ (चार) वटा ।
- ख) करिब १६ मिटर लामो डोरी १ (एक) ।
- ग) मिजरिङ्ग टेप १ (एक), कम से कम ५ मिटर नाप्न पुग्ने ।
- घ) बालीको तौल लिनको लागि तौल नाप्ने डिजीटल यन्त्र, तराजु र ढक अथवा स्प्रिङ्ग ब्यालेन्स प्रयोग गर्न सकिन्छ । यदि तराजुमा तौल लिनुपर्ने भयो भने १ के.जि., र ५००, २००, १००, ५०, २०, १० ग्रामका ढकहरू आवश्यक हुन्छन् ।

४.५ बाली कटानीको विधि सामान्यतया निम्नानुसार हुनेछ

- क) छानिएको प्लटको सामान्यतया दक्षिण पश्चिम कुनामा उभिने ।
- ख) त्यस कुनावाट ५ कदम त्यस कित्ताको लम्बाई तर्फ जाने ।
- ग) ५ कदम पुगेको विन्दुवाट २ कदम चौडाई तर्फ भित्र जाने ।
- घ) २ कदम भित्र गईसकेपछि २ कदमको विन्दुमा पहिलो लट्टी गाड्ने ।
- ङ) पहिलो लट्टी गाडिएको विन्दुवाट २ मिटर नापेर २ मिटर विन्दुमा दोस्रो लट्टी गाड्ने ।
- च) दोस्रो लट्टीको विन्दुवाट लम्बाई तर्फ ५ मिटर नापेर ५ मिटरको विन्दुमा तेस्रो लट्टी गाड्ने ।

- छ) तेस्रो लट्टीको विन्दुवाट चौडाइ तर्फ २ मिटर नापेर चौथो लट्टी गाड्ने । यसरी चार वटा लट्टी भित्रको क्षेत्रफल १० वर्ग मिटर हुन्छ र एक कुनावाट अर्को कुनाको दूरी ५.३८ मिटर हुनु पर्दछ ।
- ज) यसरी ठीक तरीकाले नाप गरी लट्टी गाडि सकेपछि चारैतिर डोरीले घेरा लगाउनु पर्दछ । डोरीले घेरा लगाउंदा डोरी वाहिर र भित्र परेका वोटहरू छुट्ट्याउनु पर्दछ । कुनै वोट ठीक डोरीका सिमानामा परेको छ भने अर्थात डोरी वोटको वीचमा परेको छ भने हांगाहरू आधा वाहिर पार्नु पर्दछ । यसरी स्पष्ट रूपमा वोटहरू भित्र र वाहिर पारि सकेपछि घेरा भित्रको वाली काट्नु पर्दछ ।
- झ) वाली काटी सकेपछि होसियारीपूर्वक सफा ठाउँमा भार्नु पर्दछ र भारी सकेपछि सकभर अन्नका सवै दानाहरू संकलन गर्नु पर्दछ । उत्पादकत्व अनुमानको लागि यी कार्यहरू गर्ने भएकोले १ गेडा अन्नले उत्पादन अनुमानमा हजारौं के.जि. फरक पर्न सक्छ । भारी सकेको अन्नलाई निफनेर धुलो, भुसहरू फाल्नु पर्दछ । यसरी सफा गरिएको अन्नको तत्काल त्यहीं तौल लिई दिइएको फाराममा रिकर्ड गर्नु पर्दछ ।
- ञ) चिस्यान अनुमानको लागि चिस्यान मापक यन्त्र (Moisture meter) प्रयोग गरी चिस्यान प्रतिशत रिकर्ड गर्न सकिन्छ ।

४.६ निर्धारित चिस्यान दर र समायोजित उत्पादन दर निकाल्ने तरीका

वाली कटानी गरिसके पछि तुरुन्तै तौल लिई सम्बन्धित फाराममा रिकर्ड गर्नु पर्दछ जुन चिस्यान सहितको तौल हो । स्थानिय प्रचलन अनुसार पाँच छ घाम सुकाई पुनः तौल लिई रिकर्ड गर्नु पर्दछ जस्मा निर्धारित चिस्यान मात्रै वांकी रहेको हुन्छ । त्यसपछि चिस्यान सहितको तौलवाट सुख्खा तौल कटाई चिस्यान सहितको तौलले भाग गर्नु पर्दछ । त्यसरी आएको चिस्यानमा निर्धारित चिस्यान दर जोड्नु पर्दछ ।

उदाहरण : गहुँ बाली कटानी

$$क = \text{चिस्यान सहितको तौल} = २८०० \text{ ग्राम}$$

$$ख = \text{सुकाई सकेपछिको तौल} = २४०० \text{ ग्राम}$$

$$ग = \text{चिस्यान दरले निर्धारित चिस्यान बाहेकको} = ?$$

$$ग = \frac{क-ख}{क} \times १०० = १४.२९ \%$$

क

$$\text{निर्धारित चिस्यान सहितको चिस्यान दर} = १४.२९ + १२$$

$$= २६.२९ \text{ प्रतिशत}$$

तालिका नं. ४: बाली कटानी अभिलेख (धान, गहुँ, जौ, आलु र अन्य हिउँदे वालीहरूको लागि)

जिल्ला :

वाली:

क्र.सं.	कृषकको नाम थर	सेवा केन्द्र	न.पा./ गा.वि.सं.	वडा नं.	जग्गाको किसिम १.सिंचित २.असिंचित	वीउ १.उन्नत २. स्थानिय	वाली कटानी क्षेत्रफल (वर्ग मिटर)	उत्पादकत्व (चिस्यान सहित) ग्राम	अन्न सुकाएँ प्राप्त उत्पादकत्व (ग्राम)	यन्त्रले देखाएको चिस्यान प्रतिशत	निर्धारित चिस्यान दर हटाएपछिको उत्पादकत्व मे.टन.प्रति हेक्टरमा	कैफियत
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३

तथ्याङ्क संकलन गर्ने कर्मचारीको नाम:

दस्तखत :

मिति :

अधिकृतको नाम :

दस्तखत :

मिति :

४.७ मकै वाली कटानी गर्ने तरीका :

मकै वाली कटानीको लागि कित्ता छान्न पनि फाराम नं. २ नै प्रयोग गर्नु पर्दछ । फाराम नं. २ मा छनोट गरिएका कृषकहरू मध्ये मकै खेती गरिएका कृषकहरूकै मकै वालीमा कटानी गर्नु उपयुक्त हुनेछ । यसको लागि कित्तामा प्रवेश गर्ने विधि पनि धानवालीको विधि जस्तै हो । वाली कटानीको क्षेत्रफल पनि १० वर्ग मि (२×५) नै तोकिएको छ । मकै वालीको उत्पादकत्व निर्धारण गर्ने तरीका निम्नानुसार हुनु पर्दछ ।

- क) छानिएको कित्ता भित्र १० वर्ग मि. को प्लट निर्धारण गरि सकेपछि त्यस १० वर्ग मिटर भित्र कति वटा घोगा छन् भने रिकर्ड गर्नु पर्दछ ।
- ख) १० वर्ग मि. भित्रका वोट संख्या मध्ये ६ वटा वोट कटानीको लागि छान्नु पर्दछ । यसको लागि ४ कुनाको ४ वोट र बीचका २ वोट गरी ६ वोट छान्नु पर्दछ ।
- ग) ६ वोटको जम्मा जम्मी घोगा संख्या भनेर रिकर्ड गर्नु पर्दछ ।
- घ) ६ वोटको मकै भाँची सकेपछि घोगाबाट छोडाउनु पर्दछ ।
- ङ) ६ वोटको मकैको तौल लिएर फाराम नं. ५ मा रिकर्ड गर्नु पर्दछ ।

ड) ६ वोटको मकैको तौलको आधारमा १० वर्ग मि. मकैको उत्पादन निर्धारण गर्नु पर्दछ । मानौं, ६ वोटका ९ घोगाको मकै उत्पादन ६०० ग्राम भयो भने र मानौं, १० वर्ग मिटरमा ४२ वटा घोगा रहेछ भने जम्मा मकैको उत्पादकत्व (१० वर्ग मिटरमा)

$$\text{उत्पादन दर प्रति हेक्टर} = \frac{६०० \times ४२}{९} = २८०० \text{ ग्राम अर्थात } २.८ \text{ किलोग्राम}$$

$$\text{उत्पादन दर प्रति हेक्टर} = \frac{२.८ \times १०,०००}{१०} = २८०० \text{ कि.ग्रा (२.८ मे.टन) प्रति हेक्टर}$$

वाली कटानीको क्षेत्रफल १० वर्ग मि. भन्दा फरक भएमा,

उदाहरण

क्षेत्रफल १ × ५ (५ वर्ग मि.)

उत्पादकत्व १४०० ग्राम अर्थात १.४ किलोग्राम

उत्पादकत्व प्रति हेक्टर = ?

$$\text{उत्पादकत्व प्रति हे.} = \frac{१.४ \times १०,०००}{५} = २८०० \text{ किलोग्राम अर्थात } २.८ \text{ मे.टन प्रति हेक्टर}$$

४.८ जिल्लास्तरिय अनुमान तयार गर्ने विधि

कृषक परिवारको सर्वेक्षण तथा वाली कटानी विधिबाट प्राप्त हुने कुनै वाली विशेषको क्षेत्रफल तथा उत्पादकत्वका आधारमा जिल्लाको कूल उत्पादनको अनुमान तयार गर्नु पर्दछ । धानको उत्पादन अनुमानको लागि प्रथमतः धानको क्षेत्रफलको अनुमान निकाल्नु पर्दछ । यसको लागि पारिवारिक सर्वेक्षणमा छनोट गरिएका कृषक परिवारसंग सोधिने "गत वर्ष" र "यस वर्ष" धानको क्षेत्रफलको आधारमा गत वर्षको तुलनामा यस वर्षको कति प्रतिशतले धानको क्षेत्रफलमा कमी वा वृद्धि भएको छ पत्ता लगाउनु पर्दछ । छनोटमा परेका कृषक परिवारहरूको जम्मा जम्मी क्षेत्रफलको औसत परिवर्तन दर नै जिल्लाको क्षेत्रफलको परिवर्तन दर हुनेछ ।

खण्ड ५

मासिक बालीनाली स्थिति प्रतिवेदन (Monthly Crop Situation Report)

५.१ आवश्यकता

हरेक वाली उत्पादन स्थितिको मासिकरूपमा भरपर्दो जानकारी प्राप्त गर्नको लागि वर्षा, वाढी पहिरो, खडेरी, रोग किराको असर सम्बन्धी परिमाणजन्य सूचनाहरू छिटो छरितो प्राप्त गर्न र सबै जिल्लामा त्यस्ता सूचना संकलन गर्ने विधि र फाराममा एक रूपता ल्याउने उद्देश्यले यो निर्देशिका र फाराम तयार गरिएको छ ।

५.२ प्रतिवेदन पठाउने समय र प्रतिवेदनको सन्दर्भ समय

यो प्रतिवेदन हरेक महिनाको पहिलो हप्ता भित्र पठाउनु पर्दछ । प्रतिवेदनमा अधिल्लो महिनाको वाली नाली स्थिती उल्लेख हुनु पर्दछ । जस्तो, आषाढ महिनाको विवरण श्रावण महिनाको पहिलो हप्ता भित्र पठाउनु पर्दछ ।

५.३ प्रतिवेदनको आधार

मासिक वाली नालीको स्थिति आँकलन गर्ने मुख्य आधार सेवा केन्द्रहरू हुन् । जिल्ला भित्रका कृषि सेवाकेन्द्रका कर्मचारीहरूबाट मासिक प्रतिवेदन प्राप्त गरी वा मासिक बैठक गरी यो प्रतिवेदन तयार गर्नु पर्दछ । साथै तापक्रम र वर्षाको तथ्यांक र रासायनिक मल सम्बन्धी आँकडा उपलब्ध गराउने सम्बन्धित निकाय छ भने ती निकायबाट प्राप्त अंकहरू उल्लेख गर्नु पर्दछ । त्यस्ता निकाय नभएमा सेवा केन्द्रका कर्मचारीहरूको अनुमानका आधारमा राम्रो, नराम्रो वा सामान्य भनी उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

५.४ प्रतिवेदन पठाउनु पर्ने निकायहरू

प्रत्येक जिल्लाले यो प्रतिवेदन तयार गरी कृषि विकास मन्त्रालयको कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा तथ्यांक महाशाखा, वाली विकास निर्देशनालय, कृषि प्रसार निर्देशनालय, कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय, बजार अनुसन्धान तथा तथ्यांक व्यवस्थापन कार्यक्रम र सम्बन्धित क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालयमा अनिवार्यरूपमा एक एक प्रति पठाउनु पर्दछ ।

५.५ मासिक प्रतिवेदन भर्ने तरीका

महल नं. १ (बालीको नाम) अन्तर्गत जिल्लामा सम्बन्धित महिनामा लगाइने वा भईरहने वालीको नाम संगैको कोष्ठमा रेजा चिन्ह (√) लगाउनु पर्दछ । बाली लगाउने कार्य भैरहेको (प्रतिशत), बाली बढ्ने अवस्था (प्रतिशत), बाली बढ्ने अवस्था (प्रतिशत), बाली कटानी भैरहेको (प्रतिशत), दैवि प्रकोपको असर लगायतका विवरणहरू उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

तालिका नं. ५: मासिक बालीनाली सम्बन्धि जिल्लाको समग्र स्थिती प्रतिवेदन

जिल्ला : आ.व. : महिना :

बालीको नाम	सम्बन्धित बालीमा चिन्ह ☒ लगाउने	बाली स्थिती				दैनिक प्रकोपको असर			बाली लगाउन समाप्त भएको कुल क्षेत्रफल (हे.)	फूलफुल्ले अवस्था भए आशातित र कटानी भई सकेको भए वास्तविक उत्पादन (मे.टन)	गतबर्षको दाजोमा क्षेत्रफलमा बढि (+), घटि (-) (हेक्टर)	गत बर्षको दाजोमा उत्पादन बढि(+), घटि (-) (मे.टन)	कैफियत
		बाली बढने अवस्था (%)	बालीको फूल लाग्ने अवस्था (%)	बाली कटानी भैरहेको (%)	दैनिकप्रकोपको किमिस, सम्बन्धित कोड लेख्ने	प्रभावित क्षेत्रफल (%)	प्रभावित परिवार संख्या	उत्पादनमा क्षती मे.टन					
१	☒	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
आहनी धान													
धैया धान													
चैते धान													
बर्षे धान													
कोदो र फापर													
हिउँदे													
तरकारी													
बर्षे आलु													
बर्षे तरकारी													
बर्षे आलु													
बर्षे दलहन													
बर्षे फलफुल													
उखु													
चिया													

बालीको नाम	सम्बन्धित बालीमा चिन्ह ✓ लगाउने	बाली स्थिती				द्वैव प्रकोपको असर				बाली लगाउन समाप्त भएको कुल क्षेत्रफल (हे.)	फूलफुल्ले अवस्था भए आशातित र कटानी भई सकेको भए वास्तविक उत्पादन (मे.टन)	गत बर्षको दाजोमा उत्पादन बढि (+), घटे (-) (मे.टन)	गत बर्षको दाजोमा क्षेत्रफलमा बढि (+), घटे (-) (हेक्टर)	कैफियत
		बाली बढ्ने अवस्था (%)	बालीको फूल लाग्ने अवस्था (%)	बाली कटानी भैरहेको (%)	द्वैवप्रकोपको किसिम, सम्बन्धित कोड लेख्ने	प्रभावित क्षेत्रफल (%)	प्रभावित परिवार संख्या	उत्पादनमा क्षती मे. टन						
१	✓	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	
कफी														
अलैची														
अन्य....														

(क) बर्षा स्थिती : १. नराम्रो २. सामान्य ३. राम्रो (ख) तापक्रम १. नराम्रो २. सामान्य ३. राम्रो (ग) रासायनिक मलको आपूर्ति : १. पर्याप्त २. सामान्य ३. अपर्याप्त (घ) द्वैव प्रकोपको संकेतांक : १. अतिवृष्टि २. बाढी ३. पहिरो ४. सुख्खा ५. अनावृष्टि ६. हुरीबतास ७. अपिसना ८. रोगकीरा ९. अन्य खुलाउने ।

प्रमुखको नाम :

.....

दस्ताखत :

मिति:.....

खण्ड ६

मत्स्य तथ्याङ्क संकलन

(Fish Statistics Collection)

६.१ आवश्यकता

मत्स्यपालन नेपालको कृषि क्षेत्रमा क्रमिक रूपमा विकास हुँदै गएको एक उपक्षेत्र हो । केही दशक अघि सम्म नदीनालामा माछा मार्ने र केही पोखरीहरूमा सीमित माछापालन व्यवसाय हाल विशेषतः तराईका केही जिल्लाहरूमा व्यापकता आएको छ । व्यवसायिक माछापालन र नदीनालामा माछा मार्नेको उत्पादन अनुमान केही न केही रूपमा हाल उपलब्ध भएतापनि जिल्लास्तरीय कर्मचारीलाई यस सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन गर्ने एक निश्चित विधि उपलब्ध भएमा सबै जिल्लामा तथ्याङ्क संकलन विधिमा एकरूपता आई उत्पादन अनुमानको विश्वसनीयतामा वृद्धि हुने अपेक्षा राखी यो संक्षिप्त निर्देशिका तयार गरिएको छ ।

६.२ उद्देश्य

६.२.१ जिल्लामा भइरहेका पोखरीहरूको संख्या र जलाशयको क्षेत्रफल (माछापालनको समयमा पानीले ढाकेको पोखरीको क्षेत्रफल) यकीन गरी माछाको खेती प्रणाली अनुसार छनौट विधिका आधारमा मत्स्य उत्पादनको वार्षिक अनुमानहरू तयार गर्ने ।

६.२.२ प्राकृतिक जलाशयहरूबाट हुने माछाको उत्पादन अनुमान सालवसालीरूपमा तयार गर्ने ।

६.३ तथ्याक्त संकलन विधि

६.३.१ लगत तयार गर्ने कार्य (Preparation of Inventory)

सबै जिल्लामा माछापालक कृषकहरूको लगत, तिनीहरूको चलनमा रहेको पोखरी संख्या, जलाशयको क्षेत्रफल आदिको आँकडा उपलब्ध छैनन् । यो लगत नै कृषक छनौट र अन्तर्वार्ताको प्रमुख आधार भएकोले जिल्लाको पूरा भ्रमण गरी एउटा पूर्ण लगत तयार गर्नु पर्दछ । तयार गरिएको लगत अध्यावधिक गर्दै जानुपर्नेछ ।

६.३.२ लगतको आधार

लगत संकलन गर्ने मुख्य आधार सेवा केन्द्रहरू हुन् । जिल्ला भित्रका कृषि सेवाकेन्द्रका कर्मचारीहरूबाट मासिक प्रतिवेदन प्राप्त गरी वा बैठक गरी प्रारम्भिक लगत तयार गर्नु पर्दछ । माछा सम्बन्धी आँकडाहरू उपलब्ध गराउने

सम्बन्धित अन्य निकाय छ भने ती निकायबाट समेत लगत विवरण लिने गर्नु पर्दछ । त्यसपछि प्रारम्भिक वा विगतको लगतको जगमा अनुगमन निरिक्षण मार्फत अन्तिम वा अध्यावधिक लगत तयार गर्नु पर्दछ ।

६.३.३ लगत पठाउनु पर्ने निकायहरू

प्रत्येक जिल्लाले यो प्रतिवेदन तयार गरी कृषि विकास मन्त्रालयको कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा तथ्यांक महाशाखा, मत्स्य विकास निर्देशनालय, कृषि प्रसार निर्देशनालय, बजार अनुसन्धान तथा तथ्यांक व्यवस्थापन कार्यक्रम र सम्बन्धित क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालयमा अनिवार्यरूपमा एक एक प्रति पठाउनु पर्दछ । माथिल्ला निकायहरूमा तलबाट प्राप्त लगत तथा तथ्यांकहरूको बिश्वसनीयता माथि शंका लागेमा आफूखुसी तोडमोड नगरी अआवस्यक परेमा संवाद गरि परिमार्जन गर्नु गराउनु पर्नेछ ।

६.३.४ लगत फाराम भर्ने

तल दिइएको फाराममा महल नं. १ देखि १४ सम्मका विवरणहरू भरी मत्स्य लगत तयार गर्नु पर्दछ । संलग्न फाराम एउटा नमूना हो यसलाई थप उपयोगी बनाउन सकिनेछ ।

६.४ प्राकृतिक जलाशयको माछा उत्पादन अनुमान

जिल्ला भित्र प्राकृतिक जलाशयमा पूरा समय वा आंशिक समय माछा मार्ने कृयाकलापमा संलग्न व्यक्ति/परिवारको लगत वा कमसेकम अनुमान तयार गर्ने र त्यसमध्ये केहीसंग वेला वेलामा अर्न्तवार्ता गर्ने । माछा मार्ने कृयाकलाप हुने नदीनाला, प्राकृतिक पोखरी, ताल आदि क्षेत्रमा सम्बन्धित कर्मचारीहरूले वेला वेलामा स्थलगत अन्तरवार्ता गर्ने ।

३० जनासंग अथवा १० प्रतिशत व्यक्तिसंग अर्न्तवार्ता गरी पूर्ण वा आंशिक समय माछा मार्ने परिमाण सम्भन मुशिकल पर्ने भएकोले उत्तरदाताले दिएको अंक यथार्थ भन्दा फरक पर्न सक्तछ । त्यसैले अर्न्तवार्ताकारले वेलाबखत माछा मार्ने थलोमा आफै पुगी अवलोकन गरी सालाखाला दैनिक उत्पादनको अनुमानित अंक तुलना गर्नु पर्दछ ।

तालिका नं. ६: माछापालक कृषकहरुको लगत

जिल्ला : आ.व.

क्र.सं.	कृषकहरुको नाम थर	गा.वि.स.	वडा नं.	सघन खेतीको विवरण		अर्ध सघन खेतीको विवरण		सामान्य खेतीको विवरण		कैफियत			
				माछाको जात	पोखरी संख्या	जलाशय क्षेत्रफल (हे)	माछाको जात	पोखरी संख्या	माछाको जात		पोखरी संख्या	जलाशयको क्षेत्रफल	
१		३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
	जम्मा												

तथ्याङ्क संकलन गर्ने कर्मचारीको नाम:
 दस्ताखत :
 मिति :

अधिकृतको नाम :
 दस्ताखत :
 मिति :

तालिका नं. ७: मत्स्य पालकहरुको बांर्षिक अर्न्तवार्ता फाराम

जिल्ला : आ.व.

क्र. सं.	कृषकको नामथर	गा. वि.स. वडा नं.	माछापालनको तरिका १ सधन २अर्ध सधन ३ सामान्य	जलाशयको क्षेत्रफल (हे.)	विगत १२ महिनामा छोडेको जात अनुसारका भूरा संख्या			विगत १२ महिनामा भिक्नेको माछाको परिमाण		अधिल्लो वर्ष भरिमा भिक्नेका माछाको परिमाण के.जि.	अधिल्लो वर्षको तुलनामा विगत १२ महिनाको उत्पादन वृद्धि/कमी (प्रतिशत)	परिवारले उपभोग गरेको वा अरु लाई उपहार दिएको आदि के.जि.	बिक्रीको परिमाण के.जि.	बिक्री मूल्य प्रति केजी	बिक्री गरेको स्थान						
					पोली कल्चर	माछाको जात	भूरा सं. हजारमा	मोनो कल्चर	सं.							तौल के. जि.					
१	२	३	४	५	६	माछाको जात	७	८	माछाको जात	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८		
			जम्मा																		

तथ्याङ्क संकलन गर्ने कर्मचारीको नाम:
 दस्तखत :
 मिति :

अधिकृतको नाम :
 दस्तखत :
 मिति :

तालिका नं. ८: मासिक अर्न्तवार्ता फाराम

स्टकिङ्ग रेकर्ड

कृषकको नाम:- ठेगाना:- जलाशय क्षेत्रफल:-
..... गहिराई:-

मिति	कमन कार्प		सिल्भर कार्प		विगहेड कार्प		ग्रास कार्प		रहु		नैनी	
	संख्या	तौल	संख्या	तौल	संख्या	तौल	संख्या	तौल	संख्या	तौल	संख्या	तौल
जम्मा												

तथ्याङ्क संकलन गर्ने कर्मचारीको नाम:.....

दस्तखत :.....

मिति :.....

अधिकृतको नाम :.....

दस्तखत :.....

मिति :.....

तालिका नं. ९: मासिक अर्न्तवार्ता फाराम

वृद्धि जाँच रिकर्ड

मिति	कमन कार्प			सिल्भर कार्प			विगहेड कार्प			ग्रास कार्प			रहु		
	संख्या	कूल तौल	औसत तौल	संख्या	कूल तौल	औसत तौल	संख्या	कूल तौल	औसत तौल	संख्या	कूल तौल	औसत तौल	संख्या	कूल तौल	औसत तौल
जम्मा															

तथ्याङ्क संकलन गर्ने कर्मचारीको नाम:.....

दस्तखत :.....

मिति :.....

अधिकृतको नाम :.....

दस्तखत :.....

मिति :.....

तालिका नं. १०: मासिक अर्न्तवार्ता फाराम

माछा भिकेको विवरण

मिति	माछाको जात	संख्या	कूल तौल	औसत तौल
जम्मा				

तथ्याङ्क संकलन गर्ने कर्मचारीको नाम:.....

अधिकृतको नाम :.....

दस्तखत :.....

दस्तखत :.....

मिति :.....

मिति :.....

तालिका नं. ११: मासिक अर्न्तवार्ता फाराम

माछापोखरीमा मलखाद प्रयोगको विवरण रिकर्ड

गोबर मल			रासायनिक मल			कैफियत
मिति	जलाशयको क्षेत्रफल(हे.)	के.जी.	मिति	जलाशयको क्षेत्रफल(हे.)	के.जी.	
जम्मा						

तथ्याङ्क संकलन गर्ने कर्मचारीको नाम:.....

अधिकृतको नाम :.....

दस्तखत :.....

दस्तखत :.....

मिति :.....

मिति :.....

तालिका नं. १२: प्राकृतिक जलाशयमा माछा मार्ने पेशामा संलग्न व्यक्तिसंग गरिने अर्न्तवार्ताको फाराम

क्र.सं.	माछा मार्ने व्यवसायीको नाम थर	गा.वि.स. र वडा नं.	माछा मार्ने श्लोको नाम (ताल, नदी वा अन्य प्राकृतिक जलाशयको नाम ठेगाना)	गत १२ महिनामा माछा मार्ने काम गरेको दिन संख्या	प्रति दिन माछा मार्नेको औषत के.जि.	वार्षिक माछा मार्नेको के.जि.	परिवारले उपभोग गरेको के.जि.	गत १२ महिनाको वित्तिके.जि.	कौफियत

तथ्याङ्क संकलन गर्ने कर्मचारीको नाम:..... अधिवृत्तको नाम :.....
 दस्तखत :..... दस्तखत :.....
 मिति :..... मिति :.....

खण्ड ७

कृषकतहको मूल्य संकलन

(Farmer's Level Price Collection)

कृषकहरूले आफ्नो उत्पादन विक्रि गर्ने पहिलो ठाउँमा पाउने मूल्यलाई कृषकको मूल्य मान्न सकिन्छ । सामान्यतया वाली भित्र्याएको वा उत्पादन लिएको ३ महिना भित्रको मूल्य यस अन्तर्गत संकलन गर्नु पर्दछ । न्यूनतम समर्थन मूल्य (Minimum support price) निर्धारण भएका बालीहरूको हकमा तोकेको समर्थन मूल्य भन्दा घटीमा कृषकले कृषि उपज बेच्नु पर्दैन । यस्तो अवस्थामा सम्बद्ध सरकारी सुविधा उपयोग गरि कृषकहरूले बेच्न सक्ने प्रावधान रहन्छ । तर न्यूनतम समर्थन मूल्य भन्दा बढी मूल्यमा विक्रि गर्ने छुट कृषकहरूलाई हुन्छ । यसका लागि कृषकहरू स्वयम् पनि चनाखो हुनु पर्छ अर्थात बनाउन पनि पर्छ ।

तालिका नं. १३: वर्षे बालीहरूको कृषक थलो मूल्य संकलन फाराम

जिल्ला :-..... आ.व. :

क्र.सं.	वालीको नाम	जात	कृषक थलोको ठेगाना, सेवाकेन्द्र वा गा.वि.स., वडा नं. आदि	मूल्य र दूवानी खर्च वाहेक (प्रति किलो, लिटर, गोटा आदि)	सन्दर्भ समय महिना/गते	उत्तरदाताको नाम	कैफियत
१	धान						
२	भदैया/घैया						
३	मकै						
४	कोदो						
५	आलु						
६	मास						
९	भटमास						
१०	बोडी						
११	सिमी						
१२	तिल						
१३	फर्सी						
१४	भन्टा						
१५	गोलभेडा						
१६	अन्य तरकारी						
१७	मसला वाली						
१८	अन्य वर्षे वाली						
१९						
२०						
२१						
२२						

तालिका नं. १४: हिउँदै बालीहरुको कृषक थलो मूल्य संकलन फाराम

जिल्ला :-.....

आ.व. :

क्र.सं.	बालीको नाम	जात	कृषक थलोको ठेगाना, सेवाकेन्द्र वा गा.वि.स., वडा नं. आदि	मूल्य र ढुवानी खर्च वाहेक (प्रति किलो, लिटर, गोटा आदि)	सन्दर्भ समय (महिना/गते)	उत्तरदाताको नाम	कैफियत
१	वसन्ते मकै						
२	मकै						
३	जौ						
४	गहु						
५	आलु						
६	चना						
७	केराउ						
८	मूसुरो						
९	रहर						
१०	मस्याङ्ग						
११	सिमी						
१२	तोरी						
१३	सुर्यमुखी						
१४	प्याज						
१५	लसुन						
१६	काउली						
१७	अन्य तरकारी						
१८	मसला वाली						
१९	अदुवा, खुर्सानी						
२०	अन्य वर्षे वाली						
						
						
						
						
						
						
						
						
						
						

तथ्याङ्क संकलन गर्ने कर्मचारीको नाम :..... दस्तखत :..... मिति :.....

तालिका नं. १५: पशुपक्षी उपजको कृषक थलो मूल्य संकलन फाराम

जिल्ला :-.....

क्र.सं.	वाली वा बस्तुको नाम	जात	कृषक थलोको ठेगाना, सेवाकेन्द्र/उपकेन्द्र वा गा.वि.स., वडा नं. आदि	मूल्य र दूवानी खर्च वाहेक (प्रति किलो, लिटर, गोटा आदि)	सन्दर्भ समय (महिना/गते)	उत्तरदाताको नाम	कैफियत
१	राँगो						
२	खसी						
३	कुखुरा						
४	वंगुर						
५	भैसीको दुध						
६	गाईको दुध						
७	कुखुराको फुल						
८	हाँसको फुल						
९	माछा						
१०	भेडो						
११	अष्ट्रिचको मासु						
१२	अन्य खुलाउने						
						
						
						
						
						
						
						
						
						
						
						
						
						
						
						
						

तथ्याङ्क संकलन गर्ने कर्मचारीको नाम :..... दस्तखत : मिति :.....

खण्ड ८

खेती व्यवसायको अभिलेख

(Farming Enterprise Records)

खेती व्यवसाय गर्दा के कस्ता जनश्रम र कृषि सामाग्रीहरू प्रयोग भएका छन् र फाइदा लिन सकेका छन् छैनन् थाहा पाउन खेती व्यवसाय अभिलेखले सहयोग गर्दछ । हुनत किसानहरूले विना अभिलेख पनि मौखिक रूपमा आफूले गरेका कामहरू भन्न सक्छन् तापनि सहि तथ्याङ्क लिन यस किसिमको दैनिक अभिलेखले धेरै नै सहयोग पुऱ्याउछ । किसानले खेती व्यवसाय गर्दा आफ्नो श्रम र साधनको अभिलेख गर्नुलाई खेती व्यवसाय-अभिलेख भनिन्छ । राष्ट्रिय आलुवाली विकास कार्यक्रमको संयोजकत्व र कृषि बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रमको प्राविधिक सहयोगमा आलुवालीमा लाभ-लागत विश्लेषण अध्ययनका लागि खेती व्यवसाय अभिलेख बीस जना किसानसंग संकलन गरिएको थियो । यसलाई उदाहरणको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १६: कृषकस्तरमा आलुवाली लाभ-लागत अध्ययन तथ्याक्त संकलन सम्बन्धि दैनिक अभिलेख

कृषकको नाम : ठेगाना :

मिति:

जिल्ला : गा.वि.स. वडा नं.

गाउँ/टोल

तालिका नं. १६.१: जग्गा सम्बन्धि विवरण

विवरण	जग्गाको क्षेत्रफल		कैफियत
	रोपनी/कठ्ठा	आना/धूर	
आफ्नो जग्गाको			
खेत			
पाखो			
खेति गरेको			
खेत			
पाखो			
भाडामा लिएको			
खेत			

पाखो			
भाडामा दिएको			
खेत			
पाखो			
आलु लगाएको			
खेत			
पाखो			

आलु वालीको प्लट संख्या :

तालिका नं. १६.२: लगाएको आलुको जात र क्षेत्रफल

आलुका जातहरू	जग्गाको क्षेत्रफल		कैफियत
	रोपनी/कठ्ठा	आना/धूर	
जात १			
जात २			
जात ३			
जात ४			

आलु लगाएको जग्गाको सिंचाई सम्बन्धि विवरण :

सिंचित क्षेत्रफल :असिंचित क्षेत्रफल :..... कुल परिवार संख्या :आलु खेतीमा संलग्न सदस्य संख्या :.....

माथि दिइएको उदाहरण हो । तल भर्ने तरिका पनि उदाहरणको लागि मात्र ।

तालिका नं. १६.३: आलु वाली लगाउने कृषकले भर्नु पर्ने दैनिक कार्यको अभिलेख

मिति	कामको विवरण	प्रयोग भएको श्रम वा सामग्री		खर्च गरेको रकम (रु)			कैफियत
		किसिम	मात्रा	घरको	किनेको वा भाडामा वा वाहिरको	जम्मा	
२०७१ पौष १५	जग्गा तयार गरेको	पावर टिलर	२ घण्टा	-	४५० प्रतिघण्टा	९००.००	क्षेत्रफल खुलाउने
पौष १८	डयांग बनाएको	खेताला/घरको श्रम	२ जना	३००.००	३००.००	६००.००	खाजा खर्च
पौष २५	गोबरमल हालेको	गोबर मल	किलो	१०००.००	-	१०००.००	१ डोका=२० केजी
पौष २७	आलु लगाएको	आलु बीउ	१ क्वी	४५००.००	-	४५००.००	
	खेताला श्रमिक	खेताला	५ जना	४००.००	६००.००	१०००.००	
	रासायनिक मल	यूरिया	१० किलो	-	३००.००	३००.००	
	रासायनिक मल	डि.ए.पि.	२० किलो	-	४००.००	४००.००	
	रासायनिक मल	पोटास	५ किलो	-	२५०.००	२५०.००	
	खेताला खाजाखर्च	रुपैया	५ जना	१००.००	-	१००.००	

भर्ने तरिका : उदाहरणको लागि मात्र

आलुवालीमा प्रयोग हुने प्रत्येक लगानी जस्तो जग्गा तयारी, वीउ, मल, सिंचाई, गोडमेल, विषादी छरेको ज्यामी लगाएको, काम लगाएको प्रत्येक कामको रेकर्ड र सो मा आफ्नो लगानी र यसका लागि वेहोर्नु परेको खर्च छुट्टा छुट्टै प्रष्ट गरी भर्ने । घरको श्रमको विवरण भर्नु पर्दा ८ घण्टा वरावरको श्रमलाई एक दिन मानेर गणना गर्ने । दिनमा नभएर घरको श्रम कुनै काम गर्न घण्टा मात्र लागेको छ भने घण्टा उल्लेख गर्नु पर्दछ । घरको श्रम, सामग्रीको प्रचलित मूल्य अनुसारको रकम घरको महलमा उल्लेख गर्ने । माथि दिईएको उदाहरण हो । तल दिईएको फाराम यसै गरी कुनै वाली व्यावसायिक रुपमा लगाएको भए त्यसको विवरण यहाँ उल्लेख गर्नु होला ।

तालिका नं. १६.४: आलुवाली सम्बन्धि दैनिक कामको रेकर्ड :

मिति	कामको विवरण	प्रयोग भएको श्रम वा सामग्री		खर्च गरेको रकम (रु)			कैफियत
		किसिम	मात्रा	घरको श्रोत	किनेको वा भाडामा वा वाहिरको	जम्मा रु.	

वाली उत्पादन उपरान्त भर्नु पर्ने :

१. आलु लगाएको दिन देखि उत्पादन लिएको मिति सम्मको अवधि :.....दिन
२. कुल उत्पादन :.....
३. लगाईएको क्षेत्रफल :..... रोपनी : आना :.....
४. आलु खेतीका लागि घरको लगानी (जस्तै मल, वीउ घरको श्रमको मूल्य) :.....
५. खेतीका लागि खुद्रा तिर्नु परेको मूल्य रु :.....
६. लगानी (जस्तै: कुलो पानी आदि, जग्गाको भाडा, खाजा खर्च) छुट्टाछुट्टै खुलाउने रु :.....
 - ६.१.
 - ६.२.
७. आलुखेतीको कुल उत्पादन खर्च (४+५+६) रु. :
८. आलुको प्रचलित बजार मूल्य रु. :
९. उत्पादित आलुको कूल मूल्य रु. :
१०. प्रक्षेपित नाफा रु. :

खण्ड ९

जिल्लाको खाद्यान्न वासलात स्थिति

(District Food Balance Status)

९.१ खाद्य वासलात तालिका तयार गर्ने विधि

- सर्वप्रथम प्रमुख खाद्यान्न वालीहरू धान, मकै, गहुँ, जौ, कोदो तथा फापरको क्षेत्रफल तथा उत्पादन तयार गर्नु पर्दछ ।
- सो उत्पादन मध्ये तल तालिकामा उल्लेख भएबमोजिम सर्वप्रथम Post harvest loss लाई घटाउनु पर्दछ ।
- सो घटाईसकेपछि बीउको लागि आवश्यक मात्रा छुट्याउनु पर्दछ ।
- यसपछि जिल्ला पशुसेवा कार्यालयबाट जिल्लाको पशुपंक्षीको विवरण प्राप्त गर्नुपर्दछ ।
- तलको तालिकामा उल्लेख भएबमोजिम बीउ र दानाको लागि छुट्याउनु पर्दछ । दाना छुट्याउदा पहिले जौ, त्यसपछि मकै, त्यसपछि धानको भुस तथा त्यसपछि गहुँलाई समानुपातिक हिसाबमा लिनुपर्दछ ।
- यसपछि बाँकि रहने बालीलाई खाद्यान्नको निचोड दर (Extraction Rate) प्रयोग गरि खाद्यान्न बनाउनु पर्दछ । यसमा कुटानी गर्दा हुने नोक्सानी (Milling loss) समेत घटाउंदा बाँकि बचेको खाद्यान्न जिल्लामा उपलब्ध खाद्यान्न हो ।
- यस पछि जिल्ला तथ्याङ्क कार्यालयबाट हालको जनसंख्या लगत लिनुपर्दछ ।
- उक्त लगत तथा हिमाल, पहाड र तराईमा वर्गिकरण गरे अनुसारको आवश्यकताले जम्मा जनसंख्यालाई गुणा गर्दा जिल्लामा आवश्यक खाद्यान्नको परिमाण आउछ ।
- यसरी उपलब्ध तथा आवश्यक खाद्यान्न बीचको अन्तरलाई नै खाद्य सुरक्षा सन्तुलनको अवस्था मानिन्छ ।

तालिका नं. १७: खाद्यान्न उपयोगको हिसाव गर्ने आधारहरू

क्र.स.	वालीहरू	वीउ दर (किलो प्रति हेक्टर)	नोक्सानी प्रतिशत	निचोड दर, पिसानी दर (प्रतिशत)	प्रशोधनमा हुने नोक्सानी (प्रतिशत)
१	धान/चामल	५५.००	१०.००	६६.२०	१.००
२	धान ढुटो	-	-	८.००	-
३	गहुँ/पिठो	१००.००	१०.००	९६.००	१.००
४	गहुँ/चोकर	-	-	३.९०	-
५	मकै/पीठो	२०.००	१०.००	९७.००	१.००

६	कोदो/पीठो	२०.००	१०.००	९३.००	-
७	जौ/पीठो	४०.००	१०.००	३२.००	-
८	फापर/पीठो	२०.००	१०.००	९३.००	-
९	आलु	१०००.००	१५.००	-	-
१०	कन्दमुल	-	१५.००	-	-
११	उखु	३५००.००	-	-	-
१२	तेलहन	१०.००	५.००	-	-
१३	दलहन	४५.००	५.००	-	-
१४	मुसुरो	४०.००	५.००	-	-
१५	रहर	४०.००	५.००	-	-
१६	मास	२५.००	५.००	-	-
१७	चना	६०.००	५.००	-	-
१८	भटमास	६०.००	५.००	-	-
१९	तरकारी	१०.००	-	-
२०	फलफूल	१५.००	-	-

तालिका नं. १७.१: खाद्यान्न आवश्यक दर

पशुको लागि आवश्यक दर	किलो/गोटा/प्रति वर्ष	मानिसका लागि	
		आवश्यक दर	किलो/व्यक्ति/वर्ष
गोरु वा रांगा प्रति गोटा	२४ किलो/वर्ष (०.०२४ मे.टन/वर्ष)	तराईमा	१८१
वहर (साढे)	१०० किलो/वर्ष (०.१०० मे.टन/वर्ष)	मध्यपहाडमा	२०१
दुध दिने भैसी/गाई	७० किलो/वर्ष (०.०७० मे.टन/वर्ष)	उच्च पहाडमा	१९१
हाँस/कुखुरा	५९ किलो/वर्ष (०.०५९ मे.टन/वर्ष)		
बाख्रा/खसी	५० किलो/वर्ष (०.००५ मे.टन/वर्ष)		

तालिका नं. १७.२: औषत खाद्यान्न आवश्यकता र अन्न बालीको क्यालोरी आवश्यकता

औषत खाद्यान्न आवश्यकता (प्रति व्यक्ति प्रति दिन)

अन्न बालीको आवश्यकता (हिसाव गर्नको लागि आधार)

क्र.सं	खाद्य समूह	आवश्यकता मात्रा (ग्राम)
१	अन्नबाली	४००-६००
२	दलहनबाली	५५-८०
३	हरियो तरकारी	१००-१२५
४	जरे र गानो बाली	७५-१००
५	अन्य तरकारी	७५-१००
६	फलफूल	४००-६००
७	दूध	३०
८	मासु वा माछा	१००-२००
९	अण्डा	३०
१०	चिनी	३०
११	बोसो र तेल	३५-५०

क्र.सं	भौगोलिक क्षेत्रहरू	क्यालोरी आवश्यकता (प्रति व्यक्ति प्रति दिन)
१	हिमाली	२३४०
२	पहाडी	२३४०
३	तराई	२१४०
४	नेपालको औषत	२२५०
	न्यूनतम् आवश्यक	१९६४(नेपालको ८७.३ %)
१	अन्न	१६१८(७१.९३ %)
२	दलहन	६२.२(२.७६ %)
३	आलु	१७८(७.९२ %)
४	सहायक बालीहरू	१०५(४.६८ %)

खण्ड १०

जिल्लास्तरीय आधारभूत तथ्याक्त सङ्कलन

(District Level Basic Statistics Collection)

जिल्ला कृषि बिकास कार्यालयहरुबाट उपलब्ध स्रोत, जनशक्तिका आधारमा कुनै न कुनै रूपले जिल्लाको समष्टिगत कृषि तथ्याङ्कहरु संकलन र प्रकाशन भई आएका छन् । मूलतः जे.टि/जे.टि.ए. कै अनुमानका आधारमा बालीको क्षेत्रफल, उत्पादन र उत्पादकत्वका तथ्याङ्कहरु संकलन गरी जिल्लास्तरीय अनुमान तयार गर्ने गरिएको छ । हाल यस कार्यको लागि निश्चित प्रकारको फाराम र निर्देशिका प्राप्त नहुँदा जिल्लाहरुमा भिन्न किसिमले तथ्याङ्क अभिलेख राख्ने गरेको पाइएकोले तथ्याङ्कको उपलब्धता र गुणस्तरमा पनि भिन्नता पाइएको छ । यसकारण सबै जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरुले एकै किसिमको फाराम प्रयोग गरी एकै किसिमका परिभाषा र अवधारणा प्रयोग गरी अभिलेख राख्ने गरेमा तथ्याङ्कको विश्वसनीयता तथा उपयोगिता पनि बढ्ने भएकोले हाल चालु रहेको कृषि तथ्याङ्कको अभिलेख राख्ने व्यवस्थामा सामान्य सुधार गर्ने उद्देश्यले यस निर्देशिकामा फारामहरु प्रस्तुत गरिएका छन् । कृषि तथ्याङ्कलाई भरपर्दो र स्तरीय बनाउन विशेष गरी वालीनालीको क्षेत्रफल अनुमान गर्न स्याटलाईटबाट तथ्याङ्क लिने र स्थलगत अनुगमन गरी यकीन गर्ने कार्य पनि भविष्यमा गर्नु पर्दछ ।

यस खण्ड अर्थात जिल्ला कृषि तथ्याङ्क पुस्तिका हाल जे.टि/जे.टि.ए. द्वारा तयार गरिने अनुमानहरुलाई थप व्यवस्थित तरिकाले रिकर्ड गर्नको लागि मात्र तयार गरिएको हो । यसको मूल आधार यस खण्डमा दिइएको गा.वि.स./न.पा. कृषि तथ्याङ्क पुस्तिकाका फारामहरु हुन् । गा.वि.स. कृषि तथ्याङ्क पुस्तिका सबै जे.टि./जे.टि.ए. बाट वार्षिकरूपमा भर्न लगाई सो जिल्ला कृषि तथ्याङ्क पुस्तिकामा गा.वि.स./न.पा. अनुसार सम्भव भएसम्मका अभिलेख राख्नु पर्दछ ।

१०.१ उद्देश्यहरु :

१. कृषि विकास कार्यक्रममा करार वा साभेदारीको रूपमा सहभागी गराउनको लागि सरकारी र गैरसरकारी संस्थाहरुको अध्यावधिक कृषि क्षेत्रको तथ्याङ्क उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने ।
२. कृषि विकास कार्यक्रम निर्धारित गर्नको लागि आवश्यक आधारभूत तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने ।
३. सरकारी एवं गैरसरकारी संस्थाहरुको कार्यक्रम एक अर्कोलाई जानकारी गराउने र आपसमा समभेदारीको विकास गर्ने ।

१०.२ गा.वि.स./न.पा. को कृषि तथ्याङ्कका सम्भाव्य स्रोतहरु :

- क) गा.वि.स.को परिवार संख्या, जनसंख्याको लागि गा.वि.स./न.पा.का अनुमानहरु रिकर्ड गर्न सकिन्छ । ती तथ्याङ्क रिकर्ड गर्दा त्यसको सन्दर्भ वर्ष अनिवार्य रूपमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

- ख) क्षेत्रफल अनुमानको कार्य गा.वि.स./न.पा.बाट भइरहेकोले उक्त स्रोतबाट क्षेत्रफलका तथ्याङ्क उपलब्ध भएन भने जे.टि./जे.टि.ए. ले स्थानिय गा.वि.स. पदाधिकारी, शिक्षक वा बुद्धिजिवीहरूसंग परामर्श गरी अनुमान उल्लेख गर्नु पर्दछ ।
- ग) अंसिचित, आंशिक सिंचित, सिंचित क्षेत्रफलको अनुमानको लागि जिल्ला स्थित डिभीजन सिंचाई कार्यालय, जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको आफ्नै अनुमानहरू वा स्थानिय निकायका अनुमानहरू उल्लेख गर्न सकिन्छ । यसमा सिंचित भन्नाले वाह्रै महिना सिंचाई हुने, आंशिक सिंचित भन्नाले वर्षातको वेलामा मात्रै सिंचित हुने क्षेत्रफल र अंसिचित भन्नाले पूर्ण रुपमा आकाशे पानीमा भर पर्ने क्षेत्रफललाई जनाउँछ ।
- घ) यी पुस्तिकाहरूमा सामान्यतया क्षेत्रफल हेक्टरमा (तराईको हकमा बिघामा) उत्पादन मे.टन. मा र उत्पादकत्व मे.टन. प्रति हेक्टर/बिघामा क्षेत्रफल उल्लेख गर्नु पर्दछ ।
- ङ) गा.वि.स. पुस्तिकामा उल्लेख गर्नु पर्ने अनुमानहरू वालीको किसिम अनुसार जुन वाली जुन समयमा कटानी गरिन्छ, त्यही समयमा अनुमान गरी पुस्तिकामा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

१०.३ जिल्लाको वस्तुगत विवरण

सम्बन्धित जिल्लाका कृषि सम्बन्धी विवरणहरू यसमा राखिएको हुन्छ । कृषि बिकास मन्त्रालयको कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा तथ्यांक महाशाखाबाट प्रकाशित गरिने तथ्यांकको ढाँचा (जिल्ला, बिकास क्षेत्र र समग्र नेपाल) मा क्रमशः गा.वि.स./न.पा., कृषि सेवा केन्द्र र जिल्ला राखी कृषिका सूचकहरूको विवरण संकलन गर्दा समग्र कृषि तथ्यांकमा एकरूपता आउने देखिएकोले सोही बमोजिम गर्न गराउन आवश्यक छ । विवरणहरूमा त्यस जिल्लाको भौगोलिक क्षेत्र, जनसंख्या, प्रमुख खेतीबालीको क्षेत्रफल र उत्पादन, पकेट क्षेत्रहरू, कृषिका पूर्वाधारहरू सिंचाई, विद्युत, यातायात व्यवस्था, बजार केन्द्रहरू, कृषि औजार उपकरणहरू, एग्रोकन्सर्नहरू, सूचना तथा संचार प्रणालीहरू, विकास निर्माण कार्यहरू, शिक्षा, स्वास्थ्य आदि विवरणहरू राख्न सकिन्छ । जिल्लाको अन्य वस्तुगत विवरणहरूमा भौगोलिक अवस्था अनुसार महत्वपूर्ण जानकारीहरू राख्न सकिन्छ । उदाहरणका लागि विवरणहरूलाई सामान्य भौतिक पूर्वाधार एवं वस्तुगत जानकारी भनेर छुट्याउन सकिन्छ । यस्ता जानकारीहरू गा.वि.स., इलाका र सेवा केन्द्रतहमा पनि राख्दै जान गा.वि.स., न.पा. एवं जि.वि.स.हरूसँग समन्वय गर्नु पर्दछ । जिल्लाको तथ्यांकमा समावेश हुने विवरणहरू वुंदागत रुपमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

(क) सामान्य जानकारी अर्न्तगत राख्न सकिने विवरणहरू :

गा.वि.स./न.पा., कृषि सेवा केन्द्र र समग्र जिल्लाको भौगोलिक विवरण (क्षेत्रफल, भौगोलिक विभाजन) र जनसंख्या २०६८ को जनगणना सर्भेक्षणलाई आधार बनाई जानकारीहरू राख्ने ।

(ख) भौतिक पूर्वाधार सम्बन्धी विवरणहरू :

यातायात र सिंचाई स्थिति, कृषि योग्य र उपयोग भैरहेको जग्गा जमीनको क्षेत्रफल सूचना तथा संचार, बजार केन्द्रहरूको तह र भौतिक अवस्था ।

(ग) वस्तुगत विवरणहरूमा :

प्रमुख खाद्यान्न, तरकारी, फलफूल, मसला, माछा, औद्योगिक बाली, मह, पुष्पको क्षेत्रफल र उत्पादन ।

(घ) अन्य विवरणहरूमा :

- आधार रेखा सर्भेक्षण (Baseline Survey) का नतीजाहरू ।
- खेती खर्च/उत्पादन लागत (धान, गहुँ, मकै, उखु, तरकारी, माछा, लगायतका स्थान विशेषका उत्पादनहरू) ।
- व्यावसायिक वालीहरू (वाली भित्र्याएपछिको ३ महिना सम्मको कृषकले पाउने मूल्य) ।
- बजार लागत/उत्पादनोपरान्त गरिने क्रियाकलापहरू/प्रशोधन खर्च ।
- कृषि सामग्रीहरू एवं ज्यामी ज्याला विवरण (वाली लगाउने बेलाको बजार मूल्य) ।
- खाद्यान्न, दलहन, तेलहन उत्पादनमा कृषकले पाउने मूल्य (वाली कटानी पछि ३ महिना सम्म लगातार लिने) ।
- सिमावर्ती जिल्लाहरूमा थोक, सीमावर्ती बजार एवं खुद्रा मूल्य उल्लेख गर्ने ।
- आयात - निर्यात तथ्याङ्क (प्लाण्ट क्वारेन्टिन) संकलन (मासिक) ।

१०.४ आयात-निर्यात तथ्याङ्क संकलन

जिल्लामा वाहिरबाट ल्याउने र जिल्लाबाट वाहिर लैजाने कृषि उपजहरूको जानकारी राख्ने तरीका :

जिल्लाको कृषि उत्पादनहरू के कति छिमेकी जिल्लाहरूमा जान्छन् । भारत र चीनसंग जोडिएका जिल्लाहरूमा सीमा क्षेत्रको नाकावाट के कति कृषि उपजहरू जान्छन् वा आउँछन् । यस सम्बन्धि तथ्याङ्कहरूले त्यस जिल्लाको कृषि क्षेत्रको अवस्था जनाउँछ ।

तराईका जिल्लाहरूबाट पहाडी जिल्लाहरूमा वढी मात्रामा चामल जाने गर्दछ भने पहाडी जिल्लाहरूबाट तराईमा फलफूल र ताजा तरकारी जाने गर्दछ । त्यसै गरी पूर्वाञ्चलका पहाडी जिल्लाहरूबाट अलैंची, चिया, कफी, अदुवा लगायत बालीहरू निर्यात हुने गर्दछन् । जिल्लाको उद्योग वाणिज्य संघ, क्षेत्रीयस्तरका हाटबजार, व्यापारीहरूका संगठन, सीमावर्ती क्षेत्रमा रहेका प्लाण्ट क्वारेन्टाइनवाट यस्ता जानकारीहरू सूचकका रूपमा भएपनि लिन सकिन्छ । यसवाट विद्यमान अवस्था र भावी योजना वनाउन महत्वपूर्ण सहयोग प्राप्त हुन्छ ।

ड) कृषकका सफलताका कथाहरू

यस अन्तर्गत कसरी व्यवसायीक कृषक बने ? के कस्ता प्रविधि कसरी उपयोग गरियो ? कृषकले के कति नाफा कमाउन सके, जसले गर्दा पारिवारिक स्थिती राम्रो हुन सक्यो ? दिगोपनाको संकेत कस्तो छ ? आदि सकारात्मक बिबरणहरू राखी सफलताका कथाहरू तयार गर्न सकिन्छ ।

तालिका नं. १८: जिल्ला कृषि तथ्याक्त अभिलेख पुस्तिका

(District Agricultural Data Book)

सन्दर्भ वर्ष:

जिल्ला:

कृषि सेवा केन्द्र/गा.वि. स/न.पा. वा उप वा म.न.पा.	परिवार संख्या		जनसंख्या			कूल क्षेत्रफल (हे.)	खेती गरिएको क्षेत्रफल (हे.)			अन्य प्रयोजनको क्षेत्रफल (हे.)			सिंचित अवस्थाको क्षेत्रफल (हे.)				
	जम्मा	कृषक	महिला	पुरुष	जम्मा		खेत	बारी/पाखो	जम्मा	चरन	बन	बाँझो	सिंचित क्षेत्रफल	आसिक सिंचित क्षे.फ.	असिंचित क्षेत्रफल		
..... कृषि सेवाकेन्द्र																	
१																	
२																	
३																	
४																	
५																	
६																	
७																	
८																	
९																	
.....न.पा. वा उप वा म.न.पा.																	
कृषि सेवा केन्द्रको जम्मा																	
..... कृषि सेवाकेन्द्र																	
१																	
२																	
३																	
४																	
५																	
६																	
७																	
८																	
९																	
.....न.पा. वा उप वा म.न.पा.																	
कृषि सेवा केन्द्रको जम्मा																	
..... कृषि सेवाकेन्द्र																	
१																	
२																	
३																	
४																	
५																	
६																	
७																	
८																	
९																	
.....न.पा. वा उप वा म.न.पा.																	
कृषि सेवा केन्द्रको जम्मा																	
..... कृषि सेवाकेन्द्र																	
१																	

कृषि सेवा केन्द्र/गा.वि. स/न.पा. वा उप वा म.न.पा.	परिवार संख्या		जनसंख्या			कूल क्षेत्रफल (हे.)	खेती गरिएको क्षेत्रफल (हे.)			अन्य प्रयोजनको क्षेत्रफल (हे.)			सिंचित अवस्थाको क्षेत्रफल (हे.)		
	जम्मा	कृषक	महिला	पुरुष	जम्मा		खेत	बारी/पाखो	जम्मा	चरन	बन	बाँझो	सिंचित क्षेत्रफल	आसिक सिंचित क्षेत्रफल	असिंचित क्षेत्रफल
२															
३															
४															
५															
६															
७															
८															
९															
१०															
११															
.....न.पा. वा उप वा म.न.पा.															
कृषि सेवा केन्द्रको जम्मा															
..... कृषि सेवाकेन्द्र															
१															
२															
३															
४															
५															
६															
७															
८															
९															
१०															
११															
.....न.पा. वा उप वा म.न.पा.															
कृषि सेवा केन्द्रको जम्मा															
..... कृषि सेवाकेन्द्र															
१															
२															
३															
४															
५															
६															
७															
८															
९															
१०															
११															
.....न.पा. वा उप वा म.न.पा.															
कृषि सेवा केन्द्रको जम्मा															
..... जिल्लाको कूल															

जि.कृ.वि.का.का अधिकृत कर्मचारीको नाम:.....दस्ताखत :.....
.....मिति :.....

तालिका नं. १९: जिल्लामा उत्पादित विभिन्न बालीहरूको विवरण

वालीको नाम	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उत्पादन (मे.टन)	उत्पादकत्व (टन/हेक्टर)	कैफियत
अन्न				
चैते धान				
वर्षे धान				
भदैया/घैया धान				
जम्मा धान				
हिउदे मकै				
बसन्ते मकै				
वर्षे मकै				
जम्मा मकै				
कोदो				
गहुँ				
जौ				
फापर				
उवा				
जुनेलो				
अन्य				
.....				
.....				
दलहन				
मास				
भटमास				
मस्याङ				
रहर				
गहत				
बोडी				
सिमी				
चना				
केराउ				
मुसुरो				
अन्य				
.....				
.....				
तेलहन				
रायो				
सस्यु				
तोरी				
आलस				
तील				
वदाम				
अन्य				
.....				

वालीको नाम	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उत्पादन (मे.टन)	उत्पादकत्व (टन/हेक्टर)	कैफियत
.....				
तरकारी (वर्षे)				
काँक्रो				
फर्सि				
लौका				
चिचिण्डो				
घिरौला				
करेला				
स्कूस				
सिमी				
बोडी				
कर्कलो				
भण्टा				
तोरीको साग				
मुला				
घिउ सिमि				
अन्य				
.....				
.....				
तरकारी (हिउदे)				
प्याज				
काउली				
वन्दा				
ब्रोकाउली				
मुला				
घिउ सिमि				
कुरिलो				
मटर (केराउ)				
अन्य				
.....				
.....				
फलफूल वाली				
स्याउ				
सुन्तला				
जुनार				
नास्पाती				
आरुबखडा				
केरा				
लिचि				
कटहर				
अम्वा				
भुङ्कटहर				
मेवा				
आरु				
खुरपानी				

वालीको नाम	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उत्पादन (मे.टन)	उत्पादकत्व (टन/हेक्टर)	कैफियत
कागती				
ज्यामिर				
भोगटे				
हलुवाबेद				
स्ट्रबेरी				
किवि				
.....				
.....				
.....				
.....				
मसला वाली				
अदुवा				
बेसार				
लसुन				
खुसानी				
अन्य				
.....				
.....				
.....				
.....				
.....				
नगदे / व्यावसायिक वाली				
अलैची				
हरियो मकै				
वेवी कर्न				
च्याउ				
मह				
माछा				
अन्य				
.....				
.....				
.....				
.....				
औद्योगिक वाली				
उखु				
चिया				
कफि				
जूट				
सुती				
सुपारी				
अन्य				
.....				
.....				
.....				
.....				
.....				

तालिका नं. १९.३: अन्य वाली

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.स/न.पा. को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	कोदो		गहुँ		जौ		फापर	
			उत्पादन क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादनकत्व (टन/हे.)	उत्पादन क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादनकत्व (टन/हे.)	उत्पादन क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादनकत्व (टन/हे.)	उत्पादन क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादनकत्व (टन/हे.)
जम्मा										

तालिका नं. १९.४: नगदे वाली

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.स/न.पा. को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	आलु		उखु		सुती		जुट	
			उत्पादन क्षेत्रफल	उत्पादनकत्व	उत्पादन क्षेत्रफल	उत्पादनकत्व	उत्पादन क्षेत्रफल	उत्पादनकत्व	उत्पादन क्षेत्रफल	उत्पादनकत्व
जम्मा										

तालिका नं. १९.५: दलहन वाली

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.स/न.पा.को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	मास		रहर		मुसुरो		मसुडा		
			क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	
जम्मा											

तालिका नं. १९.५.१: दलहन वाली.....

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.स/न.पा.को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	गहत		भटमास		बोडी		केराउ		
			क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	

तालिका नं. १९.६.१: तेलहन वाली.....

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.सरन.पा. को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	तेल		भुसेतिल		सूयमुखी		अन्य	
			क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन

तालिका नं. १९.७: कन्दमुल वाली

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.स/न.पा. को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	सखरखण्ड		पिडालु		तरुल		अन्य	
			क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन

तालिका नं. १९.८: मसला वाली

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.स/न.पा. को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	खुसीनी		लसुन		अदुवा		बेसार	
			क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन

तालिका नं. १९.८.१: मसला वाली.....

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.स/न.पा.को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	धनिया		जिरा		मरिच		अन्य	
			क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन

तालिका नं. १९.९: वर्षे तरकारी वाली

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.स/न.पा.को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	गोलभेडा		काँक्रो		फर्सि		लौका	
			क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन

तालिका नं. १९.९.१: वर्षे तरकारी वाली.....

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.स/न.पा.को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	चिचिण्डो		धिरौला		करेला		स्कूस	
			क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन

तालिका नं. १९.९.२: वर्षे तरकारी वाली.....

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.स/न.पा. को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	सिमि		गोडी		भण्डा		अन्य	
			क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन

तालिका नं. १९.१०: फलफूल वाली

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.स/न.पा. को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	स्याउ		सुन्ता		जुनार		नास्पती	
			क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन

तालिका नं. १९.१०.१: फलफूल वाली.....

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.स/न.पा. को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	आरुखडा		खुरपानी		कागती		ज्यामिर	
			क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन

तालिका नं. १९.१०.२: फलफूल वाली.....

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.स/न.पा. को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	भोगटे		हलुवावेद		स्ट्रबेरी		किवि	
			क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन

तालिका नं. १९.१०.३: फलफूल वाली.....

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.स/न.पा. को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	केरा		मेवा		कटहर		भुङ्कटहर	
			क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन

तालिका नं. १९.१०.४: फलफूल वाली.....

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	गा.वि.स/न.पा. को नाम	कृषि सेवा केन्द्र	अम्वा		आरु		अन्य			
			क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन

तालिका नं. २०: जिल्लामा देखिएका प्रमुख रोग कीराहरु

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	प्रमुख रोगहरु/कीराहरु	वालीहरु	प्रकोपको सिजन	कैफियत

तालिका नं. २०.१: विषादी खुद्रा विक्रेताहरुको विवरण

जिल्ला

आ.व.

क्र.सं.	विक्रि केन्द्रको नाम	ठेगाना	प्रोपाइटरको नाम	सम्पर्क नं.	दर्ता नं.	दर्ता भएको वर्ष	कैफियत

तालिका नं. २०.२: रासायनिक मल/प्राञ्जारिक मल विक्रेताहरूको विवरण

क्र.सं.	विक्रि केन्द्रको नाम	ठेगाना	प्रोपाइटरको नाम	सम्पर्क नं.	दर्ता नं.	कारोवार परिमाण (मेटन)	कैफियत

तालिका नं. २०.३: जिल्लामा खपत हुने कृषि विषादीहरूको विवरण

क्र.सं.	विषादीको सामान्य नाम	व्यापारिक नाम	खपत परिमाण	प्रयोग हुने प्रमुख रोग तथा किराहरू	प्रयोग गरे पछि पर्खनुपर्ने समय(दिन)	कैफियत
क	रासायनिक विषादी					
१						
२						
३						
...						
...						
...						
...						
ख	जैविक विषादी					
१						
२						
३						
..						
...						
...						
...						

तालिका नं. २४: जिल्लामा संचालनमा रहेका कृषि उपज बजारहरूको विवरण

क्र.सं.	बजारको नाम	रहेको स्थान	बजार लाग्ने दिन	बजार निर्माणमा सरकारी लगानी रु.	कृषि उपजको कारोवार परिमाण (मे.टन)	कृषि उपजको कारोवार रकम रु.	सम्पर्क व्यक्ति/फोन नं.
क	साप्ताहिक हाट बजार						
१							
२							
३							
..							
..							
ख	कृषि उपज संकलन केन्द्र						
१							
२							
३							
..							
..							
..							
ग	कृषि खुद्रा बजार						
१							
२							
३							
..							
घ	कृषि थोक बजार						
..							
..							
..							

तालिका नं. २५: प्रमुख कृषि वस्तुहरूको स्रोत सम्बन्धि विवरण

क्र.सं.	स्रोत केन्द्रको नाम	ठेगाना	दर्ता भएको/नभएको	स्रोत केन्द्रबाट प्रवाह हुने वस्तु तथा सेवा	सम्पर्क व्यक्ति	फोन नं.
क	फलफूल नर्सरी					
१						
२						
..						
..						
ख	तरकारी नर्सरी					
१						
२						
..						
..						
ग	मत्स्य नर्सरी					
१						
२						
..						
..						
घ	मौरी स्रोत केन्द्र					
१						
२						
..						
..						
ङ	वीउ विजन स्रोत केन्द्र					
१						
२						
..						
..						
च	अन्य स्रोत केन्द्रहरू					
१						
२						
..						
..						
छ	अन्य व्यावसायिक फार्महरू					
१						
२						
..						
..						
..						

तालिका नं. २६: जिल्लाको विगत ५ वर्षको तुलनात्मक विवरण

विवरण	सन्दर्भ वर्षहरू				
	आ.व.....	आ.व.....	आ.व.....	आ.व.....	आ.व.....
जम्मा परिवार संख्या					
जम्मा जनसंख्या					
पुरुष					
महिला					
कूल क्षेत्रफल					
खेती गरिएको क्षेत्रफल					
चरनको क्षेत्रफल					
बाँझो क्षेत्रफल					
वन क्षेत्रफल					
सिंचित क्षेत्रफल					
आसिक सिंचित क्षेत्रफल					
असिंचित					

जि.कृ.वि.का.का अधिकृत कर्मचारीको नाम:.....दस्तखत:.....
मिति:.....

खण्ड ११

मूल्य श्रृंखला विश्लेषण (Value Chain Analysis)

मूल्य श्रृंखला विश्लेषणले बजार प्रणाली भित्र रहेका सम्पूर्ण क्रियाकलाप एवं सेवाहरुबारे जानकारी दिन्छ । बजार प्रणाली भित्र कृषक, स्थानीय व्यापारी, बाहिर वस्तु पठाउने एजेण्ट/प्रतिनिधि, ढुवानीकर्ता, मजदूर, थोक व्यापारी, खुद्रा व्यापारी, उपभोक्ताहरु रहेका हुन्छन् । तिनीहरुबीच एक अर्काको चाहना र रुची वारे समझदारी साथ क्रियाकलापहरु अघि बढ्न सकेमा बजार गतिशील वन्न सक्छ । यस अवधारणा भित्र मुख्यतया निम्न विशेषकताहरु रहेका हुन्छन् ।

- बजार प्रणालीको सन्दर्भ र अन्तिम प्रयोग कर्तामा जोड ।
- बजार प्रणाली भित्रका श्रृंखलाहरुको भूमिका ।
- आपसी सम्बन्धको महत्व र एक आपसमा पार्ने प्रभावहरु ।
- सहजीकरण गर्नु पर्ने विन्दुहरुको पहिचान र सहजीकरण ।

मूल्य भन्नाले कुनै वस्तुको लागि तिरिने शुल्क मात्र नभएर त्यो वस्तु वा सेवा पाउन समय, ठाउँ र आवश्यकता अनुसार दिइने महत्व समेतलाई लिन सकिन्छ । हिजो आज आपूर्ति श्रृंखला र मूल्य श्रृंखला शब्दहरु वढी प्रयोग भएका छन् । यी दुईको वगने दिशा ठीक विपरीत हुन्छ ।

आपूर्ति श्रृंखलामा वस्तु वा सामानका लागि चाहिने कच्चा प्रदार्थ प्रशोधन, उत्पादन र तयारी सामान हुदै उपभोक्ता समक्ष आइपुग्दा प्रत्येक श्रृंखलामा मूल्य थपिदै आउंछ । यसलाई आपूर्ति श्रृंखला भनिन्छ । मूल्य श्रृंखलामा उपभोक्ता तयारी वस्तुलाई तिरेको मूल्य उत्पादक र त्यसवाट आपूर्तिकर्ता तिर वगेको हुन्छ । यसलाई मूल्य श्रृंखला भनिन्छ । यस अवधारणाका स्रोत माइकल पोर्टर मानिन्छन् । उनले सन् १९८५ मा (Competitive Advantage) अन्तर्गत मूल्य श्रृंखलाको विकास गरे, जुन आज भोली प्रतिस्पर्धात्मक रणनीति कार्यान्वयन गर्दै व्यावसायिक सफलता हासिल गर्न उपयोगी भएको छ ।

मूल्य श्रृंखला :

मूल्य श्रृंखला भन्नाले कुनै पनि व्यवसायलाई स्रोत देखि उत्पादन हुदै उपभोक्तासम्म आवद्ध हुने सबै क्रियाकलापहरुको श्रृंखलाको रुपमा हेर्ने दृष्टिकोण हो । मूल्य श्रृंखलामा विशेष गरेर उपभोक्ता/क्रेताको लाभ/फाइदालाई जोड दिनुका साथै व्यवसायहरु वीचको आपसी सम्बन्ध, समन्वय र सञ्जाललाई पनि जोड दिइन्छ ।

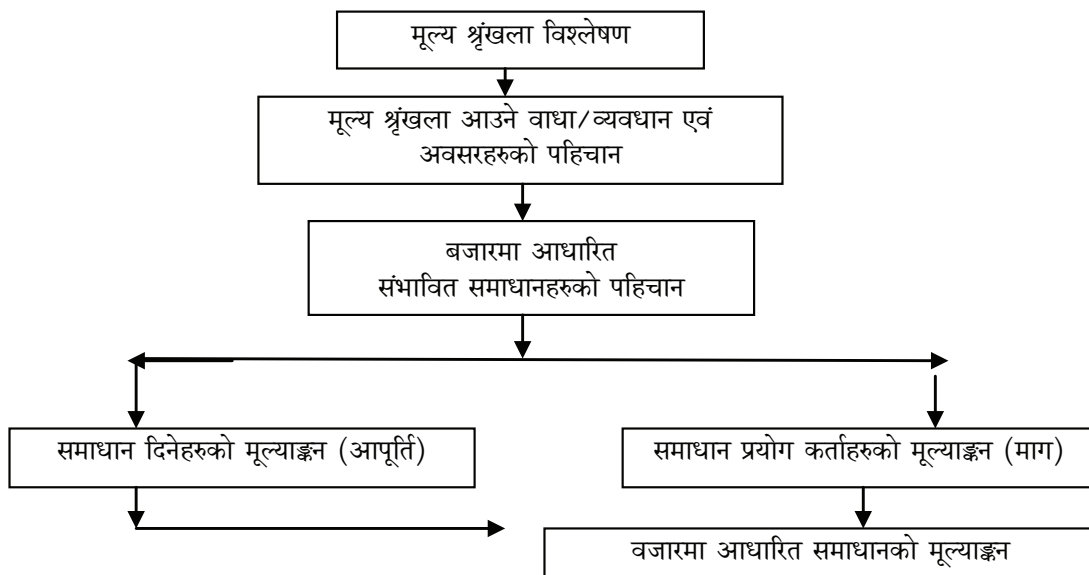
क्रेताले वस्तु वा सेवालाई दिने मूल्य मुख्य गरेर निम्न ३ वटा आधारभूत माध्यमहरूमा आधारित हुन्छन् ।

- वस्तु वा सेवालाई विशिष्ट बनाउने क्रियाकलापहरू
- वस्तुको लागत कम गर्ने क्रियाकलापहरू
- क्रेताको आवश्यकता पूरा गर्ने क्रियाकलापहरू

मूल्य श्रृंखला विश्लेषण

मूल्य श्रृंखलासंग सम्बद्ध विभिन्न क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयनको लेखाजोखा गर्दै व्यवसायले कसरी क्रेता मूल्य सृजना गर्न सक्छ भन्ने विश्लेषण गर्नु नै मूल्य श्रृंखला विश्लेषण हो । यसरी विश्लेषण गर्दा व्यवसायलाई सानो भन्दा सानो क्रियाकलापहरूमा बाँड्दै (कच्चा पदार्थ/स्रोत साधनको आपूर्ति देखि लिएर तयारी वस्तुको विक्रि अफ भनी विक्री उपरान्तका सेवाहरूसम्म) विश्लेषण गरिन्छ । यो विश्लेषणले व्यवसायको प्रतिस्पर्धात्मक लाभ पहिचान गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।

मूल्य श्रृंखला विश्लेषणमा सूचना प्रवाहको भूमिका

खण्ड १२

प्रतिवेदन प्रस्तुतीमा राख्नु पर्ने विषयवस्तुहरू (Subject matters to include in Progress Reporting)

प्रतिवेदनको स्वरूप

कुनै पनि सर्वेक्षण अध्ययनको लागि लगानी गरिने समय, ज्ञान तथा सीपको समन्वयात्मक प्रतिफल प्रस्तुत गर्ने माध्यम नै प्रतिवेदन हो । त्यसकारण कुनै पनि सर्वेक्षण अध्ययनको महत्वपूर्ण अंग हो । आ.ब. ०५७/०५८ देखि जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरूले कृषि विभाग, तत्कालिन आर्थिक विश्लेषण तथा तथ्याङ्क निर्देशनालय (हाल वजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम) को प्राविधिक रेखदेखमा कृषि क्षेत्र अन्तर्गत विभिन्न सामाजिक आर्थिक अध्ययनहरू निरन्तर रूपमा जारी रहेका छन् । विभिन्न जिल्लाहरूले आ-आफ्नो जिल्लाको आवश्यकता अनुसार सर्वेक्षण अध्ययन गरि प्रकाशित गरेका प्रतिवेदनहरू यस क्षेत्रमा राम्रो, भविष्यमा अझ वढी प्रभावकारी हुँदै जाने संकेत दिएको छ । यस्ता अनुसन्धानमुलक प्रतिवेदनहरूको सारांश सहित विभाग तथा केन्द्रीयस्तरमा कम्पाईलेशन हुदा भन्ने उपयोगी हुने देखिन्छ । यसै कुरालाई मध्य नजर राखी आगामी वर्षहरूमा प्रकाशित गरिने प्रतिवेदन लेख्ने ढाँचामा एक रूपता ल्याउन र प्रतिवेदन लेखनमा निम्न अनुसार आवरण पृष्ठ र भित्री पृष्ठहरूका विषय वस्तुहरू समावेश गरी प्रतिवेदनका विभिन्न अंगहरूको व्याख्या अनुसार प्रतिवेदनमा प्रस्तुत गर्न खोजिएको बुदाहरू सिलसिलेवार रूपमा उल्लेख भएमा प्रतिवेदनको प्रस्तुतिकरण उपयुक्त हुने देखिएकोले यसै अनुसारको ढाँचामा प्रतिवेदन तयार गर्न अनुरोध गरिन्छ ।

प्रतिवेदनका मुख्य अंगहरू

वाहिरी पृष्ठ (आवरण) मा प्रतिवेदनको नाम र आर्थिक वर्ष, प्रकाशन गर्ने कार्यालयको नाम र ठेगाना, प्रकाशन बर्ष खुलाउने । भित्री पृष्ठपहिलो पृष्ठमा सबै कुरो वाहिरी आवरण पृष्ठको जस्तै खुलाउने । त्यसपछि देहाय वमोजिमका प्रतिवेदनका अंगहरू समावेश गरी प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिने ।

➤ दुई शब्द/प्राक्कथन/पृष्ठभूमि	➤ अध्ययन विधि
➤ विषय सूची	➤ अध्ययनको सिमा
➤ परिचय/भूमिका/पृष्ठभूमि	➤ अध्ययन विश्लेषण तथा व्याख्या
➤ अध्ययनको उद्देश्य	➤ सारांश तथा सुझावहरू
➤ अध्ययनको औचित्य	➤ अनुसूचीहरू

प्रतिवेदनको विभिन्न अंगहरूको व्याख्या

दुई शब्द / प्राक्कथन / मन्तव्य

आ.ब. २०५७/०५८ देखि कृषि वालि/वस्तुहरूको उत्पादन लागत तथा लाभ (खेती खर्च) अध्ययन तथा आधार रेखा सर्वेक्षणको फिल्ड सर्वेक्षण कार्य देखि प्रतिवेदन लेख्ने तथा प्रकाशन गर्ने सम्पूर्ण जिम्मेवारी जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको नियमित कार्यक्रममा समावेश भएको छ । आ.ब. २०५७/०५८ भन्दा अघि

जिल्ला कृषि विकास कार्यालयले तत्कालिन आर्थिक विश्लेषण तथा तथ्याङ्क निर्देशनालयले तयार पारेको खेती खर्च अध्ययनको प्रश्नावली भरेर केन्द्रमा पठाउने व्यवस्था थियो । कृषि बालि बस्तुहरूको उत्पादन लागत तथा लाभ अध्ययनको जिम्मेवारी केन्द्रबाट जिल्लामा सारिएको हुँदा जिल्लामा तयार पारिएको यस अध्ययन प्रतिवेदनले किसानको वास्तविक स्थिति चित्रण गर्न अध्ययन सक्षम हुने विश्वास लिईएको छ ।

प्रतिवेदन प्रकाशन गर्ने कार्यालयको तर्फबाट कार्यालय प्रमुखले अध्ययन सर्भेक्षणबारे संक्षेपमा परिचय, महत्व, निष्कर्ष, संलग्न, सर्वेक्षणकार्यमा सहयोग गर्ने निकायलाई धन्यवाद आदि लेख्ने । अध्ययन प्रतिवेदनको प्राक्कथनमा जिल्ला कृषि विकास कार्यालयले छनौट गरेको विषयवस्तुको उल्लेख गर्नु पर्ने कुराहरूको अतिरिक्त निम्न कुरा पनि उल्लेख गर्ने ।

परिचय: यसमा जुन विषय वस्तुको अध्ययन गरिएको हो सो अध्ययनको विषयलाई केन्द्रविन्दु (Focal point) बनाई परिचय लेख्ने । यसरी लेख्ने परिचय, अध्ययनको महत्व समेत भल्काउने खालको हुनु पर्छ ।

अध्ययनको उद्देश्य : अध्ययन कुन उद्देश्यले गर्न लागेको हो सो कुरो यसमा स्पष्ट लेख्ने । कुनै पनि अध्ययनको विस्तृत र खास खास उद्देश्यहरू हुन्छन् । प्रतिवेदनमा अध्ययनको विस्तृत उद्देश्य लेखेर खास खास उद्देश्यहरू बुँदा अनुसार लेख्ने ।

अध्ययनको औचित्य: यस किसिमको अध्ययनको औचित्य के हो । अध्ययन किन गर्नु परेको हो, अध्ययनको उपयोगिता के हो अर्थात अध्ययनले कसलाई फाईदा पुऱ्याउँदछ आदि कुरा यसमा भल्काउने ।

अध्ययन विधि: अध्ययन कुन विधि अपनाई सञ्चालन गरिएको हो सो कुरा यसमा स्पष्ट पार्ने । कतिपय अध्ययन प्रारम्भिक आँकडा (Primary data) लाई आधार बनाई अर्थात फिल्डमा गएर प्रश्नावली भरी आएका तथ्याङ्कको आधारमा तयार पारिन्छ भने कतिपय अध्ययन प्रकाशित आँकडा (Primary data) लाई आधार बनाई अर्थात फिल्डमा गएर प्रश्नावली भरी आएको तथ्याङ्कको आधारमा तयार पारिन्छ भने कतिपय अध्ययन प्रकाशित आँकडा (Secondary data) को आधारमा तयार गर्न गरिन्छ, सो स्पष्ट गर्ने ।

अध्ययनको विषय वस्तुको छनौट, कृषक घर परिवारको छनौट कसरी, कुन विधि अपनाई गरिएको हो प्रतिवेदनमा स्पष्ट उल्लेख गर्ने ।

अध्ययन विश्लेषण तथा व्याख्या: सर्भेक्षणबाट प्राप्त आँकडाहरूको विश्लेषण के कसरी गरिएको हो, विश्लेषणको निमित्त खास विधि वा आधारहरू लिइएको छ भने सो पनि उल्लेख गर्ने ।

अध्ययन विश्लेषणको आधारमा अध्ययनको निचोड के निस्केको, लक्षित समूहलाई अध्ययनको आधारमा के सन्देश दिन सकिन्छ सो यसमा उल्लेख गर्ने ।

अध्ययन सीमा : अध्ययनको सीमाहरू के के हुन, यसका निचोडहरू सर्वमान्य छन् छैनन्, कुन कुन अध्ययनका निचोडलाई लागु वा कायम गर्न सकिन्छ सो पनि प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्ने ।

सारांश तथा सुझावहरू : प्रतिवेदनमा दुई किसिमका सुझावहरू उल्लेख गर्न सकिनेछ । एक त अध्ययनको निचोडको आधारमा कार्यक्रम, आयोजना कार्यान्वयन गर्ने कार्यालयहरूलाई सुझाव दिन सकिन्छ । अर्को, यस किसिमको अध्ययनलाई बढी उपयोगी व्यवहारिक र कार्यक्रम मूलक बनाउन अध्ययनमा के कस्ता सुधारहरू गर्नु पर्ने हुन्छ सो विषयमा सुधार सुझाव दिन सकिन्छ ।

खण्ड १३

योजना, बजार विकास तथा आर्थिक विश्लेषण

(साभार: कृषि प्रसार निर्देशनालय)

१३.१ कार्यक्रम प्रगती तथा तथ्याङ्क पुस्तिका प्रकाशन

जिल्लामा संचालित र सम्पादित कार्यहरू तथा भए गरेका प्रगतिको साथै तथ्याङ्क विवरणहरू सम्बन्धि सबैलाई जानकारी गराउने उद्देश्यले यस किसिमको प्रकाशन गरिन्छ।

उद्देश्य-

प्रत्येक जिल्ला कृषि विकास कार्यालयले आफना सबै एकाईहरू (बाली, वागवानी, योजना, माछा आदि) लाई समेटी वार्षिक कार्यक्रम, प्रगति, विशेष कार्यहरू र जिल्लाका अन्य वस्तुगत विवरणहरू प्रकाशन गर्नु ।

कार्यविधि-

- यो पुस्तिका आ.ब. को प्रथम चौमासिक सम्मा यस वर्षको कार्यक्रम र गत वर्षको प्रगती संलग्न गरी निकाल्ने गरी व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।
- कार्यक्रम तथा प्रगति पुस्तिकाको निर्दिष्ट ढांचा अनुरूप प्रकाशन गर्नु पर्दछ ।
 - खण्ड १ परिचयात्मक विवरण
 - खण्ड २ जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, उद्देश्य, कार्यनीतिहरू तथा कार्यक्रमहरू
 - खण्ड ३ विभिन्न प्राविधिक शाखाहरूको कार्यक्रम विवरण
 - खण्ड ४ विभिन्न प्राविधिक शाखाहरूको कार्यक्रम प्रगति लगायत कृषिसंग सम्बन्धित गैर सरकारी संस्था एवं कृषक समूहको विवरण ।
 - बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्था कार्यक्रमबाट प्रकाशित कार्यान्वयन निर्देशिकामा दिईएको ढांचामा आवश्यकता अनुसार हेरफेर ल्याई अन्य विषयलाई समेत समेट्न सकिनेछ ।

१३.२. अध्ययन/सर्वेक्षण

१३.२.१. आर्थिक पक्षका अध्ययन/सर्वेक्षणहरू

- आर्थिक पक्षसंग सम्बन्धित अध्ययन सर्वेक्षण कार्यहरू बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्था कार्यक्रमको प्राविधिक रेखदेखमा सञ्चालन गरिन्छ । यस्तो अध्ययनको लागि आवश्यक प्रश्नावली उपयुक्त अध्ययन विधिको छनौट तथा अन्य पक्षहरूमा समेत बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्था कार्यक्रमले सहयोग पुऱ्याउने छ ।

१३.२.२. हाटबजार/संकलन केन्द्र सम्भाव्यता अध्ययन

- संभाव्यता अध्ययनबाट सम्भाव्य देखिएका स्थलहरूमा निजी क्षेत्रले अग्रसरता देखाएका हाटबजार

तथा संकलन केन्द्र सञ्चालन गर्नुपूर्व ठोस सम्भाव्यता अध्ययन गरिन्छ ।

उद्देश्य- बजारमुखी कृषक एवं निजी क्षेत्रलाई हाटबजार तथा संकलन केन्द्र सञ्चालन गर्नुपूर्व हाटबजार संकलन केन्द्र स्थापनाका लागि सम्भाव्यता अध्ययनगरी सम्भाव्य स्थलहरू पहिल्याउन सहयोग पुऱ्याउनु ।

कार्य विधि-

१३.३ बजार प्रचार/प्रसार

१३.३.१.हाटबजार स्थापना गर्न प्रचार/प्रसार

कुनै निश्चित स्थामा हाटबजार स्थापना गर्न सम्भाव्य देखिएमा त्यस्तो स्थानमा हाटबजार शुरुवात गर्नको लागि प्रचार प्रसार गर्नु पर्दछ ।

उद्देश्य- हाटबजार स्थापना गर्नु भन्दा अगाडी पर्याप्त प्रचार प्रसार गराउनु ।

कार्यविधि-

- बजार केन्द्रको सेवा पुग्ने क्षेत्रका कृषक समूह प्रतिनिधि, व्यापारी, गा.वि.स. प्रतिनिधि सहितको भेला आयोजना गरी जि.कृ.वि.का., कृषि सेवा केन्द्रले कृषि उपज बजार स्थलको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी निर्देशिका, २०५३ (संशोधन सहित) बमोजिम संचालक समिति गठन गर्नु पर्नेछ ।
- बजार सञ्चालन प्रारम्भ गर्ने स्थान तथा मिति तय गरी बजार स्थल समेत व्यवस्थापन आदि गर्नु पर्दछ ।
- निर्धारित स्थानमा बढी भन्दा बढी उत्पादक, व्यापारी, उपभोक्ता सहभागिता गराई सुविधा दिन व्यापक प्रचार प्रसार गर्नु पर्नेछ । प्रचार प्रसार गर्ने क्रममा माइकिङ्ग गर्ने, पोष्टर तयार गरी टांस्ने र इलाका स्तरीय भेलाको आयोजना गर्नु पर्नेछ ।

१३.३.२. संकलन केन्द्र स्थापना गर्न प्रचार प्रसार

संकलन केन्द्र तथा हाटबजार स्थापना गर्न प्रचार प्रसार एवं बजार सूचना प्रवाहको व्यवस्था मिलाउन यो कार्यक्रम सञ्चालन गरिन्छ ।

उद्देश्य- संकलन केन्द्र स्थापना गर्नुभन्दा अगाडी सो बारे व्यापक प्रचार प्रसार गर्नु ।

कार्यविधि- हाटबजार स्थापना गर्न प्रचार प्रसार गर्ने जस्तै गरी यो कार्यक्रम पनि सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।

१३.४. हाटबजार संकलन केन्द्र स्थापना

हाटबजार सम्भाव्यता अध्ययनबाट सम्भाव्य देखिएका स्थलहरूमा निजी क्षेत्रको अग्रसरता देखिएका हाटबजारहरू सञ्चालनको लागि यो कार्यक्रम सञ्चालन गरिन्छ ।

उद्देश्य- हाटबजार सम्भाव्यता अध्ययनबाट सम्भाव्य देखिएका स्थलहरूमा हाटबजार सञ्चालन गराउन निजी क्षेत्रलाई सहयोग पुर्याउनु ।

कार्यविधि-

- बजार स्थापना गर्न उपयुक्त ठाउँमा जग्गाको वन्दोवस्त गरी कृषि उपज स्थलको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी निर्देशिका २०५३ अनुसार सञ्चालन समितिको गठन गर्नुपर्नेछ ।
- बजार सञ्चालन थालनी, आवश्यक प्रचार प्रसार र आई पर्ने व्यवस्थापन एवं सञ्चालन गर्न जिल्ला कृषि विकास कार्यालयले प्राविधिक सेवा पुर्याउनुपर्नेछ ।
- संकलन केन्द्र तथा बजार स्थलमा आवश्यक पर्ने उपकरण तथा पूर्वाधार व्यवस्था गर्न सञ्चालन समितिलाई समेत प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ ।

मूल्य संकलन

कृषिजन्य वस्तुहरूको मूल्य संकलन चार तहमा हुनेछ । खुद्रा मूल्य संकलन, थोक मूल्य संकलन, सीमावर्ती मूल्य संकलन र कृषकले पाउने मूल्य संकलन । मूल्य संकलन कार्य जिल्ला विशेष अनुसार कार्यक्रममा राखी सम्पन्न गर्नुपर्नेछ । यो कार्य बजार विकास निर्देशनालयबाट तोकिएको ढाँचामा गर्नुपर्नेछ ।

प्याकेजिङ्ग सुधार

छिटो विग्रने खालका कृषि उपज जस्तै: फलफूल, तरकारीहरू परम्परागत भाँडोमा प्याकेजिङ्ग गर्दा उत्पादन थलोबाट बजारसम्म लैजाने क्रममा धेरै नास हुन सक्ने हुँदा उचित भाँडो प्रयोग गरी प्याकेजिङ्ग गर्न यो कार्यक्रम सञ्चालन गरिन्छ ।

उद्देश्य- कृषि उपज अनुसार उपयुक्त प्याकेजिङ्ग गर्ने तरिका अपनाई सुहाउँदा किसिमको भाडामा प्याकेजिङ्ग गरी ढुवानी गर्दा नास क मगर्न कृषक तथा कृषि व्यापारीहरूलाई प्रोत्साहन गर्नु ।

कार्यविधि-

- व्यवसायिक तरकारी तथा फलफूल उत्पादन क्षेत्रका कृषक समूहलाई प्लाष्टिक क्रेट जस्ता उपयुक्त ठहरिएका प्याकेजिङ्ग भाडाहरू उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।
- यस्तो भाडाहरू उपलब्ध गराउँदा कृषक समूहमै रहने गरी भरपाई गराई नर्मस पुस्तिकामा उल्लेख भए अनुरूप दिइने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

खण्ड १४

कृषि उपज बजार स्थलको व्यवस्था तथा संचालन सम्बन्धी निर्देशिका

२०५३, संशोधन सहित

(साभार: कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय)

पृष्ठभूमि :

मुलुकमा खाद्यान्न, नगदेवाली तथा पशुपंक्षी लगायत विभिन्न कृषि उपजहरूको उत्पादनमा बृद्धि गर्ने प्रयास गत ३ दशक भन्दा अघि देखि जारी रहेको छ । यसवाट विभिन्न वालीहरूको उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा उल्लेखनीय बृद्धि हुदै आएको छ । कृषकहरूलाई उत्पादन बृद्धिमा अभू वढी हौसला प्रदान गर्नका लागि उत्पादित कृषि उपजहरूको सरल तरीकाले विक्रि वितरणको व्यवस्था मिलाउन बजार प्रणालीको विकास गर्न अत्यन्त जरुरी रहेको हुन्छ ।

यस सिलसिलामा खाद्यान्न तथा नगदे वालीहरूको लागि ग्रामीण स्तर देखि अर्ध शहरी, शहरी र महा नगर प्रकृतिका क्षेत्रसम्म बजार सुविधामा विस्तार गर्नु पर्ने अवस्था देखिएको छ । तर बजार स्थलको छनौट, स्थापना, विकास र निर्माण सम्पन्न गरी यस्ता बजारलाई स्थायित्व प्रदान गर्ने कार्य त्यति सजिलो छैन । यस्ता पक्षमा सुधार गर्नका लागि निजी, अर्ध सरकारी, सरकारी वा गैरसरकारी क्षेत्रका संघ संस्थाहरूले पनि सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्दै जानु पर्ने हुन्छ ।

कृषि उपज बजार स्थल कसरी छनौट गर्ने, जग्गाको व्यवस्था कसरी गर्ने, विकास, निर्माण, व्यवस्थापन र आर्थिक दायीत्व आदि सम्बन्धी कार्यमा कसले के भूमिका निर्वाह गर्ने, सम्झौता गरी कार्य सम्पादन गर्न सम्झौता कुन कुन पक्ष विच के कसरी गर्ने र अन्ततोगत्वा यस्ता बजार कसरी कृयाशिलगराउने, दिगोरुपमा चल्ने खालका गराउने र सवै अर्थात कृषक, संलग्न व्यक्ति वा निकाय, व्यापारी तथा उपभोक्ता जस्ता सम्बन्धित पक्ष वाट के कसरी बजारको संरक्षण, संचालन, बजारको गुणात्मक अभिवृद्धि आदि सम्भव छ, यी विषयमा ठोस अवधारणा तैयार हुनु जरुरी छ । नेपाल अधिराज्यमा जहाँ कहीं पनि बजार स्थलको छनौट, विकास एवं कार्य संचालन र समितिको गठन व्यवस्था आदि प्राविधिक पक्षको कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय कृषि विभाग, कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय, हरिहर भवन, रहेको छ । यस निर्देशनालय र सम्बन्धित निकायको सहभागितामा हुने बजार विकास कार्यक्रममा सघाउ पुऱ्याउन तथा नेपाल अधिराज्यमा जहाँ कहीं पनि संचालन हुने बजारमा गठन हुने समितिले व्यवस्थापन एवं संचालन गर्न सक्ने अवस्थाको सृजना गर्न यो निर्देशिका तयार गरिएको छ । यो निर्देशिका लागु भए पछि बजार स्थलको व्यवस्था तथा संचालन यसै निर्देशिकामा उल्लेख भए वमोजिम गर्नु पर्ने हुन्छ ।

निर्देशिका

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ :** (१) यो निर्देशिकाको नाम कृषि उपज वजार व्यवस्था/संचालन निर्देशिका २०५३ रहेको छ । (२) यो निर्देशिका तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।
२. **निर्देशिका लागु हुने ठाउँ :** सरकारी तथा गैर सरकारी, नीजि तथा सहकारी क्षेत्रको सकृय सहभागीतामा नेपाल अधिराज्यका विभिन्न स्थानहरूमा भएका र स्थापना हुने कृषि उपज वजार स्थल ।
३. **परिभाषा :**
 - (क) “समिति” भन्नाले यस निर्देशिका बमोजिम गठित “कृषि वजार संचालक समिति” सम्भन्नु पर्दछ ।
 - (ख) “वजार” भन्नाले फलफूल, तरकारी, तेलहन, दलहन तथा माछा जस्ता ताजा वा नाशवान वस्तु वा समितिले तोकेको अन्य नाशवान प्रकृतिका कृषि वस्तुको खरीद विक्रि सम्वन्धी कृयाकलाप गर्न यस निर्देशिका बमोजिम व्यवस्थापन गरिने स्थान सम्भन्नु पर्दछ ।
 - (ग) “कोष” भन्नाले समितिलाई प्राप्त नगद तथा जिन्सी सामान सम्भन्नु पर्दछ ।
 - (घ) “कृषि वस्तु” भन्नाले कृषि क्षेत्रबाट उत्पादित तेलहन, दलहन, मसला वाली, फलफूल, तरकारी तथा माछा मासु जस्ता ताजा वा नाशवान वस्तु सम्भन्नु पर्दछ ।
 - (ङ) “थो ककारोवार” भन्नाले पाँच किलो वा सो भन्दा वढी कृषि वस्तुको खरीद विक्रीको परिमाणलाई संभन्नु पर्दछ ।
 - (च) “अध्यक्ष” भन्नाले समितिको अध्यक्ष सम्भन्नु पर्दछ ।
 - (छ) “सदस्य” भन्नाले समितिको सदस्य सम्भन्नु पर्दछ र सो शब्दले अध्यक्षलाई समेत जनाउने छ ।
 - (ज) “सेवा शुल्क” भन्नाले वजारमा उपलब्ध गराईएको सेवा र सुविधा वापत समितिलाई प्राप्त हुने इजाजत शुल्क, प्रवेश शुल्क तथा स्थान उपलब्ध गराए वापतका भाडा वा अन्य शुल्क सम्भन्नु पर्दछ ।
 - (झ) “वजार व्यवस्थापक” भन्नाले यस निर्देशिका बमोजिम तोकिएको वजार व्यवस्थापक वा सदस्य सचिव सम्भन्नु पर्दछ ।
 - (ञ) “सम्भौता” भन्नाले नेपाल सरकारको तर्फका प्रतिनिधि तथा सम्वन्धित वजार समितिका उल्लेखित अध्यक्ष तथा जग्गादाता वा अन्य लगानी कर्ता बीच गरिएको सम्भौता पत्र सम्भन्नु पर्दछ ।
 - (ट) “स्टेयरीड कमिटी” भन्नाले वजार विकासका क्रियाकलापमा निरन्तरता तथा आवश्यकता अनुसार सुधार र विकास गरी स्वायत्तता प्राप्त समितिहरूलाई एकवद्ध गर्न, समन्वय गर्न तथा विकास गर्न सहयोग पुऱ्याउने विभाग वा अन्तर विभाग स्तरीय कमिटी भन्ने सम्भन्नु पर्दछ ।
 - (ठ) “तोकिएको” वा “तोकिए बमोजिम” भन्नाले संभौता पत्रमा तोकिएको वा तोकिए बमोजिम सम्भन्नु पर्दछ ।

४. कृषि उपज बजार संचालक समितिको गठन :

- (क) (१) कृषि उपज बजार संचालक समितिको गठन निम्न बमोजिम हुने छ :
(क)	कृषि बजार स्थलको सेवा पुग्ने क्षेत्रका कृषक समूहहरूमध्ये सोसियो मेट्रिक प्रणालीवाट निर्वाचित कृषक सदस्य	३
(ख)	कृषि बजार स्थलको सेवा पुग्ने क्षेत्रका कृषि उपज व्यापारीहरू मध्ये सोसियो मेट्रिक प्रणालीवाट निर्वाचित व्यापारी सदस्य	३
(ग)	सम्बन्धित गा.वि.स./न.पा. को प्रतिनिधि सदस्य	१
(घ)	सम्बन्धित जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको प्रतिनिधि सदस्य	१
(ङ)	सम्बन्धित कृषि सेवा केन्द्र प्रमुख/बजार व्यवस्थापक सदस्य सचिव	१
	जम्मा सदस्य संख्या	९
- (ख) सहकारी संस्था द्वारा संचालन गरिने बजारको संचालक समितिमा १ (एक) जना जि.कृ.वि.का. को तथा १ (एक) जना जिल्ला सहकारी कार्यालयको प्रतिनिधी (यथासंभव अधिकृत) राख्ने र ७ (सात) जना सहकारी संस्थाको तर्फवाट इच्छुक तथा क्षमतावान र कृयाशील प्रतिनिधी राख्ने व्यवस्था गर्ने ।
- (२) अध्यक्षको व्यवस्था : बजार व्यवस्थापक र जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको प्रतिनिधि वाहेक अन्य सदस्यहरूले आफूहरू मध्येवाट निर्वाचनद्वारा छनौट गरिएको सदस्यनै अध्यक्ष हुनेछ । साथै अध्यक्षको निर्वाचन भैसकेपछि निजको साविक सदस्यको पद रिक्त भएको मानिने छैन ।

८ मिति २०५५।८।१५ को नेपाल सरकार (मा.मन्त्री स्तर) को निर्णय बमोजिम तेस्रो संशोधन भै थप

- (३) सदस्यहरूको पदावधि ३ वर्षको हुनेछ र निजहरू पुनः निर्वाचित हुन सक्ने छन् ।
- (४) समितिले आवश्यक देखेमा सरकारी कर्मचारी, कुनै स्वदेशी वा विदेशी संघ संस्थाको प्रतिनिधि, विशेषज्ञ वा सल्लाहकारलाई समितिको बैठकमा पर्यवेक्षकको रूपमा भाग लिन आमन्त्रण गर्न सक्ने छ ।
- (५) एक पटक समिति बनि सकेपछि समितिका सदस्य संख्यामा थप घट गर्नु पर्ने अवस्थामा संचालक समिति र स्टेयरिङ कमिटी समेतको सिफारीसका आधारमा कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालयले थपघट गर्नेछ ।

५. सदस्यहरूको योग्यता :

संचालक समितिको सदस्य हुनको लागि देहाय बमोजिम योग्यता पुगेका ब्यक्ति हुनु पर्दछ ।

- क) नेपाली नागरिक
- ख) २५ वर्ष उमेर पुगेको
- ग) बजार स्थलको कार्य क्षेत्रभित्र बसोबास गरेको
- घ) नैतिक पतन हुने फौजदारी अभियोगमा अदालतवाट दोषी प्रमाणित नभएको
- ङ) मगज नविग्रेको

६. **समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार :** (१) कृषि उत्पादक, व्यापारी र उपभोक्ताहरूको आवश्यकता पूरा गर्न कृषि बजारको स्थापनाको लागि भौतिक सुविधा लगायतको व्यवस्था गरी सो बजारलाई प्रतिस्पर्धात्मकरूपवाट संचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु समितिको कर्तव्य हुनेछ ।
- (२) माथि उल्लेखित कर्तव्य पालनको लागि समितिले देहायका कार्यहरू गर्न सक्नेछ ।
- (क) बजार व्यवस्थापनको सम्बन्धमा नीति निर्धारण गर्ने तथा सो को कार्यान्वयन गर्ने ।
- (ख) नियमित रूपमा बजार सूचना आदान प्रदान गर्न सहयोग पुऱ्याउने ।
- (ग) बजार व्यवस्थाको लागि आवश्यक पर्ने कर्मचारीहरूको व्यवस्था गर्ने र त्यस्ता कर्मचारीहरूको पारिश्रमिक, सेवाको शर्त तथा सुविधा निर्धारण गर्ने ।
- (घ) कृषि उत्पादक, व्यापारी, संघ, संस्था, निकाय वा ब्यक्ति विशेषको निमित्त बजार सुविधा उपलब्ध गराउने ।
- (ङ) बजारमा सुविधाहरू उपलब्ध गराए वापत लिनु पर्ने आवश्यक सेवा शुल्क निर्धारण गर्ने र सम्बन्धित ब्यक्ति वा निकायवाट त्यस्तो सेवा शुल्क असूल गर्ने ।
- (च) बजार संचालन सम्बन्धी कुनै समस्या उत्पन्न भएमा सो समाधान गर्ने ।
- (छ) बजार स्थललाई सफा सुघर राखी स्वस्थ वातावरण कायम गर्ने ।
- (ज) बजार स्थलको मरमत संभार तथा संरक्षण गर्ने ।
- (झ) बजार संचालन व्यवस्था सम्बन्धमा अन्य आवश्यक कार्यहरू गर्ने ।
७. **समितिको बैठक र निर्णय:**
- (क) समितिको बैठक अध्यक्षले तोकेको मिति र समयमा कृषि उपज बजार स्थलमा वस्ने छ । समितिको बैठक महिनामा एकपटक अनिवार्यरूपमा वस्नु पर्नेछ ।
- (ख) समितिको कुल सदस्य संख्याको पचास प्रतिशत सदस्यहरू उपस्थित भएमा समितिको बैठकको लागि गणपूरक संख्या पुगेको मानिने छ ।
- (ग) समितिको बैठकको अध्यक्षता अध्यक्षले गर्ने छ र निजको अनुपस्थितिमा बैठकमा उपस्थित सदस्यहरूले आफू मध्येवाट छानेको सदस्यले बैठकको अध्यक्षता गर्नेछ ।
- (घ) समितिको बैठकमा बहुमतको राय मान्य हुनेछ र मत वरावर भएमा बैठकको अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिले निर्णयात्मक मत दिन सक्नेछ ।
- (ङ) समितिको निर्णय अध्यक्ष र सदस्य-सचिवद्वारा प्रमाणित गरिने छ ।
- (च) समितिको बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि समिति आफैले निर्धारणगरे बमोजिम हुनेछ ।
८. **उप-समितिको गठन गर्न सक्ने :** समितिले आफ्नो कार्य संचालनमा सघाउ पुऱ्याउन उप-समिति गठन गर्न सक्ने छ र त्यस्तो उप-समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार तथा बैठक सम्बन्धी कार्यविधि समितिले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।
९. **समितिको कोष::** समितिको एउटा छुट्टै कोष हुनेछ ।
- (१) समितिको कोषमा देहायका रकमहरू रहनेछन् र समितिको सबै खर्च सो कोषवाट व्यहोरिने छः
- (क) सेवा शुल्क वापत प्राप्त रकम र

- (ख) विभिन्न व्यक्ति वा संघसंस्थावाट प्राप्त रकम र
- (ग) अन्य कुनै स्रोतवाट प्राप्त रकम

- (२) समितिलाई प्राप्त हुने सबै रकम प्राप्त हुना साथै नेपाल अधिराज्यको कुनै वाणिज्य बैंकमा खाता खोली जम्मा गर्नु पर्ने छ ।
 - (३) विदेशी सरकार वा अन्तरराष्ट्रिय संघ संस्थावाट आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग प्राप्त गर्दा नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति लिनु पर्नेछ ।
 - (४) समितिलाई नेपाल सरकार, विदेशी सरकार वा अन्तरराष्ट्रिय संघ संस्थावाट जुन कार्यक्रम वा कार्यको निमित्त रकम प्राप्त भएको हो, सो रकम सोही कार्यक्रम वा कार्यमा खर्च गर्नु पर्नेछ ।
 - (५) समितिको कोषको संचालन समितिले तोके वमोजिम हुनेछ ।
१०. कृषि उपज बजार स्थलको वर्गीकरण र कोषमा जम्मा रकम खर्च गर्ने व्यवस्था :
- (१) कृषि उपज बजार स्थल वार्षिक आयको आधारमा निम्न वमोजिमको वर्गीकरणमा पर्नेछन ।
 - (क) वार्षिक रु १५ लाख देखि वढी आय हुने बजार स्थल, “क” वर्ग ।
 - (ख) वार्षिक रु ५ लाख भन्दा माथि रु १५ लाख सम्म आय हुने बजार स्थल, “ख” वर्ग ।
 - (ग) वार्षिक रु ५ लाख सम्म आय हुने बजार स्थल, “ग” वर्ग ।
 - (२) कोषमा जम्मा भएको सेवा शुल्कवाट प्राप्त रकम मध्येवाट अधिकांश रकम बजार स्थल नियमित रुपमा संचालन गर्न (कर्मचारी तलव, भत्ता, वैठक भत्ता, विजुली, पानी, टेलीफोन, चियापान तथा अन्य भैपरी खर्च आदि) तथा बजार स्थल निर्माण, सुधार, मर्मत, संभार कार्यको लागि समितिले खर्च गर्न सक्ने छ । बजार स्थलको लागि स्थायी रुपमा जग्गा उपलब्ध गराउने संस्थालाई सम्झौता अनुसार तोकिएको रकम नियमित, वार्षिक वा एक मुष्ट रुपले जग्गा उपलब्ध गराए वापत दिनु पर्ने अवस्थामा पनि यसै रकम मध्येवाट समितिले दिन सक्ने छ ।
 - (३) बजार स्थलमा प्राप्त हुने आयवाट निम्न अनुसार वचत र खर्च गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।

“क” वर्गका बजारले कूल आयको ७० प्रतिशत रकम दैनिक बजार संचालन तथा मर्मत संभार कार्य र जग्गा उपयोग गरे वापत लाग्ने रकममा व्यहोर्ने र ३० प्रतिशत रकम स्थायी निर्माण कार्य सम्पन्न गर्न आवश्यक पर्दा नेपाल सरकारवाट समेत अनुदान प्राप्त गर्ने र लक्षित निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने प्रयोजनको लागि वचाई राख्ने ।

“ख” वर्गको बजारले कूल आयको ८० प्रतिशत रकम दैनिक बजार संचालन तथा मर्मत संभार कार्य र जग्गा उपयोग गरे वापत लाग्ने रकममा व्यहोर्ने र २० प्रतिशत रकम स्थायी निर्माण कार्य सम्पन्न गर्न आवश्यक पर्दा नेपाल सरकारवाट समेत अनुदान प्राप्त गर्ने र

लक्षित निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने प्रयोजनको लागि वचाई राख्ने ।

“ग” वर्गको वजारले कूल आयको ९० प्रतिशत रकम दैनिक वजार संचालन तथा मर्मत संभार कार्य र जग्गा उपयोग गरे वापत लाग्ने रकममा व्यहोर्ने र १० प्रतिशत रकम स्थायी निर्माण कार्य सम्पन्न गर्न आवश्यक पर्दा नेपाल सरकारवाट समेत अनुदान प्राप्त गर्ने र लक्षित निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने प्रयोजनको लागि वचाई राख्ने ।

११. **लेखा र लेखा परीक्षण:** (१) समितिको आय व्ययको लेखा संचालक समितिले तोकेको ढाँचामा राखिने छ ।
(२) समितिको लेखा परीक्षण रजिष्टर्ड लेखा परीक्षकवाट गरिने छ ।
(३) नेपाल सरकारले चाहेमा जुनसुकै वखत समितिको हिसाव किताव जाँचन वा जंचाउन सक्नेछ ।
१२. **वजार व्यवस्थापकको नियुक्ति:** (१) दैनिक प्रशासकीय एवं बजार संचालन, सूचना र तोकिएका अन्य काम गर्न समितिले एक वजार व्यवस्थापक नियुक्त गर्ने छ ।
(२) वजार व्यवस्थापकको सेवा शर्त र सुविधा समितिले तोके बमोजिम हुनेछ ।
१३. **वजार व्यवस्थापकको काम कर्तव्य र अधिकार:** बजार व्यवस्थापकको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ:-
(क) आफू मातहतका कर्मचारीहरुको रेखदेख र नियन्त्रण गर्ने ।
(ख) समितिको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने गराउने,
(ग) वजार व्यवस्थाकोलागि आवश्यक वार्षिक तथा दीर्घकालीन योजना तर्जुमा गरी समिति समक्ष पेश गर्ने ।
(घ) विभाग स्तरमा गठन भएको स्टेयरीङ्ग कमिटी तथा वजार विकास संग सम्बन्धित विभिन्न निकायहरु संग समन्वय राखी कार्य गर्ने ।
(ङ) समितिले तोकेको अन्य कार्यहरु गर्ने ।
१४. **समितिको कर्मचारी:** समितिको कार्य संचालनको निमित्त समितिले आफ्नो आर्थिक क्षमताको आधारमा आशिक वा पूरा समयको लागि आवश्यक कर्मचारीहरु व्यवस्था गर्न सक्नेछ ।
१५. **समितिको कार्यालय:** समितिको कार्यालय संभव भए सम्म कृषि उपज बजार स्थल क्षेत्र भित्र रहने छ ।
१६. **कारोवार गर्ने कृषि वस्तुमा थपघट :** तोकिएका वजार भित्र कारोवार गरीने कृषि वस्तुको कारोवारमा थपघट गर्नु परेमा कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा वजार विकास निर्देशनालयको सिफारीसमा समितिले थपघट गर्न सक्ने छ ।
१७. **अधिकार प्रत्यायोजन :** समितिले आवश्यकतानुसार आफ्नो सवै वा केही अधिकार समितिको कुनै सदस्य, सदस्य-सचिव वा समितिको कुनै अन्य तोकिएको कर्मचारीलाई प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ ।
१८. **प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्ने :** समितिले आर्थिक वर्ष समाप्त भएको एक महिना भित्र आफूले गरेको काम, वजारमा क्रयविक्रय भएका वस्तुको विद्यमान मूल्य, खरीद विक्री परिमाण विवरण, उठेका समस्या तथा समस्या समाधान गर्न भएका प्रयास समेत उल्लेख गरी वार्षिक प्रतिवेदन कृषि विभाग,

- कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा वजार विकास निर्देशनालयमा पेश गर्नुपर्नेछ । स्टेयरिड कमिटीले उक्त प्रतिवेदनको आधारमा भावी नीति तयार गर्नेछ ।
१९. **बजारको स्वामित्व** : यो समिति गठन पश्चातको बजार स्थल भित्रका भौतिक पूर्वाधारहरूको पूर्ण स्वामित्व नेपाल सरकारमा रहने छ । समितिले वजारको स्वामित्व हस्तान्तरण गर्ने गरी वा आफ्नो क्षमता भन्दा वढीको दायित्व लिने गरी कसैसित कुनै सम्झौता गर्ने वा अन्य व्यवहार गर्ने छैन ।
२०. **सम्झौता पत्रको व्यवस्था र मान्यता** : कृषि उपज वजार संचालनको लागि समिति र नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकाय बीचमा सम्झौता यस निर्देशिकाको अनुसूची क.१ अनुसार हुनेछ । उक्त सम्झौता पत्रमा सम्बन्धित पक्षको अधिकार र कर्तव्य उल्लेख हुनेछ ।
२१. **विभागीय स्तर स्टेयरिड कमिटी** : वजार विकासमा निरन्तरता प्रदान गर्दै आवश्यकता अनुसारका विकास, सुधार, प्रविधि विस्तार तथा हस्तान्तरण गर्न एवं समितिलाई मार्ग दर्शन दिन र समितिका काम कारवाही सम्पादन हुन सहयोग गर्ने उद्देश्यले कृषि विभागका महा-निर्देशकको अध्यक्षतामा एउटा स्टेयरिड कमिटी रहने छ । यस स्टेयरिड कमिटीको सदस्य सचिवमा कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा वजार विकास निर्देशनालयको प्रमुख रहनेछन् । सो कमिटीका सदस्यहरूमा कृषि विभागको उप महानिर्देशक (योजना तर्फ) तथा नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ अन्तर्गतको कृषि उद्यम केन्द्रको निर्देशक रहनेछन् । यस स्टेयरिड कमिटीले मुख्य रूपमा समन्वयको कार्य गर्ने, समितिलाई सल्लाह दिने, सहयोग गर्ने, वजार विकासका कृयाकलापको अनुगमन, मूल्यांकन तथा सर्भेक्षणका कार्य वारे सुझाव पेश गर्ने, तथा संस्थागत विकासमा अभिन्न सहयोगीको रूपमा कार्य गर्ने छ । यस स्टेयरिड कमिटीसंग बजार विकास समितिले दिगोरूपमा समन्वय स्थापित गर्ने छ । साथै स्टेयरिड कमिटीले कृषि वजार स्थिति अनुगमन, सुपरीवेक्षण तथा वर्षको एक पटक वजार समितिका अध्यक्ष एवं विशेषज्ञहरूको गोष्ठी आयोजना गर्ने व्यवस्था गर्ने छ ।
२२. **समिति भङ्ग हुने र छुट्टै व्यवस्था हुन सक्ने** : नेपाल सरकारले आवश्यक ठानेमा यो विघटन गरी उक्त वजारको संचालनको लागि छुट्टै व्यवस्था गर्न सक्ने छ ।
२३. **नेपाल सरकारको निर्णय मान्य हुने** : यो निर्देशिका वा सम्झौता-पत्रको कार्यान्वयनकासिलसिलामा आई पर्ने कुनै समस्याका सम्बन्धमा समिति र नेपाल सरकारका प्रतिनिधिहरूलआपसी छलफलद्वारा समस्याको समाधान गर्ने छन् । त्यस सम्बन्धमा कुनै विवाद उत्पन्न भएमा नेपाल सरकारले गरेको निर्णय समितिलाई मान्य हुने छ ।

अनुसूची क. १

कृषि उपज बजार स्थल को व्यवस्था तथा संचालनको लागि कृषि उपज बजार संचालक समिति, तथा नेपाल सरकार, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, कृषि विभाग, कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय/साना बजार पूर्वाधार विकास आयोजना, हरिहरभवन, ललितपुर वीच भएको

“संभौता-पत्र”

प्रस्तावना :

खुल्ला तथा बजार मुखी अर्थतन्त्र र मूलुकमा कृषि पेशाको संलग्नता वाट हुने आय बढाउन तथा ब्यापार क्षेत्रमा संलग्न निकाय र उपभोक्ता वर्गलाई नियमित रुपमा सुलभ आपूर्ति व्यवस्था मिलाउन केही वर्ष यता देखि मूलुकका विभिन्न महत्वपूर्ण क्षेत्रमा तरकारी, फलफूल, तेलहन, दलहन, मसला वाली, माछा, मासु, जस्ता वस्तुको बजार संरचनामा सुधार गर्ने प्रयास भएको छ । यस्ता बजार संचालन तथा व्यवस्थापन स्थानिय निकाय र जनताको सहभागितावाट मात्र गर्न सकेमा खुल्ला तथा बजारमुखी विकेन्द्रित अर्थतन्त्रको विकास हुन सम्भव हुन्छ । यस प्रकृत्यामा स्थानीय निकायको अहं भूमिका रहन्छ । यसलाई मद्दत-याउनसरकारकाहुंदा उल्लेखित प्रयोजनकोलागि प्रमुख दायीत्व भएको नेपाल सरकार, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, कृषि विभाग, कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय/साना बजार पूर्वाधार विकास आयोजना, हरिहरभवन, ललितपुर तथा यसै साथ संलग्न “बजार स्थलको व्यवस्था तथा संचालन सम्बन्धी निर्देशिका” वमोजिम गठित कृषि उपज बजार संचालक समिति वीच यो संभौता-पत्र गरिएको छ । यो संभौता-पत्रमा उल्लेखित तपसीलका सवै वुंदाहरु तथा शर्तहरु हामी दुवै पक्षलाई मान्य हुनेछ र सोही अनुसार पालना गरिने छ ।

- कृषि उपज बजार स्थलको व्यवस्था तथा संचालन सम्बन्धी संलग्न निर्देशिका २०५३ (संशोधन सहित) अन्तर्गत व्यवस्था भएका दफाहरु दुवै पक्षलाई मान्य हुने छ ।
- समितिको गठन तथा कार्यान्वयन : (१) निर्देशिका वमोजिम मिति गते..... गठित तपसील अनुसारको कृषि उपज बजार संचालक समिति, को सदस्यहरुमा निर्देशिकाको परिधि भित्र रही थप, घट, अदल बदल भएको खण्डमा समेत समिति कार्यान्वयन भएको मानिने छ ।

संचालक समितिको अध्यक्ष तथा सदस्यहरुको नामावली

क्र.सं.	नाम	पद	कैफियत
१			
२			
३			
४			
५			
६			
७			
८			
९			
	कुल जम्मा	९ जना	

३. भौतिक संरचना : कृषि उपज बजार स्थल भित्र समितिले कुनै स्थायी प्रकृतिको भौतिक संरचना निर्माण गर्नु पर्ने भएमा समितिले अग्रिम रूपमा सोको स्वीकृती कृषि विभाग, कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालयबाट लिनु पर्नेछ ।
४. समितिको कार्य तथा जिम्मेवारी हस्तान्तरण : समितिको तोकिएको अवधि समाप्त भईसकेपछि निर्देशिका बमोजिम नवगठित समितिलाई यस समितिको जिम्मामा रहेको सम्पूर्ण कोषको रकम, भौतिक सम्पति, सामाग्री, कागजात तथा कार्य जिम्मेवारी १५ दिन भित्र हस्तान्तरण गर्नु पर्ने छ र सो को जानकारी कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय, हरिहर भवन, ललितपुरलाई दिनु पर्नेछ ।
५. सम्झौता भंग गरी उपयोग गर्ने कृषि मन्त्रालयको विशेष अधिकार : यो सम्झौतामा अन्यत्र जे सुकै लेखिएको भएता पनि समितिले सम्झौतामा उल्लेखित शर्तहरूको विपरीत कुनै कार्य गरेमा वा प्रयोग गरिएका सम्पत्तिको हानी नोक्सानी हुने गरी कुनै कार्य गरेमा वा बजारको संचालन उपयुक्त किसिमले भएको छैन भन्ने लागेमा वा कृषि बजारको व्यवस्था र संचालनको छुट्टै व्यवस्था गर्ने निर्णय गरेमा नेपाल सरकार कृषि मन्त्रालयले सम्झौता भङ्ग गर्न सक्ने र समितिलाई उपलब्ध गराएको सम्पत्ति आफ्नो कब्जामा लिइ छुट्टै तरिकाको प्रयोगको व्यवस्था मिलाउन सक्ने छ ।
६. समितिले प्रयोग गर्ने लोगो तथा छापको नमूना अनुसूची क. २ मा, समितिले प्रयोग गर्ने प्याङ्को नमूना अनुसूची क. ३ मा समितिले प्रयोग गर्ने साइनवोर्डको नमूना अनुसूची क. ४ मा र समितिलाई हस्तान्तरण गरिएको भौतिक संपत्ति/सामाग्रीहरूको विवरण अनुसूची क. ५ वमोजिम हुनेछ ।
७. हस्ताक्षर कर्ता :

हस्ताक्षर :-

नाम :-

कृषि उपज बजार संचालक समिति

(.....) को तर्फबाट

(समितिको अध्यक्ष)

हस्ताक्षर :-

नाम :-

कृषि विभाग को तर्फबाट

(कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय)

साछी:

साछी:

समितिको तर्फबाट बजार व्यवस्थापक/सदस्य सचिव जिल्ला कृषि विकास कार्यालय,

हस्ताक्षर :-

.....का प्रतिनिधि

नाम :-

हस्ताक्षर :-

नाम :-

सम्झौता सम्पन्न मिति २०.....।.....।.....। रोजका दिन

अनुसूची - क. २

समितिले प्रयोग गर्ने लोगो तथा छापको नमूना

अनुसूची - क. ३

समितिले प्रयोग गर्ने प्याडको नमूना

कृषि उपज बजार संचालक समिति

.....

नेपाल

Agricultural Produce Market Management
Committee (APMMC)

.....

Nepal

फोन नं. :

प्याक्स नं. :

ईमेल

(नेपाल सरकार, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयबाट स्वीकृत)

प.सं. :

मिति :

Ref :

Date :

विषय (Sub) :

अनुसूची क. ४: समितिले प्रयोग गर्ने साईन बोर्डको नमूना

कृषि उपज बजार स्थल

(Agricultural Produce Market Center,.....)

कृषि उपज बजार संचालक समिति, द्वारा संचालित
(नेपाल सरकार, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयबाट स्वीकृत)

अनुसूची - क. ५: भौतिक सम्पत्ति/सामग्री

कृषि उपज बजार संचालक समिति, ले प्रयोग गर्ने भौतिक सम्पत्ति/सामाग्रीहरूको विवरण

क्र.सं.	विवरण	परिमाण	कैफियत

खण्ड १५

कृषि बजार पूर्वाधार विकास कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि, २०६६

(साभार: कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय)

१. प्रस्तावना

हाल नेपालमा व्यवसायमुखी ताजा तरकारी, फलफूल, खाद्यान्न उत्पादन आयोजना संचालन भई उत्पादन अभिवृद्धिमा कृषकहरूको आकर्षण बढ्दै आएको छ। यस कार्यक्रमको प्रभावले गर्दा यस क्षेत्रमा बाली उत्पादन तथा उपभोगमा व्यापकता आईरहेको छ। नेपालभरी तरकारी, फलफूल, खाद्यान्न उत्पादन तथा मत्स्यपालन हाल आएर व्यावसायिकता तर्फ द्रुत रूपमा अघि बढेको छ। व्यावसायिक कृषिको कारणले रोजगारीको अवसर र आमदानीमा बृद्धि भई कृषकहरूको जीवन पद्धतीमा सुधारात्मक परिवर्तन ल्याउन सहयोग गरेको देखिन्छ। यी क्षेत्रहरूमा तरकारी, फलफूल, खाद्यान्न उत्पादन तथा मत्स्यपालनमा जुन रूपमा बृद्धि भइरहेको छ त्यसको तुलनामा उत्पादन पकेट क्षेत्रको आसपासमा कृषि बजार सेवा सुविधाका पूर्वाधारहरू पर्याप्त मात्रामा निर्माण हुन नसक्दा उत्पादित कृषि उपजवाट कृषकले राम्रो लाभ लिन नसकेको अवस्था छ। तसर्थ चालु आ.व.२०६६।०६७ को बजेटमा व्यवस्था भए अनुसार देशका सवै भेगका व्यवसायिक उत्पादन क्षेत्रहरूमा स्थानिय निकाय, सहकारी, निजी क्षेत्र, उपभोक्ता/बजार समितिहरूसंगको लागत साभेदारीमा बजार केन्द्रहरूको विकास गर्ने गरी कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास कार्यक्रम अन्तर्गत कृषि उपज बजारका पूर्वाधारहरू निर्माण तथा सुधार गर्नका लागि रु. ८ करोड बजेट विनियोजन गरिएको छ। यस कार्यक्रमले कृषि पेशाको व्यावसायिकीकरण हुने, सरकारी पक्षको समन्वयात्मक एवं सहजकारी भूमिका हुने, स्थानिय निकाय र निजी क्षेत्र (सरोकारवाला/उपभोक्ता समुह / बजार समिति/सहकारी) को कृषि विकास कार्यमा प्रत्यक्ष संलग्नता हुन गई कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धनमा बहुपक्षिय लगानी र सहयोग जुटने भएकोले, व्यवसायिक उत्पादन क्षेत्रहरूमा स्थानिय बजार सुविधा विकास भई उत्पादन र आय बृद्धिमा दरिलो टेवा पुग्ने स्पष्ट छ। उक्त कार्यक्रमको कार्यान्वयनको लागि यो “कृषि उपज बजार पूर्वाधारहरू विकास कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि -२०६६” तर्जुमा गरी लागु गरिएको छ।

२. कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधीको उद्देश्य

- कृषि उपज बजार केन्द्रहरूमा गरिने प्रतिस्पर्धी व्यावसायिक कारोवारबाट सहज बजार पाउने तथा कृषकहरूको उपज/ वस्तुहरूको उचित मूल्य पाउने वातावरण तयार गर्ने।
- स्थानिय निकाय र अन्य सरोकारवालाहरू (निजी क्षेत्र/उपभोक्ता समुह/बजार समिति/सहकारी) को कृषि विकास कार्यमा प्रत्यक्ष संलग्नता गराई कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धनमा बहुपक्षिय लगानी र सहयोग जुटाउने।
- कृषि व्यावसायिकरणको लागि कृषि उत्पादन सामग्री आपूर्तिको सहज व्यवस्था तथा उत्पादन खरिद बिक्री कार्यलाई व्यवस्थीत तुल्याई बजार केन्द्रलाई कृषक, व्यापारी र उपभोक्ताको साभ्ता व्यावसायिक थलोको रूपमा विकास गर्ने।

३. **कार्यक्रम कार्यान्वयनका साभेदार/सरोकारवालाहरु:**

- सम्बन्धीत जि.कृ. वि. का.
- सम्बन्धित जि.बि.स. /सम्बन्धित गा. बि.स./ (उप-महा) नगरपालीका
- व्यावसायिक तरकारी उत्पादन पकेट क्षेत्रका कृषक समूहहरु
- जिल्ला स्थित उद्योग बाणिज्य संघ, कृषि उद्यमीहरु/व्यापारीहरु
- कृषि सहकारी संस्था
- कृषि उपज वजार केन्द्रहरु /समितिहरु
- कृषि उपज वजार स्थलका जग्गाधनीहरु

४. **कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रक्रिया र शर्तहरु**

- ४.१ यस कार्यक्रम अर्न्तगत प्राविधिक संभाव्यता एवं माग समेतका आधारमा स्थानिय निकाय, सम्बन्धीत जि.कृ.वि.का., कृषि विभाग/कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालयद्वारा छानिएका व्यवसायिक उत्पादन पकेट क्षेत्र, शहरी/ नगरोन्मुख क्षेत्र, राजमार्ग आसपासका क्षेत्र, नगरपालिका, गा.वि.स हरूमा अवस्थित कृषि उपज बजार स्थलहरुमा बजारका भौतिक पूर्वाधारहरुको विकास विस्तार एवं सुदृढिकरण गरिने छ । साथै, त्यसरी नै छानिएका संभाव्य नयाँ स्थानहरुमा समेत नयाँ बजार स्थापना गरिने छ ।
- ४.२ उपरोक्त अनुसार छानिएका स्थानहरुमा कृषि उपज बजारहरुको स्थापना, विस्तार एवं पूर्वाधार विकास/सुधार कार्यमा स्थानिय निकाय, सहकारी, गैर सरकारी संस्था, संगठित निजि क्षेत्र (जस्तै- उद्योग वाणिज्य संघ) को लगानी, एवं विकास प्रयासलाई टेवा दिई दीगो एवं प्रभावकारी विकास, विस्तार एवं सुसंचालनका लागि सम्बन्धीत जि.कृ.वि.का. मार्फत स्थानिय निकायको कृषि विकास प्रयासलाई प्राविधिक एवं आर्थिक रुपमा सघाइने छ ।
- ४.३ कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि नयाँ आयोजना स्थलमा छानिएको जग्गा, पूर्वाधार निर्माण र बजार संचालनका लागि पर्याप्त तथा प्राविधिक दृष्टिले उपयुक्त हुनु पर्ने छ । सो कुराको यकिन सम्बन्धित जि.कृ.वि.का.द्वारा गरिने छ ।
- ४.४ बजार निर्माण/सुदृढिकरणका लागि छानिएको जग्गाको स्वामित्व सरकारी वा सार्वजनिक निकाय वा संगठित निजी क्षेत्र (उद्योग बाणिज्य संघ जस्ता सामूहिक पेशागत हितका लागि संगठित निजि क्षेत्रका संस्था समेत) मा हुनु पर्दछ । जग्गाको स्वामित्व जग्गाधनी मै रहने गरी जग्गाधनीले उक्त जग्गाको भोगाधिकार लक्षित बजार पूर्वाधार विकास, विस्तार एवं बजार संचालनका लागि निःशुल्क एवं निःशर्त रुपमा सम्बन्धित जि.कृ.वि.का./स्थानिय बजार संचालक समितिलाई हस्तान्तरण गर्नु पर्नेछ । त्यस्तो जग्गाको स्वामित्व व्यक्ति विशेषमा रहेको अवस्थामा लक्षित निर्माण कार्य शुरु गर्नु पूर्व सम्बन्धित जग्गाधनीले सो जग्गाको स्वामित्व सम्बन्धित जि.कृ.वि.का./बजार सञ्चालक समितिलाई हस्तान्तरण गर्नु पर्नेछ । त्यसरी स्वामित्व हस्तान्तरण हुन नसक्ने अवस्था भएमा जग्गाधनी र सम्बन्धित जि.कृ.वि.का./स्थानीय बजार संचालक समिति बीच दीर्घकालिन (कम्तिमा २०-२५ वर्ष अवधिका लागि) जग्गा भाडामा लिने दिने (Land lease) सम्झौता गरि जग्गा प्राप्त गर्न सकिने छ ।
- ४.५ जग्गाको स्वामित्व रहेको जग्गा धनी, निश्चित अवधिका लागि जग्गा प्राप्त गरेको निकाय/संस्था वा अख्तियारवालाबाट पूर्वाधार निर्माणकार्य पश्चात स्थापित कृषि उपज बजार स्थलको

- कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन र सेवा शुल्क निर्धारण तथा संकलनमा कृषि उपज बजार स्थल संचालक समिति (नयां स्थापना भएको बजारको हकमा कृषि उपज बजारस्थलको व्यवस्था तथा संचालन संबन्धी निर्देशिका २०५३ (संशोधन सहित) बमोजिम पछि गठन हुने समिति) लाई पूर्ण स्वतन्त्रता दिइनु पर्नेछ ।
- ४.६ यस कार्यक्रम अन्तर्गतको अनुदान रकम स्वीकृत कार्यक्रम अन्तर्गत तोकिएको स्थानमा कार्य लक्ष्यमा तोकिए बमोजिमका कृषि उपज बजार पूर्वाधारहरू निर्माण/ सुदृढिकरण गर्ने कार्यमा मात्र खर्च गरिने छ ।
- ४.७ सम्बन्धीत जिल्ला कृषि विकास कार्यालयद्वारा स्थानिय साभेदार संस्था/निकाय समेतको परामर्शमा नेपाल सरकारको आर्थिक नियम अनुसार निर्माण उपभोक्ता समिति वा ठेक्का व्यवस्था मार्फत् स्वीकृत कार्यक्रममा उल्लेखित पूर्वाधार सहितको कृषि उपज बजार केन्द्र निर्माण गरिने छ । तर पहिले नै स्थापना भै कृषि तथा सहकारी मंत्रालय द्वारा जारी कृषि उपज बजारस्थलको व्यवस्था तथा संचालन संबन्धी निर्देशिका २०५३ (संशोधन सहित) बमोजिम गठित संचालक समिति मार्फत संचालनमा रहेका बजार स्थलमा गरिने थप निर्माण/सुधार कार्यको हकमा उक्त समिति अन्तर्गत रहने गरी निर्माण उपभोक्ता समिति गठन गरी सोही उपभोक्ता समिति मार्फत नै साभेदारीमा लक्षित निर्माण कार्य सम्पन्न गरिने छ ।
- ४.८ निर्माण कार्य सम्बन्धी प्राविधिक परामर्श सेवा (डिजाइन, लागत अनुमान), बोलपत्र सूचना प्रकाशन, Measuring tape, नापी किताव जस्ता कार्यालय सामाग्री, मसलन्द खरिद तथा अनुगमन र प्राविधिक सुपरिवेक्षण खर्च (सबारी इन्धन समेत) का लागि कूल विनियोजित रकमको ४.५ प्रतिशत ननाघ्ने गरी भैपरी शिर्षकमा छुट्याई त्यस्ता खर्चहरू सोहि रकमबाट ब्यहोर्न सकिने छ ।
- ४.९ निर्माण कार्यको डिजाईन, ईष्टिमेट, प्राविधिक नाँप जाँच, रनिङ्ग बील तथा कार्य सम्पन्न बील तयारीको लागि सम्बन्धित जिल्ला प्राविधिक कार्यालयका प्राविधिक, सम्बन्धित क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय, ईन्जिनियरीङ्ग शाखाका प्राविधिक, कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालयका अधिकृत, कृषि ईन्जिनियरिङ्ग निर्देशनालयका प्राविधिक तथा नेपाल सरकारबाट सो कार्यकालागि ईजाजत प्राप्त फार्मबाट सेवा लिन सक्नेछ । तर यस कार्यका लागि संलग्न प्राविधिकले कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालयको सहमति वेगर कुनै पनि हालतमा तोकिएको निर्माण संरचनाको वाहेक अन्य संरचना थपघट तथा अदल बदल गरि डिजाईन ईष्टिमेटमा संलग्न गर्न सक्ने छैनन् ।
- ४.१० कार्यक्रम कार्यान्वयन साभेदारीका सम्बन्धमा सम्बन्धित जि.कृ.वि.का. तथा सम्बन्धित स्थानिय निकाय एवं अन्य साभेदार भए सो समेतका बीच स्थानिय अवस्था एवं आवश्यकता अनुसार छुट्टै संभौता संपन्न गरिनेछ । त्यस संभौता पत्रमा आयोजना कार्यान्वयन, साभेदारी तथा बजार संचालन सम्बन्धी शर्तहरू उल्लेख हुनेछन् । सम्बन्धित जि.कृ.वि.का.लाई संभौता पत्र तयारीमा आवश्यकता अनुसार कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालयहरूले प्राविधिक रुपमा सघाउने छन् । संभौता-पत्रको नमूना यस निर्देशिकाको अनुसुचि ख.१ र ख.२ मा दिईएको छ ।

- ४.११ यस कार्यक्रम अर्न्तगत विनियोजित अनुदान राशीमा कार्यक्रम कार्यान्वयन हुने स्थानहरूका स्थानिय निकाय लगायतका सम्बन्धित साभेदार संस्था(हरु)बाट कृषि उपज बजार विकास तर्फ अनुदान रकमको कम्तिमा १५ प्रतिशत रकम साभेदारी जुटाउनु पर्ने छ । सम्बन्धित साभेदार संस्थाबाट सम्भौतामा उल्लेखित साभेदारी रकम बराबरको लगानी नभए सम्म जि.कृ.वि.का.बाट अन्तिम भुक्तानी हुने छैन (ठेकेदार मार्फत निर्माण कार्य गरेको भए लगानी साभेदारीको प्रतिशतको आधारमा निर्माण कार्यमा रोक लगाईन सक्ने छ) ।
- ४.१२ सम्बन्धित जि.कृ.वि.का.ले उपभोक्ता समिति मार्फत निर्माण कार्य भएको अवस्थामा उपभोक्ता समितिको बैक खाता मार्फत अनुदान रकम उपलब्ध गराउने छ । साथै उपभोक्ता समितिको बैक खाताको संचालन कुनै पनि हालतमा नेपाल सरकारका बहालवाला कर्मचारीले गर्न पाउने छैन ।
- ४.१३ लक्षित निर्माण कार्य सम्पादन गर्दा बुँदा नं. ५ मा उल्लेख भए अनुसार कार्य प्रकृया अपनाइने छ र बुँदा नं. ६ मा उल्लेख भए अनुसारको निर्माण प्रकृतिको हुनेछ ।
- ४.१४ यस कार्यक्रम अर्न्तगतको आयोजना कार्यान्वयनमा कुनै समस्या उत्पन्न भएमा बुँदा नं. ७ मा उल्लेख भए अनुसारको निर्देशन समिति (Steering Committee) गठन गरी उक्त समस्याको समाधान गरिने छ ।
- ४.१५ यस कार्यक्रम अर्न्तगत कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको अनुदान सहयोगमा विकास गरिएका बजार पूर्वाधारहरूको स्वामित्व लगानी साभेदारीको अनुपात अनुसार नेपाल सरकार (कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय) तथा सम्बन्धित साभेदार(हरु) बीच (संयुक्त स्वामित्वमा) निहित रहने तथा उक्त सुविधाको उपयोग कृषि उपज बजार प्रयोजनमा मात्र गर्न सकिने छ । यसरी विकसित पूर्वाधारहरूमा स्थानिय निकाय/साभेदार संस्थाले नेपाल सरकार र सम्बन्धित बजार निर्देशनालयको पूर्व स्विकृति बेगर कुनै प्रकारको फेरबदल (संरचनाको स्वरूप परिवर्तन, पुनर्निर्माण वा भत्काउने कार्य) गर्ने छैन ।
- ४.१६ यसरी निर्माण भएका नयाँ कृषि बजार स्थलहरूमा कृषि उपज बजार स्थलको व्यवस्था तथा संचालन सम्बन्धी निर्देशिका-२०५३ (संशोधन सहित) अनुसार समिति गठन गरी बजार संचालन गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ ।
५. **बजार संरचना निर्माण गर्दा सम्बन्धित जि.कृ.वि.का. द्वारा निम्नानुसारको कार्य प्रकृया अपनाइने छ ।**
- स्थानिय सरोकारवाला साभेदार संस्थाको यकिन गरी उक्त साभेदार संस्थसंग लागत साभेदारीको रकम यकिन गर्ने तथा साभेदारी एवं आयोजना कार्यान्वयन सम्बन्धि सहमति कायम गर्ने ।
 - ड्रइङ्ग, डिजाइन, TOR तथा Standard Bidding Document, निर्माण कार्य संभौता-पत्र तयार गरी उपभोक्ता समिति गठन वा बोलपत्र आब्हानको सूचना प्रकाशन गर्ने ।
 - उपभोक्ता समितिबाट आवश्यक कागजात एवं साभेदारी रकम प्राप्त गर्ने/बोलपत्र मूल्यांकन एवं ठेकेदार छनौट गर्ने ।
 - छनौट भएका उपभोक्ता समिति/ठेकेदारसंग सम्भौता गरी कार्यादेश दिने ।
 - उपभोक्ता समिति/ठेकेदारले रनिङ्ग बील तथा कार्यसम्पन्न बीलको आधारमा रकम भुक्तानी लिन तोकिएको निर्माण कार्य सकि सो कार्यको सुपरिवेक्षण तथा प्राविधिक नाँप जाँचको लागि लिखित निवेदन दिएको पन्ध्र दिन भित्र जि.कृ.वि.का.ले निर्माण कार्यको अनुगमन, सुपरिवेक्षण तथा सम्पन्न

कार्यको प्राविधिक मूल्याङ्कन (नाँप जाँच) गरि भुक्तानीको व्यवस्था मिलाउने साथै भुक्तानी प्रकृया असार तेश्रो हप्ता भित्र सकिने ।

- प्राविधिक सुपरिवेक्षण, सम्पन्न कामको नाँप जाँचकार्यको लागि कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालयले कृषि विभाग अन्तर्गतका कुनै पनि निकायलाई तोक्न सक्नेछ ।

६. कृषि उपज बजार पूर्वाधार निर्माणको प्रकृति

कृषि उपज बजार पूर्वाधार निर्माणको प्रकृति निम्न मध्ये कुनै एक वा बढि हुनसक्ने छ । नयाँ स्थापना हुने बजारमा विकास गर्नु पर्ने आवश्यक पूर्वाधारको निर्धारण गर्ने कार्यमा सम्बन्धित जि.कृ.वि.का.लाई आवश्यकता अनुसार कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय, सम्बन्धित क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालयको ईन्जिनियरिङ्ग शाखा तथा कृषि ईन्जिनियरिङ्ग निर्देशनालयले सघाउनेछन् ।

- कृषि उपजहरूको बजार सेट
- कम्पाउण्ड वाल/तारवार
- रटेनिङ्ग वाल
- एप्रोच रोड
- कारोवार स्थान
- भण्डारण कोठा
- शौचालय
- बजार स्टल
- खानेपानी सुविधा
- कार्यालय कोठा
- सुरक्षागार्ड कक्ष/पोष्ट
- ग्रेभेटी रोप-वे
- क्यान्टीन कोठा
- अन्य आवश्यक सुविधा विस्तार/सुधार कार्य
- सूचना कक्ष

७. निर्देशन समितिको व्यवस्था (Steering Committee)

कृषि उपज बजार पूर्वाधारहरूको निर्माणको क्रममा कुनै समस्या उत्पन्न भएमा यस निर्देशन समिति (Steering Committee) ले समस्या समाधान गर्नेछ । निर्देशन समितिमा निम्न पदाधिकारीहरू रहने छन् ।

- संयोजक - सम्बन्धित जिल्लाका स्थानीय विकास अधिकारी
- सदस्य - सम्बन्धित सरोकारवालाहरू
- सदस्य सचिव - सम्बन्धित जिल्लाका प्रमुख, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय

८. अनुगमन/मूल्यांकन/प्रतिवेदन

केन्द्रस्तरबाट निर्माण कार्यको प्राविधिक सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन कार्य आवश्यकता र सुविधा अनुसार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, कृषि विभाग, कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालयबाट हुनेछ । यस कार्यका लागि कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास कार्यक्रम अन्तर्गत विनियोजित कुल रकमको ०.५ प्रतिशत रकम एकमुष्ट रुपमा कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालयलाई उपलब्ध हुनेछ ।

त्यसै गरि सम्बन्धित क्षे.कृ.नि., जि.कृ.वि.का., बजार समितिहरू र सम्बन्धित गा.वि.स.बाट सो कार्यको अनुगमन हुनेछ । जि.कृ.वि.का.बाट मासिक कार्य प्रगती प्रतिवेदन प्रत्येक महिनाको अन्त्यमा र चौमासिक प्रगति प्रतिवेदन कार्य सम्पन्न अवधि पछिको महिनाको पहिलो हप्ता भित्र कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालयमा पठाउनु पर्नेछ ।

अनुसूची ख. १: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय.....र ठे. श्री बीच सम्पन्न निर्माण कार्य सम्बन्धि ठेक्का सम्झौता

नेपाल सरकार, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय.....(जसलाई यस पछि यस लिखतमा “कार्यालय” भनेर सम्बोधन गरिने छ) र जिल्ला गा.वि.स./न.पा..... वडा नं.....को(जसलाई यस पछि यस लिखतमा “ठेकेदार” भनेर सम्बोधन गरिने छ) का बीच चालु आ.व. २०६६/०६७ मा तपसिल बमोजिमको निर्माण कार्य यस सम्झौता-पत्रमा उल्लेखित निम्नलिखित शर्तहरूको अधिनमा रही सम्पन्न गर्न, गराउन सहमति कायम भएकाले निम्न साक्षीहरूको रोहवरमा यस ठेक्का सम्झौता-पत्रमा राजीखुशीले सही, छाप गरि एक-एक प्रति लियो-दियो ।

तपसिल

जिल्ला.....मा निर्माण गर्ने कार्यका लागि मू. अ. कर सहित कूल स्वीकृत ठेक्का रकम रु..... (अक्षरेपी रुपियाँ.....) मा उक्त सम्पूर्ण कार्य पुरा गर्ने ।

ठेक्का सम्झौताका शर्तहरू :

- १) ठेक्कामा समावेश गरिएका सम्पूर्ण कार्यहरू ठेक्का सम्झौताका शर्तहरू र कार्यालयद्वारा तयार गरिएको प्राविधिक डिजाइन, स्पेसिफिकेसन अनुसार कार्यदिश दिईएको मितिले १५ दिन भित्र काम शुरु गरी देखिसालमहिनागते भित्रमा पुरा गर्नु पर्नेछ र कार्य पुरा भएका मिति देखि ६ महिनासम्म राम्रो अवस्थामा संभार गरी राख्नु पर्नेछ ।
- २) म्याद भित्र संझौता बमोजिम निर्माण कार्य पुरा नगरे कार्यालयले हर्जाना तिराउने, धरौटी जफत गरि कालो सूचीमा राख्ने वा प्रचलित नियमानुसारको अन्य कारवाही गर्न सक्नेछ ।
- ३) प्रत्येक विलवाट स्वीकृत वील रकमको ५ प्रतिशत धरौटी कट्टी हुनेछ र कट्टी भएको धरौटी रकम कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन स्वीकृती र संभार अर्वाधि पुरा भएपछि मु.अ. कर बुझाएको प्रमाणका आधारमा फिर्ता हुनेछ ।
- ४) रनिङ्ग विलको रकम भुक्तानी दिंदा नियमानुसार कर कट्टा गरिने छ ।
- ५) प्रत्येक रनिङ्ग विल वा फाइनल बिल भुक्तानी गर्दा स्वीकृत वील रकमको ०.१० प्रतिशतका दरले निर्माण व्यवसायी कोष दाखिला रकम कट्टा गरिनेछ ।
- ६) सम्पूर्ण निर्माण कार्य स्वीकृत डिजाइन इष्टिमेट बमोजिम कार्यालयद्वारा तोकिएको प्राविधिकहरूको रेखदेख र निर्देशन बमोजिम गर्नु पर्नेछ ।

- ७) विशेष परिस्थितीबस उल्लेखित कार्यको बजेट रोक्का वा निकास हुन नसक्ने अवस्था आईपरेमा ठेकेदारलाई १५ दिन अगावै कार्य रोक्न सूचित गरी ठेक्का सम्भौता रद्द गर्न सकिनेछ ।
- ८) यस संभौतामा परेका शर्तहरू यसै बमोजिम र नपरेका कुराहरू प्रचलित ऐन, नियम अनुसार हुनेछ ।
- ९)

सम्भौतामा सही छाप गर्ने :

कार्यालयको तर्फबाट

दस्तखत:

नाम:

पद:

ठेगाना:

ठेकेदारको तर्फबाट

दस्तखत:

नाम:

पद:

ठेगाना:

साक्षीहरू

	<u>नाम</u>	<u>पद</u>	<u>ठेगाना</u>	<u>दस्तखत</u>
१.				
२.				
३.				

इति सम्बत् २०६६ सालमहिना गते रोज शुभम् ।

अनुसुची ख. २: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय..... र “कृषि उपज बजार
पूर्वाधार निर्माण उपभोक्ता समिति”..... बीच कृषि उपज बजार केन्द्र.....मा
साभेदारीमा बजार पूर्वाधार निर्माण सम्बन्धि

सम्झौता-पत्र

नेपाल सरकार, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय.....(जसलाई यस पछि
यस लिखतमा “प्रथम पक्ष” भनिने) को आ.व. २०६५/६६ को स्वीकृत कार्यक्रम अन्तर्गत र जिल्ला
..... गा.वि.स./न.पा..... वडा नं.....को कृषि उपज
बजारमा साभेदारीमा निर्माण गर्ने लक्ष्य रहे अनुसार उक्त निर्माण
कार्यको लागि स्थानिय साभेदार संस्था /निकाय (.....) अन्तर्गत गठित “कृषि उपज
बजार पूर्वाधार निर्माण उपभोक्ता समिति,.....” (जसलाई यस पछि यस लिखतमा “दोश्रो पक्ष” भनिने)
मार्फत तपसिल बमोजिमको शर्तहरूको अधिनमा रही चालु आ.व. २०६६/०६७ भित्र लक्षित निर्माण कार्य
सम्पन्न गर्न, गराउन दुवै पक्ष (प्रथम पक्ष र दोश्रो पक्ष) बीच सहमति कायम भएकाले यो सम्झौता गरिएको
छ ।

शर्तहरू :

१. जिल्ला.....स्थित को स्वामित्वमा रहेको जग्गामा दोश्रो
पक्षले प्रथम पक्षको अनुगमन र निर्देशनमा प्रथम पक्षद्वारा तयार गरिएको प्राविधिक डिजाइन,
स्पेसिफिकेसन एवं लागत ईष्टिमेट अनुसारको निर्माण कार्य साभेदारीमा संपन्न गर्नेछ ।
२. प्रस्तावित निर्माण कार्यका लागि कूल अनुमानित लागत रु.....
(अक्षरेपी रुपियाँ.....) मध्ये प्रथम पक्षले रु.....
(अक्षरेपी रुपियाँ.....) र दोश्रो पक्षले रु..... (अक्षरेपी रुपि
याँ.....) बराबरको साभेदारी जुटाउने छ ।
३. यस सम्झौता पत्रमा दुवै पक्ष (प्रथम पक्ष र दोश्रो पक्ष) को हस्ताक्षर भए पश्चात प्रथम पक्षको हिस्साको
साभेदारी रकमको प्रतिशत रकम प्रथम पक्षद्वारा दोश्रो पक्षलाई काम शुरु गर्न पेशकी स्वरुप
उपलब्ध गराईनेछ ।
४. सम्पूर्ण निर्माण कार्य स्वीकृत डिजाइन इष्टिमेट बमोजिम प्रथम पक्षद्वारा खटाईएका प्राविधिकहरूको
रेखदेख र निर्देशन बमोजिम गर्नु पर्नेछ ।
५. प्रथम पक्षले जुनसुकै बखत निर्माण कार्यको अनुगमन तथा निरीक्षण गर्न सक्नेछ । सो क्रममा प्रथम पक्षले
माग गरेको जानकारी एवं विवरण दोश्रो पक्षले अनिवार्य रुपले उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
६. यस सम्झौता-पत्रमा उल्लेखित सम्पूर्ण शर्तहरू सम्बद्ध पक्षहरूका लागि समान रुपले मान्य एवं बन्धनकारी
हुनेछन् । कुनै एक पक्षले सम्झौताको शर्तहरूको पालना नगरेमा अर्को पक्ष एकतर्फी रुपमा सम्झौता भंग

गर्न स्वतन्त्र हुनेछ । यस सम्झौताको कार्यान्वयन सम्बन्धि कुनै समस्या वा विवाद उत्पन्न भएमा कृषि विभागले सम्बन्धित सबै पक्षहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी मध्यस्तता टोली गठन गरी विवाद निराकरण गर्नेछ ।

७. यस सम्झौतामा परेका शर्तहरू यसै बमोजिम र नपरेका कुराहरू प्रचलित ऐन, नियम, नेपाल सरकारको विद्यमान नीति/निर्देशिका अनुसार हुनेछन् ।
८. यो सम्झौता मिति देखि मिति साल असार मसान्त सम्मका लागि कायम रहने छ ।

सम्झौतामा सही छाप गर्ने :

प्रथम पक्षको तर्फबाट

दोश्रोपक्षको तर्फबाट

दस्तखत:

दस्तखत:

नाम:

नाम:

पद:

पद:

ठेगाना:

ठेगाना:

साक्षीहरू

नाम	पद	ठेगाना	दस्तखत
१.....
२.....
३.....

इति सम्बन्धित सालमहिना गते रोज शुभम् ।

खण्ड १६

राष्ट्रिय कृषि नीति २०६१

२.६.१ पृष्ठभूमि

देशको भौगोलिक परिवेशले उपलब्ध गराएको अवसर र कृषकहरूको अनुभव तथा आधुनिक कृषि प्रविधिहरूको सदुपयोगबाट दीगो आर्थिक बृद्धि तथा खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गर्न सकिने सम्भावना विद्यमान रहेको छ । कृषि भूमिको अनुपयुक्त प्रयोग एवं विभिन्न प्रकोपहरूका कारणले उर्वरा कृषि भूमिको हास हुँदै जानु, कृषिमा श्रम र सीप हुनेहरूमा कृषि भूमिको पहुँच पुग्नेहरूले पनि आधुनिक प्रविधिहरूको प्रयोग गरी प्रर्याप्त मात्रामा ब्यवसायीक रूपमा उपयोग गर्न नसक्नु र गैर कृषि क्षेत्रको विकासको आधारको रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रको विकासका पूर्वाधार (सिंचाई, संचार, उद्योग र वजार ब्यवसाय तथा उन्नत प्रविधिहरू) मा प्रयाप्त लगानी आकृष्ट हुन नसक्नु कृषि क्षेत्रको विकासको मूल समस्याका रूपमा रहेका छन् ।

कृषि क्षेत्रको समग्र विकासका लागि ल्याईएका कृषि विकासको नीतिगत रूपरेखा २०४८ तथा दीर्घकालीन कृषि योजनाले यस क्षेत्रको विकासलाई केही हदसम्म दिशाबोध गराएको छ । तथापि आर्थिक उदारीकरण, विश्व ब्यापार संगठन तथा क्षेत्रीय संगठनहरूमा नेपालको विद्यमान प्रतिबद्धता, नेपालको लागि दीगो विकासको एजेण्डा एवं सहस्राब्दी विकासका लक्ष्यहरू समेतको पृष्ठभूमिमा दीर्घकालीन कृषि योजनाका मूलभूत पक्षलाई कायम राखी नयाँ राष्ट्रिय कृषि नीति तर्जुमा गरी लागु गर्न आवश्यक देखिएकोले यो राष्ट्रिय कृषि नीति २०६१ जारी गरेको छ । यस क्षेत्रमा तर्जुमा भएका र नयाँ हुने वस्तुगत तथा विषयगत नीतिहरू यसै नीतिबाट निर्देशित हुने छन् ।

२.६.२ दृष्टिकोण

निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई ब्यवसायिक एवं प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीमा रूपान्तरण गरी दीगो कृषि विकासको माध्यमबाट जीवन स्तरमा सुधार ल्याउनु कृषि क्षेत्रको दीर्घकालीन दृष्टिकोण रहेछ ।

२.६.३ उद्देश्यहरू

ब्यवसायिक एवं प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीद्वारा उच्च एवं दीगो आर्थिक वृद्धि हासिल गरी खाद्य सुरक्षा तथा गरीबी निवारणमा योगदान गर्न

- कृषि उत्पादन एवं उत्पादकत्व बढाउने ।
- ब्यवसायिक तथा प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीका आधारहरूको विकास गरी क्षेत्रीय र विश्व बजारसंग प्रतिस्पर्धात्मक बनाउने ।
- प्राकृतिक श्रोत, वातावरण र जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्द्धन एवं सदुपयोग गर्ने ।

२.६.४ नीतिहरू

प्रस्तुत उद्देश्य प्राप्तिका लागि श्रोत साधनमा पहुँच भएका साधन र अवसरमा तुलनात्मक रूपमा न्यून पहुँच भएका दुवै समूहका कृषकहरूको आवश्यकतालाई समेट्ने गरी निम्न नीतिहरू अवलम्बन गरिने छन् ।

क) कृषि उत्पादन एवं उत्पादकत्व अभिवृद्धि

१. स्थानीय सम्भाव्यता, तुलनात्मक लाभ तथा विशिष्ट अवसरको उपयोग गरी उपयुक्त कृषि प्रविधिहरूको विकास, प्रसार तथा उपयोगबाट कृषि उत्पादन एवं उत्पादकत्व बढाईने छ । साथै कृषिको व्यवसायीकरण तथा विविधिकरणमा जोड दिई आय आर्जन तथा रोजगारका थप अवसरहरू सृजना गरिने छन् ।
२. वैज्ञानिक भू-उपयोग प्रणालीको उपयोग गरी उर्वरा कृषि भूमिलाई गैर कृषि प्रयोगमा ल्याउन निरुत्साहित गरिने छ । पहाडमा भिरालो जमीन ब्यवस्थापनको उपयुक्त प्रविधि र तराई तथा समथर उपत्यकामा कृषि भूमि विकासको उपयुक्त प्रविधि प्रयोग गरी जमीनको बैज्ञानिक प्रयोगलाई बढावा दिईने छ ।
३. सिंचाई सुविधा, कृषि सडक, ग्रामीण विद्युतिकरण र उपयुक्त कृषि प्रविधिको विकास तथा विस्तार गरिने छ । सिंचाई, सडक तथा विद्युतिकरण सुविधा भएका क्षेत्रमा उपलब्ध प्रविधिको संघन र ब्यापक उपयोग गराईने छ ।
४. उत्तर-दक्षिण राजमार्ग तथा सहायक मार्गहरूको आसपासका संभाव्य क्षेत्रहरूमा बढी मोल जाने कृषि वस्तुहरूको पकेट विकासमा विशेष प्राथमिकता दिईने छ । विशेष गरी दुर्गम क्षेत्रहरूमा कम तौल तथा बढी मूल्य जाने कृषि वस्तुहरूको उत्पादनमा प्राथमिकता दिईने छ ।
५. स्थानीय आवश्यकता र प्राथमिकता अनुरूपको कृषिका योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनको कार्य स्थानीय निकायहरूमा निक्षेपण गरी स्थानीय निकायलाई जिम्मेवार र सक्षम बनाईनेछ । यसका लागि सर्शत अनुदान उपलब्ध गराउने ब्यवस्थाबाट टेवा पुऱ्याइने छ
६. एकभन्दा बढी जिल्ला समेटेर सम्भाव्य कृषि उत्पादन एवं कृषि ब्यवसाय प्रवर्द्धन गरी ब्यवसायी-करणका आधार खडा गर्ने तुलनात्मक रूपमा ठूला आयोजनाहरू स्थानीय निकायको सहभागितामा केन्द्रीय आयोजनाका रूपमा संचालन गरी टेवा पुऱ्याइने छ । यसको कार्यान्वयनको लागि केन्द्रमा रहेका विभाग एवं निर्देशनालयहरूलाई जिम्मेवार र सक्षम बनाइने छ ।
७. खाद्य पोषण लगायतका कृषि प्रविधिको स्थलगत प्रसार सेवामा कृषक समूहको माध्यम अपनाइने छ । कृषि/वन कलेजबाट पनि आफ्नो प्रभाव क्षेत्रमा समन्वयात्मकरूपमा कृषि प्रविधि प्रसार प्याकेजहरू संचालन गरिने छ ।
८. विकास क्षेत्र र भौगोलिक उपक्षेत्रहरूको आधारमा स्थानीय वीउ, वेर्ना, विरुवा, नश्लहरूको उत्पादन गर्नेहरूको लागि गुणस्तरीय श्रोत सामग्रीहरूको केन्द्र र कृषि वस्तु संकलन, प्रशोधन, संचय र ढुवानी आदि कार्य गर्ने उद्यमी तथा ब्यवसायीहरूको लागि विशेष प्रविधि सेवाको श्रोत केन्द्रका रूपमा राष्ट्रिय कृषि श्रोत केन्द्रहरूको विकास गरी सुदृढ गरिने छन् । यस्ता श्रोत केन्द्रहरूलाई माटो विश्लेषण, वीउ प्रमाणिकरण, बाली संरक्षण तथा पशु रोग निदान लगायतका क्षेत्रमा सर्भे सर्भिलेन्स सेवा संचालन, प्रयोगशाला सेवा संचालन एवं उद्यमी, ब्यवसायी, सहकारी कर्मी एवं कृषि कार्यकर्ताहरूको क्षमता विकास तालिम समेत दिन सक्ने एकीकृत केन्द्रको रूपमा विकास गर्दै लगिनेछ ।
९. भौगोलिक सम्भाव्यता र तुलनात्मक तथा स्थान विशेषको विशिष्ट लाभ समेतका दृष्टिबाट आवश्यक पर्ने कृषि अनुसन्धान कार्यहरू (खाद्य तथा पोषण प्रविधि लगायत कृषि उत्पादन, संकलन, प्रेडिड, भण्डारण, प्रशोधन, प्याकिङ्ग आदि) का लागि निजी क्षेत्र र गैर सरकारी क्षेत्र समेतको सहभागितात्मक तथा

प्रतिस्पर्धात्मक कृषि अनुसन्धान तथा विकास प्रणालीको प्रवर्द्धन गरिनेछ । यस्तो प्रणाली सुहाउँदो लगानी ब्यवस्था गर्न कृषि अनुसन्धान तथा विकास कोषको अवधारणा अनुरूप अनुसन्धानको संस्थागत उच्च निकायको संरचनालाई सुधार गरी ब्यवस्थित गरिनेछ । कृषि अनुसन्धान तथा विकास सम्बद्ध अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरूसंगको सहकार्य र प्रविधि विशेषज्ञ आदान-प्रदानलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।

१०. निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट कृषि अनुसन्धान तथा विकासमा गरिने खर्चमा कर प्रयोजनका लागि खर्च लेख्न पाउने सुविधाका साथै अन्य उपयुक्त प्रोत्साहन सम्बन्धी ब्यवस्थाहरु गरी निजी तथा बैदेशिक क्षेत्रको लागानी आकृष्ट गरिने छ ।
११. प्रमुख उत्पादन सामग्रीहरु (उन्नत पशु-पन्छी, माछा-भुरा, रासायनिक मल, वीउ विजन आदि) को आयात, उत्पादन तथा मौज्जात स्थितिको नियमित अनुगमन गरी आपूर्ति सुनिश्चित गरिनेछ ।
१२. कृषि उत्पादन तथा ब्यवसाय प्रवर्द्धनमा आवश्यक कृषि ऋण प्रवाहलाई उत्पादन तथा ब्यवसायको प्रतिफलसंग आवद्ध गरी सुनिश्चित गरिने छ ।
१३. अतिवृष्टि, अनावृष्टि, रोग,कीरा एवं अन्य दैव प्रकोपहरुको आँकलन र कृषि राहत परिचालनका लागि सर्भे सर्भिलेन्स प्रणाली स्थापित गरी क्रियाशील राखिने छ ।
१४. स्थानीय तहमा कृषकहरुको क्षमता सुधारका लागि कृषक तालिम कार्यक्रममा विशेष जोड दिईनेछ ।
१५. कृषि जनशक्ति उत्पादनको लागि कृषि तथा वन विश्व विद्यालय स्थापना र कृषि वन कलेजहरुको प्रवर्द्धन गरिनेछ । विश्व विद्यालय/कलेजहरु र कृषि अनुसन्धान केन्द्र तथा राष्ट्रिय कृषि श्रोत केन्द्रहरूसंग प्राविधिक र विशेषज्ञ आदान-प्रदान गरी सहकार्य गराउने ब्यवस्थाबाट कृषि जनशक्तिको गुणस्तर विकास गरिनेछ । कृषि ब्यवसायिकरणका लागि कृषि बजार तथा ब्यवसाय सम्बद्ध जनशक्ति उत्पादनमा पनि जोड दिईनेछ ।
१६. कृषि क्षेत्रको योजना, नीति निर्धारण तथा अनुगमन मूल्यांकनका लागि आवश्यक तथ्यांक संकलन, विश्लेषण र प्रक्षेपण कार्यलाई सुदृढ गरिने छ । साथै कृषि क्षेत्रको लागि अनुकूल मूल्य तथा ब्यापार पद्धति (Terms of Trade) स्थापित गराउन नियमित अनुगमन गरिनेछ ।
१७. कृषिका कार्यक्रमहरुको संचालनमा सम्भव हुने सवै क्षेत्रमा महिला संलग्नता एवं सहभागितालाई ५० प्रतिशत पुऱ्याईनेछ । महिला कृषक तालिममा सकभर घुमि तालिमको प्रवन्ध मिलाई घर गाउँ नगिच पुऱ्याउने प्रवन्ध मिलाईने छ । कार्यक्रममा महिला संलग्नता सम्बद्ध सूचना तथा तथ्यांकको प्रवाहलाई सुनिश्चित गरिने छ ।
१८. चार हेक्टर भन्दा कम जमीन हुने कम श्रोत साधन भएका (Resource Poor) कृषकहरुको पहिचान र वर्गिकरण गरी तोकिएको सुविधाहरु उपलब्ध गराईने छ ।

लक्षित वर्गहरुका लागि विशेष सुविधा

आधा हेक्टर भन्दा कम जमीन भई सिंचाई सुविधा न्यून रहेका, दलित, उत्पीडित तथा अन्य सिमान्त कृषका एवं कृषि श्रमिकहरुलाई लक्षित समूहमा वर्गिकरण गरी विशेष सुविधा दिने दृष्टिकोणबाट निम्न नीतिहरु अवलम्बन गरिने छन् :

१९. सीप भएका भूमिहिन, सिमान्त एवं साना कृषकहरूलाई भूमिमा पहुँच पुऱ्याउन कायम रहेको कानूनी हदवन्दीको प्रभावकारी कार्यान्वयन, हदवन्दी छुटको प्रभावकारी अनुगमन, प्रगतिशील कर ब्यवस्था, खेती भूमिको लागि करार सम्बन्धी कानूनी ब्यवस्था जस्ता विभिन्न विकल्पहरूको पहिचान गरी भूमिमा पहुँचका अवसरहरूको सिर्जना गरिने छ ।
२०. भूमि बैकको स्थापना गरी स्थानीय निकायको सहभागितामा कृषि कार्यका लागि किन्ने बेच्नेहरूलाई खेती योग्य जग्गाको उपलब्धता वारे सूचना सेवा र आवश्यक पर्नेलाई ऋण सुविधा उपलब्ध गराईने छ । यस बैकबाट लक्षितवर्गहरूलाई कृषि उत्पादनको लागि सहूलियत दरमा भूमि खरिद गर्न विशेष ऋण सुविधा उपलब्ध गराईने छ ।
२१. करार वा कवुलियत ब्यवस्थाबाट कृषि जग्गा वा पोखरी वा घोल वा जलाशय वा नदी नालाको क्षेत्रहरू प्राप्त गरी कृषि उत्पादन गर्ने समूहमा आवद्ध भई आउने उत्पीडित, दलित तथा अन्य सिमान्त तथा भूमिहिन कृषि श्रमिकहरूको लागि वीउ विजन प्राविधिक सेवा निःशुल्क उपलब्ध गराईने छ । साथै कृषि विकास बैक लगायत अन्य वित्तीय संस्थाहरू परिचालन गरी सहूलियत दरमा समूहमा कृषि ऋण उपलब्ध गराईने छ ।
२२. सिमान्त जमीन, चरन/खर्क, हैसियत विग्रिएका वन तथा प्रयोगमा नआएका सार्वजनिक जमीनलाई लक्षित समुदायमा कबुलियतमा हस्तान्तरण गरी सम्भाव्यता अनुसार घाँस, डालेघाँस, कृषि वन, जडिबुटि तथा रेशम एवं अन्य स्थायी रुख विरुवा हुने खालका नगदेबाली एवं फलफूल वगैचा विकासमा उपयोग गराई वन तथा अन्य जमीनको हैसियत सुधारका साथै गरीबी निवारणमा टेवा पुऱ्याईने छ ।
२३. साना सिंचाई पूर्वाधारहरू जस्तै ढीकि पम्प, रोअर पम्प, सिप्रङ्कलर, ड्रूप पानी संकलन पोखरी आदिको निर्माण तथा जडानमा लक्षित समूहलाई विशेष सुविधा दिईने छ ।
२४. खाद्यान्न न्यून भएका क्षेत्रहरूमा खाद्यान्न उपलब्धता बृद्धि गर्न उत्पादन तथा आय बृद्धिका सम्भाव्यताको उपयोग गराईने छ । साथै अन्यत्रबाट खाद्यान्न आपूर्ति सुनिश्चित गर्नु पर्ने अवस्थामा खाद्यवस्तु ढुवानी, संचय र वितरणमा स्थानीय निकायको सहभागितामा खाद्यान्न संचय एवं परिचालन सन्जालको विकास गरिने छ ।
२५. सरकारले उपलब्ध गराउने खाद्यवस्तु, ढुवानी, सामाग्रीको मूल्य, ब्याज आदि सुविधाहरू खाद्य सुरक्षाका दृष्टिबाट जोखिम क्षेत्र र लक्षित समूह परिचालन गरी प्राथमिकता साथ उपलब्ध गराईने छ ।
२६. मौसम तथा अन्य प्रकोपको उतार चढावको अवस्थामा आधा हेक्टर भन्दा कम जमीन भएका र वर्षभरी सिंचाई सुविधा नभएका कृषकहरूको लागि र भूमिहिन तथा अन्य वैकल्पीक आयश्रोत नभएका सिमान्त कृषकहरूको लागि खाद्य तथा पोषण सुरक्षा कवचको (Safety Nets) विकास गर्दै लगिने छ ।

ख) ब्यवसायिक र प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीको विकास

२७. वजारको माग अनुसारको उपयुक्त परिमाण र गुणस्तरमा कृषि वस्तु उत्पादन गर्ने बृहत् उत्पादन क्षेत्र (Large Production Pockets) विकास गरिने छ । यस्ता पकेट क्षेत्रमा तुलनात्मक लाभ भएका कृषि वस्तुहरूको उत्पादनमा प्राथमिकता दिईने छ । यस्ता क्षेत्रमा प्रविधि एवं प्राविधिक सेवा तथा कृषि सडक, ग्रामीण विद्युतिकरण, सिंचाई, कृषिऋण वजार ब्यवस्था जस्ता अन्य सुविधाहरू एकीकृत रुपमा परिचालन

गरिने छ ।

२८. खाद्यान्नको अभाव भएका क्षेत्रमा खाद्यान्न पुऱ्याउन आपूर्ति कार्यक्रम संचालन गरिने पहाडी क्षेत्र आसपासमा त्यस्तो आपूर्ति कार्यक्रम मार्फत वजार मूल्यमा खाद्यान्न खरिद गरी स्थानीय उत्पादन बढाउन प्रोत्साहन गरिने छ ।
२९. सरकारी फार्म /केन्द्रहरूमा उपलब्ध श्रोत साधनलाई निर्धारित उद्देश्यमा असर नपर्ने गरी अधिकतम उपयोग गर्न ब्यवसायमुलक कार्यक्रम समेतको दोहोरो मार्ग (Double Track System) ब्यवस्थापन प्रणाली अवलम्बन गरिनेछ ।
३०. पशु विमाको विस्तार गरिनुका साथै पन्छी एवं छानिएका बालीको वीउ र बढी मोल जाने कृषि वस्तुहरूको क्रमिक रुपमा विमा गरिने छ ।
३१. प्राञ्चारिक खेती लाई प्रोत्साहन गरिने छ । प्राञ्चारिक खेती गरी कृषिवस्तु निकासी गर्ने उत्पादन क्षेत्रमा उत्पादित कृषिवस्तुहरूको गुणस्तर प्रमाणिकरणको लागि टेवा पुऱ्याईने छ ।
३२. हाईब्रिड वीउ, उन्नत नश्लको उत्पादन तथा प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिने छ र परिवर्तित आनुवांशकीय जीवहरूको प्रयोगलाई नियमन गरिने छ ।
३३. परम्परागत स्थानीय मौलिक कृषि वस्तु एवं सम्वद्ध प्रविधिहरूको पञ्जीकरण तथा प्रवर्द्धन गरिने छ । स्वदेशी मुलको विशिष्ट उत्पादन एवं उत्पादन प्रविधिहरूको पहिचान तथा अधिकार सुरक्षित गरिने छ ।
३४. कृषि तालिमलाई क्षमता सुधार र ब्यवसाय प्रवर्द्धनमुखी तालिममा वर्गिकरण गरिने छ । क्षमता सुधार तालिमबाट कृषि कार्यकर्ताहरूको क्षमता सुधार तथा कृषकहरूको उत्पादन क्षमता अभिवृद्धि गरिने छ । ब्यवसायमुखी तालिमलाई तालिम पछिको ब्यवसाय प्याकेजमा आधारित गरी माग प्रधान गराईने छ ।
३५. शिक्षित बेरोजगार युवाहरूलाई कृषि पेशामा आकृष्ट गर्न कृषिव्यवसाय स्थापना तथा सञ्चालन तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
३६. उन्नत कृषि श्रोत सामग्रीहरूको (बीउ, विरुवा, बेर्ना, नश्ल, भुरा आदि) स्थानीय उत्पादन तथा बिक्री वितरण र मलखाद एवं रोग तथा कीटनाशक औषधीहरूको बिक्री वितरणलाई नियमन गरी आपूर्तिमा गुणस्तर कायम गराइनेछ । कृषिसँग सम्बन्धित निजी क्षेत्रका प्रयोगशाला सेवा तथा गुणस्तरीय उत्पादन प्रशोधन सेवालालाई पनि नियमन गरी मान्यता दिइनेछ ।
३७. गुणस्तरीय कृषि उत्पादन र स्थानीय तथा बाह्य बजारमा विश्वसनीयताको विकास गर्न कृषि र पशु क्वारेन्टाइन सेवालालाई व्यवस्थित र सुदृढ गरिनेछ ।
३८. खाद्यवस्तुको गुणस्तर निर्धारण, गुणनियन्त्रण, गुणस्तर प्रमाणीकरण र नियमन गर्ने कार्यमा स्थानीय निकाय समेतको सहभागिता परिचालन गरिनेछ ।
३९. अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, संझौत तथा राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार कृषिवस्तुको नियमन सेवालालाई अद्यावधिक गर्दै लगिनेछ ।
४०. सहकारीमा आधारित कृषि उद्योग एवं ब्यवसायको प्रवर्द्धनमा प्राथमिकता दिइने छ ।

४१. कृषि उद्यमी/व्यवसायी एवं प्रगतिशील कृषक तथा सम्बद्ध संघ संस्थाहरूको गुनासा एवं सुभावहरूको विश्लेषण गरी निकास दिन र विश्व व्यापार संगठन, क्षेत्रीय व्यापार संगठन जस्ता बाह्य निकासी बजार सम्बद्ध संगठनहरूसंगको प्रतिबद्धताहरू र आयात प्रतिस्थापन तथा निकासी प्रवर्द्धनमा क्रियाशील रहन कृषि उद्योग व्यवसाय प्रवर्द्धन समितिको प्रभावकारी परिचालन गरी कृषि व्यावसायीकरणलाई टेवा पुऱ्याइनेछ ।
४२. कृषि वस्तुहरूको व्यावसायिक उत्पादन, प्रशोधन र बजार क्षेत्रमा सहकारी एवं निजी क्षेत्रको लगानी आकृष्ट गर्न प्रोत्साहनयुक्त वस्तुगत तथा विषयगत नीतिहरूको विकास गरिनेछ ।
४३. कृषि क्षेत्रमा दिइनुपर्ने प्राथमिकता अनुरूप कृषि अनुसन्धान, कृषि उत्पादन, कृषि प्रशोधन, उद्योगहरू र आन्तरिक तथा बाह्य निकासी बजारको अर्न्तसम्बन्ध स्थापित गर्न र बाह्य लगानी समेत आकृष्ट गर्नका लागि छुट्टै कृषि उद्योग विकास नीति ल्याई कार्यान्वयन गरिनेछ ।
४४. व्यावसायिक कृषि उत्पादनका सम्भाव्य क्षेत्रहरूमा कृषि प्रविधि प्रसार सेवा सशुल्क उपलब्ध गराई निजीक्षेत्र, सहकारी क्षेत्र तथा गैरसहकारी क्षेत्रलाई आकर्षित गरिनेछ ।
४५. उपयुक्त फार्म केन्द्रहरूलाई करारमा/कबुलियतमा निजी क्षेत्रबाट सञ्चालन गराउन प्रोत्साहन गरिनेछ ।
४६. बजार सूचना प्रणालीको विकास, विस्तार र प्रवाह गर्ने कार्य निजी एवं सहकारी क्षेत्र तथा स्थानीय निकायहरूसंग साभेदारीमा समेत सञ्चालन गरिनेछ ।
४७. कृषिवस्तुहरूको व्यवसायिक उत्पादनलाई बजार अवसरको सुनिश्चितता दिन सम्भाव्य उत्पादन थलो नजिक संकलन केन्द्र र सम्भाव्य घना उपभोक्ता नजिक संगठित बजारको सुनिश्चितता दिनको लागि निजी तथा सहकारी क्षेत्रको लागत सहभागिता र व्यवस्थापनमा रहने गरी सुविधायुक्त कृषि थोकबजार तथा हाट बजारहरूको विकास तथा विस्तारमा टेवा पुऱ्याइनेछ ।
४८. आन्तरिक कृषि उत्पादकहरूलाई समेटेर करार उत्पादन प्रणालीमा आबद्ध गरी बजार अवसर दिने र आयात प्रतिस्थापन गर्ने वा निकासी गर्ने उद्योग व्यवसायीहरूलाई पूँजीगत तथा अन्य प्रोत्साहन/सुविधाहरू कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन समितिको सिफारिसमा उपलब्ध गराइनेछ ।
४९. स्थानीय स-सानो पूँजी र अन्य श्रोतको परिचालन तथा प्रवर्द्धन गरी सहकारीको संस्थागत विकास गर्न संभाव्य कृषक तथा उद्यमीहरूको समूहलाई सहकारीकरण गर्दै लगिनेछ । साथै गाउँ घरका यस्ता सहकारी संस्थाहरूलाई कृषक समूहको उत्पादन सामग्री तथा सेवाहरू उपलब्ध गराउने र उनीहरूका उत्पादनहरूको बजार प्रणालीमा पठाउने स्थानीय केन्द्र ९म्षिखभचथ एयप्लत० को रूपमा विकास गरिनेछ ।

ग. प्राकृतिक स्रोत तथा वातावरणको संरक्षण, सम्बर्द्धन एवं सदुपयोग

५०. कृषि-रसायनहरूको प्रयोगबाट माटो तथा जलाशयको अवस्थामा पर्ने नकारात्मक प्रभाव र अन्य वातावरणीय समस्यालाई न्यून गरिनेछ । साथै पशुपन्छीमा प्रयोग हुने औषधी तथा हर्मोनहरूको प्रयोगमा कमी ल्याइनेछ ।
५१. प्राञ्चारिक मलको उत्पादन तथा प्रयोग प्रवर्द्धनलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

५२. जैविक विविधता संरक्षणका लागि जीन बैङ्कको व्यवस्था र स्थानीय संरक्षण (In-situ Conservation) लाई प्रोत्साहित गरिनेछ । सम्भावित क्षेत्रमा सहभागितात्मक जैविक विविधता संरक्षण क्षेत्र (Participatory Biodiversity Park) स्थापित गरिने छ ।
५३. हैसियत बिग्रेका वन तथा प्राकृतिक जलाशयको हैसियत सुधार गर्ने गरी जैविक विविधता संरक्षण, सम्बर्द्धन र सदुपयोग तथा कृषि वन प्रणालीको विकास गरिनेछ ।
५४. स्थानीय सहभागिताका आधारमा जलाधार व्यवस्थापन र नदी कटान नियन्त्रण गरी संरक्षण प्रधान कृषि प्रणाली विकास गर्दै लगिनेछ ।
५५. खेती योग्य जग्गाको खण्डीकरण नियन्त्रण र वैज्ञानिक भू-व्यवस्थापन (चक्लाबन्दी) लाई स्थानीय निकायको सहयोग समेतमा व्यवस्थित गरिनेछ ।
५६. आवश्यक कानूनी व्यवस्था समेत गरी भूमिको सहकारी/साभेदारी/समूह व्यवस्थापन प्रणालीको विकास गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ । यस्तो भूमि व्यवस्थापनमा तत्परता देखाउनेलाई प्राथमिकता दिने गरी सम्बद्ध केन्द्रीय तथा स्थानीय विकास आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको छनौट तथा कार्यान्वयनको आधार बनाई उत्प्रेरित गरिनेछ ।

कार्यान्वयन तथा अनुगमन व्यवस्था

- क. स्थानीय तहदेखि केन्द्रिय तहसम्मको कृषि क्षेत्रको योजना तर्जुमा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा सम्बन्धित तहमा (गाउँ, जिल्ला, क्षेत्र, केन्द्र) सरोकारवालाहरूको संलग्नतालाई सुनिश्चित गरी सहभागितात्मक पद्धतिलाई बढावा दिइनेछ । महिला, दलित एवं पिछडिएको वर्ग सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्कहरूलाई पनि सूचना प्रणालीमा ल्याइने छ ।
- ख. कृषि सम्बद्ध निकायहरूबीच सहभागितात्मक एवं समन्वयात्मक रूपमा योजना तर्जुमा, कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा अनुगमन गराई यो नीति कार्यान्वयन गराउन राष्ट्रियस्तरमा राष्ट्रिय कृषि विकास समिति रहने छ । राष्ट्रिय कृषि विकास समितिलाई सघाउन केन्द्रमा केन्द्रीय कृषि विकास कार्यान्वयन समिति र क्षेत्रीयस्तरमा क्षेत्रीय कृषि विकास समिति रहने छन् । स्थानीय तहमा गाउँ विकास समिति र जिल्ला विकास समितिलाई स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन अनुरूप योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा जिम्मेवार बनाइने छ । जिल्ला तहमा जिल्ला कृषि विकास समिति र गाउँ विकास समिति तहमा कृषि समिति रहनेछन् । यिनले स्थानीय निकायहरूलाई यो नीतिको कार्यान्वयन र अनुगमन गर्नमा सघाउने छन् । राष्ट्रिय कृषि विकास समिति र स्थानीय निकायहरूलाई राष्ट्रिय कृषि स्रोत केन्द्रहरूले प्राविधिक पृष्ठपोषणको सुनिश्चितता दिने छन् ।
- ग. यस राष्ट्रिय नीतिको कार्यान्वयनको क्रममा सम्बद्ध मन्त्रालयहरूले आ-आफ्नो कार्यक्षेत्रमा परेका विषयहरूको कार्यान्वयन गर्ने छन् । यस राष्ट्रिय कृषि नीतिको कार्यान्वयनको अनुगमन राष्ट्रिय कृषि विकास समितिले गर्नेछ । यस नीतिको कार्यान्वयन रणनीतिहरू र कार्यक्रमहरू तथा जिम्मेवार निकायहरू सम्बन्धी विषयमा सम्बन्धित मन्त्रालयहरूले स्वीकृति गराई लागू गर्नेछन् । साथै, वस्तुगत तथा विषयगत नीतिहरू निर्माण गर्दा यस राष्ट्रिय नीतिसँग नबाभिने गरी गर्नु पर्नेछ ।

खण्ड १७

बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम

संक्षिप्त परिचय

२०६२ साल अधिको आर्थिक विश्लेषण तथा तथ्याङ्क निर्देशनालय २०६२ पछि वजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रमका रूपमा भूमिका निर्वाह गरि आएको छ । २०५२ अधिको कृषिको लगानी उत्पादनमा बढी विशिष्टरूपले केन्द्रित थियो भने सो पछिको कृषिको लगानी वजार पूर्वाधारहरू तर्फ पनि बढ्यो । अवको कृषिको लगानी उत्पादन, वजार र पर्यटनलाई ध्यानमा राखी व्यवसाय प्रवर्द्धन गराउन जरुरी छ ।

नीतिगत प्राथमिकताहरू :

वजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रमले दिर्घकालिन कृषि योजना, कृषि नीति र कृषि विकास रणनीतिले अखितयार गरेका प्राथमिकताहरूको सेरोफेरोमा आफूना अध्ययन, अनुसन्धान कृयाकलापहरू गर्दै आएको छ ।

संस्थाको उद्देश्य :-

बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रमले कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा तथ्याङ्क मशाशाखा र कृषि विभागको कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा वजार विकास निर्देशनालयको निकट सर्म्पर्क एवं समन्वयमा रही कृषि सम्बन्धि अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने र कृषि तथ्याङ्कहरू व्यवस्थापन गर्ने तथा गराउने मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यस अन्तर्गत देहायबमोजिमका बिषयगत क्षेत्रहरू पर्दछन् ।

- बाली उत्पादन कार्यको लागत तथा लाभ अध्ययन गर्ने ।
- सामाजिक आर्थिक अध्ययन विष्लेषण गर्ने ।
- कृषि तथा पशुपालन सम्बन्धी वजारहरू स्थापनाको लागि संभाव्यता अध्ययन गर्ने ।
- संचालनान रहेका विभिन्न वजारहरूको प्रभावकारिता अध्ययन गरी सुझावहरू पेश गर्ने ।
- खाद्यान्न, नगदेवाली, फलफुल, माछा, तरकारी उत्पादन क्षेत्रको वजार प्रोफाइल तयार गर्ने ।
- कृषि उद्यम, आन्तरिक एवं वाह्य वजार, कोल्ड स्टोरेज, कृषि सामाग्री, नीजिकरण आदि पक्षहरूसँग सम्बन्धित नीतिहरूको अध्ययन विष्लेषण गरी सुधारका लागि सुझाव पेश गर्ने ।
- आन्तरिक र वाह्य वजारको अध्ययन अनुसन्धान गरी वजारको माग अनुरूप कृषि एवं पशुजन्य उत्पादन कार्य गर्न गराउन कृषि विकास मन्त्रालय अन्तर्गतका विभाग तथा निकायहरूलाई सेवा तथा प्राविधिक मार्गदर्शन प्रदान गर्ने ।
- कृषि तथा पशुवस्तुहरूको उत्पादन, क्षेत्रफल र उत्पादकत्व जस्ता आधारभूत तथ्याङ्कहरू व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने । तथ्याङ्क संकलन तथा व्यवस्थापनका लागि निर्मित निर्देशिका समयसापेक्ष परिमार्जन एवं अनुशिक्षण कार्य गर्ने ।
- कृषि वालीहरूको पूर्व सचेतना (Early warning) अपनाउने वारे काम गर्ने ।
- कृषि नीति २०६१ अनुरूप योजना, कार्यक्रम तर्जुमाका लागि टेवा पुग्ने गरी कृषि तथ्याङ्कहरू व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने ।

- नेपाल भित्रका कृषिजन्य वस्तुहरूको थोक, खुद्रा सिमावर्तिय एवं कृषक थलो मूल्यहरू नियमित रूपमा संकलन, विश्लेषण एवं प्रवाहमा सहयोग गर्ने ।
- जिल्लास्तरको उपयोग्य खाद्यान्न विवरण, खाद्य वासलात एवं उपभोग्य कृषि वस्तुको स्थितिको सूचना संकलन, विश्लेषण एवं प्रवाह गर्ने ।
- नेपाल लगायत वाह्य देशका मुख्य वजारहरूको कारोवार हुने कृषि वस्तुहरूको परिमाण, मूल्य, मौज्जात, गुणस्तर, माग तथा आपूर्ति, उत्पादन जस्ता सूचनाहरूको आदान प्रदान गर्न स्रोत केन्द्रको रूपमा कार्य गर्ने ।
- कृषि सम्बन्धि विकास आयोजनाहरूको आधारभूत सर्भेक्षण, मध्यावधि मूल्यांकन र प्रभावकारीता अध्ययन गर्ने ।
- कृषि नीति तथा आर्थिक विश्लेषण गर्ने निकायहरू वीच समन्वय गर्ने ।

सम्बद्ध सेवाग्राहीहरू :

- कृषि प्रसार कार्यकर्ताहरू नीति निर्माता, योजनाविदहरू
- जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय, कार्यक्रम निर्देशनालयहरू
- कृषि उद्यमी, व्यवसायी, व्यापारीहरू
- शिक्षित अगुवा कृषक, कृषक समूह तथा सहकारीहरू
- सम्बन्धित बिषय क्षेत्रका अध्ययन अनुसन्धान कर्ताहरू
- अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र सम्बन्धित सरोकारवालाहरू

उपलब्धिहरू :

- कृषि सम्बन्धि विभिन्न अध्ययन, अनुसन्धान गरी प्रकाशित प्रतिवेदनहरू
- कृषि तथ्याङ्क संकलन एवं विश्लेषणका लागि परिमार्जन गरी प्रकाशित निर्देशिका
- वाली उत्पादन लागत तथा लाभ अध्ययन प्रतिवेदनहरू
- यान्त्रिककरण सम्बन्धि अध्ययन प्रतिवेदन
- कृषि फार्म व्यवस्थापन सम्बन्धि अध्ययन प्रतिवेदन
- कृषि उत्पादन सामाग्री र कृषि उपजको मूल्य सम्बन्धि अध्ययन प्रतिवेदन
- बाली उत्पादन कार्यमा परिवर्तन हुँदै आएको तथ्य अध्ययनहरूले देखाएका छन् । यसैले अध्ययनहरू प्रति सेवाग्राहीहरूको माग बढेको छ ।
- अध्ययन अनुसन्धान प्रतिवेदनहरू वेवसाइटमा समेत राखिएको छ । WWW.agribiz.gov.np

संस्थाको भावि योजना :

- वाली उत्पादन लागत लाभ अध्ययन एकमुष्ट रूपमा गरिदै आएकोमा सेवा ग्राहीहरूको सुभावहरूलाई ध्यानमा राखी खण्ड खण्डमा (अन्नवाली, फलफुलवाली, तरकारी वाली आदि) अध्ययन तथा प्रकाशन गर्ने ।
- कृषि सम्बन्धि अध्ययन, अनुसन्धान र तथ्याङ्क व्यवस्थापनलाई सहज बनाउन कृषि तथ्याङ्क संकलन एवं विश्लेषण निर्देशिका परिमार्जन गरी प्रयोक्ताहरू मध्ये मूख्यतः जिल्लास्तरका सम्बद्ध प्रसार कार्यकर्ताहरूलाई ध्यानमा राखी अनुशिक्षण कार्यक्रमहरू गर्ने ।
- कृषि तथ्याङ्क संकलन कार्यलाई एकरूपतामा ल्याउन जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरूबाट प्रकाशित तथ्यांक र कृषि बिकास मन्त्रालय मातहत कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा तथ्यांक महशाखाबाट प्रकाशित गरिने तथ्यांकको ढांचामा नै एकरूपता ल्याउन सहयोग गर्ने ।

- हालसम्म यस संस्थावाट भएका र मिल्दा अध्ययन, अनुसन्धानहरूको प्रभावकारी उपयोगका लागि सारांश सहित कम्पायलेशन गर्ने ।
- कृषि वालीहरूको पूर्व सचेतना अपनाउने सम्बन्धमा साधन स्रोत, शिप लगायतको आवश्यकता र संभावना वारे छलफल गर्ने ।
- उद्यमी, व्यवसायी, कृषकहरूलाई दिगोरूपमा वढी फाइदा कसरी हुन्छ ? भन्ने कुरालाई ध्यानमा राख्दै उत्पादन लागत घटाउन, उत्पादन वढाउन र वजार सुनिश्चित गराउने उपायहरू वारे अध्ययन, अनुसन्धान गरी टेवा दिने ।
- कृषक, व्यवसायी, उद्यमीहरूलाई कृषि उपजको मात्रा, गुणस्तर र निरन्तरता (Volume, Quantity & regularity) वारे ध्यानाकर्षण गराउने ।
- मूल्य श्रृंखलाहरू थपेर कृषक, व्यवसायीहरूलाई वढी फाइदा लिन प्रेरित गर्ने खालका अध्ययन, अनुसन्धानहरू गर्ने ।
- फलफूल खेती, तरकारी खेती, फूल खेती, च्याउ खेती, कफि खेती, स्ट्रवेरी खेती, वीड उत्पादन, प्रांगारिक खेती, माछापालन, बढी मूल्यका माछापालन, मौरीपालन आदि व्यवसाय उन्मुख क्षेत्रहरूलाई दिगो, व्यवस्थित र फाइदामूलक के कसरी वनाउन सकिन्छ भन्ने वारेमा अध्ययन अनुसन्धान गरी सुझावहरू पेश गर्ने ।
- अध्ययन, अनुसन्धान र तथ्याङ्क व्यवस्थापन क्षेत्रमा विश्वसनीयता वृद्धि गर्न गुणस्तरमा सुधार गर्दै जाने । तथ्याङ्क मिशन कार्यक्रमहरू पनि संचालन गर्ने ।
- कृषि नीति र कृषि विकास रणनीतिले अखितयार गरेको कार्य लक्ष्य वमोजिमका विषयगत क्षेत्रहरूमा अध्ययन, अनुसन्धान र तथ्याङ्कहरू व्यवस्थापन गर्दै जाने ।
- कृषि, वजार र पर्यटनको संयोजन हुने गरी संचालित व्यवसायहरूको अध्ययनमा जोड दिने ।

समस्या/कठिनाईहरू : (बजेट, कर्मचारी, नीति संक्रमण)

- सेवाप्रवाहलाई पारदर्शी र उपयोगी बनाउन कार्यरत राष्ट्रसेवकहरूमा जोश, जाँगर र उत्साहयुक्त वातावरण तयार नहुनु ॥ कार्यालय संचालनका लागि स्थान नपुग रहनु ।
- उपलब्ध नर्म्स र नीति (७ दिने काजको प्रावधान) को आधारमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न गराउन कठिन ।
- फिल्ड सर्वेक्षणका लागि गणकहरू करारमा राख्न नपाउनु ।
- फिल्ड जान सक्ने स्तरको सवारी साधन नहुनु ।
- बिद्यमान संस्थागत तहहरूमा कार्यगत दोहोरोपना रहनु ।
- नीति निर्माण, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमामा अध्ययन, अनुसन्धानका सुझाव तथा तथ्याङ्कहरूको उचित प्रयोग नहुनु ।
- कृषि उपजको Volume, Quality र regularity अनि Value addition जस्ता तत्वहरूले वजार सुनिश्चिततामा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछन् भन्ने कुरा कृषक समुदाय स्तरमा अभै वुझाउन वाँकी रहनु ।
- अध्ययन, अनुसन्धान क्षमता अभिवृद्धिका लागि उपयुक्त तालिमको व्यवस्था नहुनु ।
- संरचनागत दरबन्दि परिपुर्ति नहुनु । तथ्याङ्क सम्बन्धि कर्मचारी रिक्त रहनु ।
- अध्ययन, अनुसन्धान र तथ्याङ्कको Coverage कम रहनु ।

अनुसूचीहरू

कृषि विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग
कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय
बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम

अनुसूची १: उत्पादन लागत तथा लाभ अध्ययन प्रश्नावली

१. जिल्लाको नाम :..... गा.वि.स. :..... वडा.नं.:.....
२. पकेट क्षेत्र :..... सेवाकेन्द्र
३. कृषकको नाम :..... उमेर साक्षर/निरक्षर
४. समूहको नाम :..... कृषकको मुख्यपेशा :.....
५. लगाइएको वाली सम्बन्धी विवरण:

बाली : जात:.....
बाली लगाएको क्षेत्रफल : सिंचित/असिंचित :.....
बाली लगाएको समय (हप्ता/महिना) : काटेको समय (हप्ता/महिना) :.....

श्रम विवरण:

क्र.सं	कार्य विवरण	श्रमिक खर्च						हली र हल गोरु			खाजा खर्च रु.	ट्र्याक्टर/मेसिनको प्रयोग		कूल खर्च रु.	कैफियत
		पुरुष			महिला			दिन	दर	जम्मा रु.		घण्टा	जम्मा मुल्य		
		सं.	दर	जम्मा रु.	सं.	दर	जम्मा रु.								
१	जमीनको तयारी (जोत्ने, सम्याउने, हिलाउने आदि)														
२	मल ओसारने, हाल्ने														
३	वीउ उपचार र छर्ने, रोप्ने														
४	सिंचाई														
५	गोड्ने, माटो चढाउने														
६	विषादी प्रयोग गर्ने														
७	हेरचाह गर्ने														
८	बाली काट्ने														
९	ढुवानी (खेत बारी देखी घरसम्म)														

१०	दाई गर्ने र सुकाउने																			
११	थन्क्याउने																			
१२	अन्य तोक्ने																			
.....																			
.....																			

यदि जोताईमा ट्रयाक्टर, धान रोपाईमा ट्रान्सप्लान्टर, गोडमेलमा वीडर, धान/गहुँ काटदा रीपर, थ्रेसर, मकै छोडाउन कर्नसेलर जस्ता मेशिनरीहरु प्रयोग गरेको छ भने सो काम गर्दा त्यसको घण्टा र भाडा उल्लेख गर्ने ।

उत्पादन सामाग्री विवरण:

विवरण/सामाग्री	इकाई	परिमाण	प्रति ईकाई दर रु.	जम्मा मूल्य रु.	कैफियत
क. वीड					
ख. स्थानीय मल					
ग. रासायनिक मल					
अ.					
आ.					
इ.					
ई.					
ए.					
घ. विषादी					
अ.					
आ.					
इ.					
ई.					
ड. मालपोत					
च. पानीपोत					
छ. जग्गाको कर (कुत)					
ज. अन्य कर					
कुल जम्मा					
जम्मा उत्पादन (१)+(२)					
मुख्य उत्पादन (१)					
उपउत्पादन(२)					

दृष्टव्य :

- श्रम दिन भनेको १ जना मान्छेले ८ घण्टा काम गरेको हुनु पर्दछ ।
- पशुश्रममा १ श्रम दिन भनेको २ वटा गोरुले ८ घण्टा काम गरेको हुनु पर्दछ । मेशीनको प्रयोग भए प्रयोग घण्टा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।
- हरेक वालीको किसिम अनुसार र सिंचित छुट्टयाएर खेती खर्च लिनु पर्दछ ।
- खाजा किसिम अन्तर्गत विहान, दिउसो, बेलुका कुन समय दिएको हो सो खुलाउने ।
- अन्य करमा पूंजी (लागत रकम) मा व्याज र व्यवस्थापन खर्च/लागतको रुपमा समेत समावेश गर्न उपयुक्त हुन सक्छ ।

अनुसूची १.१: कृषि औजारहरूको विवरण

क्र.सं.	औजारको नाम	संख्या	परेको मूल्य	खप्ने वर्ष	प्रति वर्ष मर्मत खर्च	कवाडी मूल्य
१	हलो					
२	हसिया					
३	कुटो					
४	कोदालो					
५	कोदाली					
६	दादे					
७	डल्लेठो					
८	लिडुल्को					
९	दाते					
१०	बन्चरो					
११	खुकुरी					
१२	ट्याक्टर					
१३	थ्रेसिङ्ग मेशिन					
१४	पम्प सेट					
१५	स्प्रेयर					
१६	भुसा काट्ने मेशिन					
१७	अन्य तोक्ने					
१८	पावर टिलर					
१९	राइस हार्भेस्टिङ्ग, थ्रेसिङ्ग					
२०	जिरो टिलेज मेशिन					
....	अन्य					
....					
....					
....					
....					
....					

द्रष्टव्य :

- स्क्र्याप भ्यालु भन्नाले औजारको रुपमा काम दिन छाडेपछि त्यसको फलाम आदिको मूल्यलाई जनाउँछ ।
- खर्च/लागत विवरण प्राप्त भएपछि Cost of Production निकाल्न फर्मूला समेत राख्दा उपयुक्त हुन्छ ।
- मेशिनरी तथा औजारहरूको विवरणवाट कसरी Depreciation लाई Economic Value Life निकालिन्छ र प्रत्येक वर्षको अन्तमा संलग्न गरिन्छ भन्ने कुरा स्पष्ट गर्न जरुरी देखिन्छ ।

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग
कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय
बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम

अनुसूची २: तरकारी उत्पादन लागत तथा लाभ अध्ययन प्रश्नावली

१	जिल्लाको नाम	गा.वि.स.	वडानं.
२	पकेट क्षेत्र	सेवा केन्द्र	
३	कृषकको नाम	उमेर	साक्षर / निरक्षर.....
४	समूहको नाम	कृषकको मुख्य पेशा	

खेती खर्च लिने बाली र कित्ताको विवरण

बाली : क्षेत्रफल : जात :

बाली लगाईएको महिना र हप्ता : काटेको महिना र हप्ता :

कार्य विवरण (उत्पादन शुरु हुनु भन्दा अगाडि)

क्र.सं	विवरण	घण्टा	दिन	ज्यालादर (दिन)	कैफियत
१	जमिन तयारी (जोले, खन्ने, डल्ला फोर्ने)				
	जनश्रम				
	पशुश्रम				
	मेशिन खर्च				
२	मल राख्ने, गोबर मल र रसायनिक मल				
	जन श्रम				
	पशु श्रम				
३	विषादी छर्ने				
४	वीउ छर्ने, विरुवा रोप्ने				
५	सिंचाई गर्ने (सबै पटक गरी)				
	ईनार				
	पम्पसेट				
	ट्यूबेल				
	कूलो				
६	गोडमेल				
	भारपात भिक्ने माटो चढाउने				
	थाक्रो दिने				
७	हेरचाह गर्ने				
८	टिपाई, सफाई/छान्ने, ग्रेडिङ गर्ने, प्याकिङ गर्ने खर्च र ढुवानी खर्च (बजार सम्म)				
९	अन्य कार्य				

दृष्टव्य :

१. श्रम दिन भनेको १ जना मान्छेले ८ घण्टा काम गरेको हुनु पर्दछ ।
२. पशुश्रममा १ श्रम दिन भनेको २ वटा गोरुले ८ घण्टा काम गरेको हुनु पर्दछ ।
३. हरेक वालीको किसिम अनुसार र सिंचित असिंचित छुट्याएर खेती खर्च लिनु पर्दछ ।
४. खाजाको किसिम अन्तर्गत बिहान, दिउसो बेलुका कुन समय दिएको सो खुलाउने ।
५. मेशिनरी खर्चमा मेशिनरीको कूल खर्च लेख्ने ।

अनुसूची २.१:सामाग्री विवरण

क्र.सं.	विवरण	संख्या/परिमाण	इकाई	मूल्यदर	कूल मुल्य
१	वीउ/विरुवा				
२	स्थानीय मल				
३	रासायनिक मल (जमिन तयार गर्दा)				
	क				
	ख				
	ग				
४	रासायनिक मल (टपट्रेस गर्दा)				
	क				
	ख				
५	चून				
६	विषादी (विरुवा हुर्काउदा)				
७	थंक्रो खर्च (लहरे तरकारीको लागि)				
	बास संख्या				
	डोरी				
	अन्य				
८	दुवानी भाडा (बजारमा विक्रि गर्न लाम्ने भए अन्य बजार खर्च/लागतहरु समेत)				
९	पानी पोत वा पम्पिङ्गसेटको ज्याला खर्च				

द्रष्टव्य :

- » पम्पिङ्ग सेट कति घण्टा चलाईएको छ त्यसलाई परिमाणमा लेख्ने, इकाईमा घण्टा र मूल्यदरमा प्रति घण्टा भाडामा कति रुपैया लईन्छ खुलाउने ।
- » प्याकिङ सामग्री डोको, टोकरी, बोरा/मे.टन आदि ।
- » अन्य बजार खर्च/लागतहरु समेत (कर/शुल्क/कमिशन आदि ।

अनुसूची २.२: कार्य विवरण (उत्पादन शुरू भएपछि) :

२.२.१ तरकारी कति दिन बिराएर टिप्ने गर्नु हुन्छ ?

२.२.२ बाली विक्रि गर्नु अघि नोकसानी कति हुन्छ ?

२.२.३ उत्पादन लिने महिना, हप्ता, लाग्ने श्रम, प्रति हप्ता उत्पादन, विक्रि गरिने परिमाण र मूल्य, विषादीको प्रयोग सम्बन्धी विवरण दिनुहोस् ।

उत्पादन लिने					उत्पादन बिक्रि र मूल्य				विषादी प्रयोग		कसलाई बिक्रि गरेको चिनो लगाउने		
जनश्रम		उत्पादन			घरमा		बजारमा		मूल्य	छर्दा लाग्ने जनश्रम (घण्टा)	मध्यस्थ	शोक	खुद्रा
हप्ता	घण्टा	हप्ता	परिमाण	दर	परिमाण	दर	परिमाण	दर					
पहिलो													
दोश्रो													
तेस्रो													
चौथो													
पहिलो													
दाश्रो													
तेस्रो													
चौथो													
पहिलो													
दोश्रो													
तेस्रो													
चौथो													

अनुसूची २.३: कृषि औजारको विवरण

क्र.सं.	औजारको नाम	संख्या	परेको मूल्य	खप्ने बस्तु	प्रतिवर्ष मर्मत खर्च	स्क्र्याप भ्यालु
१	हलो					
२	हँसिया					
३	कुटो					
४	कोदालो					
५	कोदाली					

क्र.सं.	औजारको नाम	संख्या	परेको मूल्य	खप्ने बस्तु	प्रतिवर्ष मर्मत खर्च	स्वग्राप भ्यालु
६	दाते					
७	डल्लेठो					
८	लिडुल्को					
९	दाते					
१०	बन्चरो					
११	खुकुरी					
१२	ट्रेक्टर					
१३	थ्रेसिङ्ग मेशिन					
१४	पम्प सेट					
१५	स्प्रेयर					
१६	भुसा काट्ने मेशिन					
१७	अन्य तोक्ने					

२.४ उत्पादन सम्बन्धी विवरण

उत्पादन	ईकाइ	परिमाण	दर	जम्मा मूल्य रु.	कैफियत

नोट : स्वग्राप भ्यालु भन्नेले औजारको रुपमा काम दिन छाडेपछि त्यसको फलाम आदिको मूल्यलाई जनाउँछ ।

अन्तरवार्ता लिनेको नाम:.....

सुपरिवेक्षकको सहि :.....

अन्तरवार्ता लिएको मिति :

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग
कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय
बजार अनुसन्धान तथा तथ्याक्त व्यवस्थापन कार्यक्रम

अनुसूची ३: फलफूल उत्पादन लागत तथा लाभ अध्ययन प्रश्नावली

जिल्लाको नाम: गा.वि.स.: वडा.नं.:
पकेट क्षेत्र: सेवाकेन्द्र:
कृषकको नाम: उमेर: साक्षर / निरक्षर:
समूहको नाम: कृषकको मुख्य पेशा:

अनुसूची ३.१: खेती खर्च

- १ फलफूलको नाम : जात: फलफूलको बोटको उमेर :.....
२ फलफूल लगाएको समय :..... फलफूल पाक्ने/टिप्ने समय :.....
३ जग्गाको विवरण :..... क्षेत्रफल :.....
३।१ चलन गरेको जग्गा :.....
३।२ फलफूल ढाकेको जग्गा:
मिश्रीत फलफूल भए के के लगाउनु भएको छ ?
एकै वालीको दुई जात लगाएको भए बोट संख्या कति
कति छ ?
जात १ बोट संख्या
जात २ बोट संख्या.....
४ फलफूल उत्पादन खर्च :
क) चालु खर्च/ स्थायी खर्च :

क्र.सं.	विवरण	इकाई	परिमाण	मूल्य
१	सामग्री खर्च			
२	वेर्ना			
२	स्थानीय मल			
३	रासायनिक मल			
	क)			
	ख)			
	ग)			
	३)			
४	विपादी			
	क)			
	ख)			
	ग)			

क्र.सं.	विवरण	इकाई	परिमाण	मूल्य
	३)			
५	मालपोत			
६	पानीपोत			
७	माधो सुधार			
८	विरूवा प्याकिड			
९	अन्य			

अनुसूची ३.२: खेती खर्च

क्र.सं.	विवरण	पटक	घरको		ज्यालामा		ज्याला दर		पशुश्रम		ट्र्याक्टर	
			महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	घण्टा	ज्यालादर	घण्टा	दर रु.
१	जनश्रम											
२	जमीन तयारी											
	क) जन श्रम											
	ख) अन्य											
३	तार लगाउने											
४	खाडल खन्ने											
५	मल हाल्ने											
६	वेर्ना रोप्ने											
७	पानी दिने											
८	हेरचाह गर्ने											
९	विषादी छर्ने											
१०	विरूवा घर बनाउने											
११	सामाग्री खेतसम्म ढुवानी											
१२	उपजहरु मुलघरसम्म लान											
१३	अन्य											

३.२.१. उत्पादन विवरण

उत्पादन	परिमाण वा इकाई	प्रति इकाई फार्म मूल्य रु.	प्रतिवोट रु	जम्मा बोट संख्या	जम्मा रु.
१. मुख्य बाली					
२. सहायक अन्तर बाली					
३. बाली उपउत्पादन					

अनुसूची ३.३: प्रयोग हुने कृषि औजार उपकरण सामाग्रीहरुको विवरण

क्र.सं.	औजारको नाम	संख्या	परेको मूल्य	खप्ने वर्ष	प्रतिवर्ष मर्मत खर्च	उक्त फलफूलमा वर्षमा प्रयोग(घण्टा)	कवाडी मूल्य रु.
१.	हलो						
२.	हंसिया						
३.	कटो						
४.	कोदालो						
५.	कोदाली						

६.	दाते					
७.	डल्लेठो					
८.	लिडुल्को					
९.	दाते					
१०.	बन्चरो					
११.	खुकुरी					
१२.	ट्रेक्टर					
१३.	थ्रेसिङ्ग मेशिन					
१४.	पम्प					
१५.	स्प्रेयर					
१६.	भुसा काट्ने मेशिन					
१७.	सिकेचर					
१८.	डोको					
१९.	अन्य तोक्ने					
२०.					
.....					
.....					
.....					
.....					
.....					
.....					
.....					

नोट :

स्वग्राप भ्यालु भन्नाले औजारको रुपमा काम दिन छोडे पछि त्यसको फलाम आदिको मूल्यलाई जनाउँछ ।

अन्तरवार्ता लिनेको नाम : अन्तरवार्ता लिएको मिति :सुपरिवेक्षकको सहि:

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग
कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय
बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम

अनुसूची ४: केराबाली उत्पादन लागत तथा लाभ अध्ययन प्रश्नावली

जिल्लाको नाम गा.वि.स. वडा नं.
पकेट क्षेत्र सेवा केन्द्र
कृषकको नाम उमेर साक्षर / निरक्षर.....
समूहको नाम कृषकको मुख्य पेशा

अनुसूची ४.१: खेती खर्च

१. फलफूलको नाम : जात : फलफूलको बोटको उमेर :
२. फलफूल लगाएको समय : फलफूल पाक्ने/टिप्ने समय :
३. फलफूल लगाएको समय : क्षेत्रफल :
- ३.१. चलन गरेको जग्गा : विघा/रोपनी :
- ३.२. फलफूलले ढाकेको जग्गा.....
मिश्रीत फलफूल भए के के लगाउनु भएको छ ?
एकै वालीको दुई जात लगाएको भए बोट संख्या कति कति छ ?
जात १ बोट संख्या
जात २ बोट संख्या
४. फलफूल उत्पादन खर्च : जन श्रम घण्टामा :
- क) प्रारम्भिक खर्च : पशु श्रम घण्टामा :

क्र.सं.	विवरण	इकाई	परिमाण	प्रति इकाई दर रु.	जम्मा मूल्य रु.
१	सामग्री खर्च				
२	वेर्ना				
३	स्थानीय मल				
४	रासायनिक मल				
	क)				
	ख)				
	ग)				
	घ)				
५	विषादी				
	क)				
	ख)				
	ग)				

क्र.सं.	विवरण	इकाई	परिमाण	प्रति इकाई दर रु.	जम्मा मूल्य रु.
	घ)				
६	प्याकिड सामग्री				
७	मालपोत				
८	पानीपोत				
९	माटो सुधार				
१०	अन्य				

अनुसूची ४.२: खेती खर्च

विवरण	पटक	घरको		ज्यालामा		ज्याला दर		पशुश्रम		ट्र्याक्टर	
		महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	घण्टा	ज्याला	घण्टा	रकम
जन श्रम विवरण											
१	जमिन तयारी										
	क) जन श्रम										
	ख) अन्य										
२	तार लगाउन										
३	खाडल खन्न										
४	मल हाल्न										
५	वेर्ना रोप्न										
६	पानी दिन										
७	हेरचाह गर्न										
८	विषादी छर्न										
९	विरुवा घरसम्म ढुवानी										
१०	मुलघरसम्म लैजान										
११	अन्य										

४.२.१. उत्पादन विवरण

उत्पादन	परिमाण वा इकाई	प्रति इकाई फार्म मूल्य रु.	प्रतिवोट रु	जम्मा बोट संख्या	जम्मा रु.
१. मुख्य बाली					
२. सहायक अन्तर बाली					
३. बाली उपउत्पादन					

अनुसूची ४.३ : प्रयोग हुने कृषि औजार, उपकरण तथा सामाग्रीहरूको विवरण

क्र.सं.	औजारको नाम	संख्या	परेको मूल्य	खप्ने वर्ष	प्रतिवर्ष मर्मत खर्च	उक्त फलफूलमा वर्षमा प्रयोग(घण्टा)	कवाडी मूल्य रु.
१.	हलो						
२.	हंसिया						
३.	कुटो						
४.	कोदालो						
५.	कोदाली						
६.	दाते						
७.	डल्लेठो						
८.	लिडुल्को						
९.	ग्रेडिङ मेशिन						
१०.	बन्चरो						
११.	खुकुरी						
१२.	ट्रेक्टर						
१३.	श्रेसिङ मेशिन						
१४.	पम्प						
१५.	स्प्रेयर						
१६.	करौंती						
१७.	सिकेचर						
१८.	डोको						
१९.	अन्य तोक्ने						
२०.						
.....						
.....						
.....						
.....						
.....						
.....						

नोट : स्वग्राप भ्यालु भन्नाले औजारको रुपमा काम दिन छोडे पछि त्यसको फलाम ।आदिको मूल्यलाई जनाउँछ ।

अन्तरवार्ता लिनेको नाम : अन्तरवार्ता लिएको मिति :सुपरिवेक्षकको सहि:

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग

कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय
बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम

अनुसूची ५: अदुवा बालीको लागत तथा लाभ अध्ययन प्रश्नावली

जिल्लाको नाम :..... गा.वि.स. :..... वडा.नं.:.....
पकेट क्षेत्र :..... सेवाकेन्द्र/उपकेन्द्र :.....
कृषकको नाम :..... उमेर :..... साक्षर/निरक्षर :.....
समूहको नाम :..... कृषकको मुख्य पेशा :.....

अनुसूची ५.१: खेती खर्च

सामग्री उत्पादन	इकाई	परिमाण	प्रति इकाई मूल्य	जम्मा रु.
१. वीउ				
२. स्थानीय मल				
३. रसायनिक मल				
क.				
ख.				
ग.				
घ.				
ड.				
४. विषादी				
५. मालपोत				
६. छोप्ने (मल्लिचंग) सामग्री				
क. स्याउला				
ख. पराल				
ग.				

द्रष्टव्य :

१. श्रम दिन भनेको १ जना मान्छेले ८ घण्टा काम गरेको हुनु पर्दछ ।
२. पशुश्रममा १ श्रम दिन भनेको २ वटा गोरुले ८ घण्टा काम गरेको हुनु पर्दछ ।
३. हरेक वालीको किसिम अनुसार र सिंचित असिंचित छुट्याएर खेती खर्च लिनु पर्दछ ।
४. खाजाको किसिम अन्तर्गत बिहान, दिउसो बेलुका कुन समय दिएको सो खुलाउने ।

क्र.सं.	औजारको नाम	संख्या	परेको मूल्य	खने वर्ष	प्रतिवर्ष मर्मत खर्च	उक्त वालीमा वर्षमा प्रयोग(घण्टा)	कवाडी मूल्य रु.
६.	दाते						
७.	डल्लेठो						
८.	लिडुल्को						
९.	खुकुरी						
१०.	टेक्टर						
११.	प्रेडिङ्ग मेशिन						
१२.	पम्प						
१३.	स्प्रेयर						
१४.	डोको						
१५.	अन्य तोक्ने						
१६.						
१७.						

नोट : स्वध्याप भ्यालु भन्नाले औजारको रुपमा काम दिन छोडे पछि त्यसको फलाम आदिको मूल्यलाई जनाउँछ ।

अनुसूची ५.४: उत्पादन विवरण

उत्पादन	परिमाण	प्रति इकाई मूल्य रु.	जम्मा रु.
१. मुख्य बाली			
२. ढुनो (माउ वीड)			
३. उपउत्पादन (बोट, घाँस)			

अन्तरवार्ता लिनेको नाम : अन्तरवार्ता लिएको मिति : मुपरिवेक्षकको सहि:

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग

कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय
बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम

अनुसूची ६: महको उत्पादन लागत तथा लाभ अध्ययन प्रश्नावली

जिल्लाको नाम :..... गा.वि.स. :.....वडा.नं.:.....
पकेट क्षेत्र :..... सेवाकेन्द्र/उपकेन्द्र

कृषकको नाम :..... उमेर साक्षर/निरक्षर

समूहको नाम :..... कृषकको मुख्य पेशा :.....

अनुसूची ६.१: मह उत्पादन लागत फाराम

क. स्थिर पूँजीको विवरणमौरी पालन गरेको वर्ष

सि.नं.	स्थिर पूँजी (मौरी पालन गरेको वर्षको)	संख्या	परेको मूल्य	खप्ने वर्ष	कैफियत
१	मौरी घर				
२	हाइभ स्टायण्ड (घार स्टैण्ड)				
३	स्ट्याण्ड कचौरा (कमिलाबाट सुरक्षा गर्न)				
४	फ्रेम फिडर (चास्नी खुवाउने भाँडो)				
५	मह मदानी (चाका नविगारिकन मह निकाल्न)				
६	माहुरी घुम्टी (माहुरीको टोकाईबाट वच्च लगाउने)				
७	हाइव टुल (माहुरीको चाका चलाउँदा प्रयोग हुने)				
८	स्टोभ				
९	डेक्ची				
१०	चक्कु				
११	पंजा				
१२	अन्य				

अनुसूची ६.२: चालु पूँजीको विवरण

सि.नं.	चालु पूँजी	इकाई	परिमाण	मूल्य प्रति इकाई	जम्मा रु
१	चिनि				
२	इन्धन				
	मट्टीतेल				
	दाउरा				
	ग्यास				
३	औषधि				
४	मौरी				
५	१० वटा आधारचाका (मौरीको लागि चाहिने मैस)				

अनुसूची ६.३: श्रमको विवरण

सि.नं.	श्रम विवरण	श्रमको प्रयोग घण्टामा	कूल खर्च	कैफियत
१	मौरी घर किन्न वा बनाउन			
२	चास्नी बनाउन र राख्न			
३	मह निकाल्न/काढ्न			
४	मह/मैस विक्री गर्न			
५	अन्य			

अनुसूची ६.४: उत्पादन विवरण

सि.नं.	वार्षिक उत्पादन	परिमाण	मूल्य प्रति के.जी. रु.	जम्मा मूल्य रु.	कैफियत
क.	मह उत्पादन				
१	पहिलो पटक				
२	दोश्रो पटक				
३	तेश्रो पटक				
	कूल :				
ख.	उपउत्पादन				
१	पहिलो पटक				
२	दोश्रो पटक				
३	तेश्रो पटक				
	कूल :				
ग.	अन्य				

अन्तरवार्ता लिनेको नाम:

सुपरिवेक्षकको सहि :

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग
कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय
बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम

अनुसूची ७: आधार रेखा सर्भेक्षण प्रश्नावली (क)

जिल्लाको नाम :..... गा.वि.स. :..... वडा.नं.:.....
 पकेट क्षेत्र :..... सेवाकेन्द्र/उपकेन्द्र :.....
 कृषकको नाम :..... उमेर :..... साक्षर/निरक्षर :.....
 समूहको नाम :..... कृषकको मुख्य पेशा :.....

७.१: पकेट प्याकेज कार्यक्रमको विवरण

१. कार्यक्रमको विवरण कार्यक्रम सञ्चालन भएको गा.वि.स.को नाम	बाली विवरण					
	वर्षे		हिउँदै		वसन्ते फगुण, चैत्र	
	बाली	क्षेत्रफल	बाली	क्षेत्रफल	बाली	क्षेत्रफल

७.२: पकेट क्षेत्रमा रासायनिक मलको औसत प्रयोग

क्र.सं.	बाली	क्षेत्रफल	उत्पादन	रासायनिक मलको प्रयोग (परिमाण)				माईक्रो न्युट्रीयन्ट्स
				युरिया	डि.ए.पी.	पोटास	अन्य मल	
१	वर्षे बाली							
२	हिउँदै बाली							
३	वसन्ते बाली (फागुण र चैत्र)							

७.३: पकेट क्षेत्रमा उन्नत वीउ विजनको प्रयोग

विवरण	बालीको नाम	उन्नत वीउ प्रयोग भएको क्षेत्रफल	वीउ आपूर्ति श्रोत (परिमाण खुलाउने प्राप्त हुने अनुमानित प्रतिशत उल्लेख गर्ने)			
			संस्थागत	व्यापारी	कृषकको आफ्नै उत्पादन	छिमेकी कृषक
वर्षे बाली	१					
	२					
	३					
हिउँदै बाली	१					
	२					
	३					
वसन्ते बाली	१					
	२					
	३					

७.४: पकेट क्षेत्र र अन्य क्षेत्रको औषत उत्पादकत्व (टन प्रति हेक्टर)

बालीको नाम		पकेट क्षेत्रको औषत उत्पादकत्व	पकेट क्षेत्र बाहिरको औषत उत्पादकत्व	कैफियत
वर्षे बाली	१			
	२			
	३			
	४			
हिउँदै बाली	१			
	२			
	३			
वसन्ते बाली	१			
	२			
	३			

पकेट क्षेत्रमा नपरेको गा.वि.स.को उत्पादन पि.आर.ए. पद्धतिबाट गर्ने ।

७.४.१ पकेट क्षेत्रको सिंचाईको विवरण (कृषक समूहहरूको पि.आर.ए. बाट अनुमान गर्ने)

वर्षे सिंचाई:हेक्टर

हिउँदै सिंचाई:हेक्टर

वसन्ते सिंचाईहेक्टर

७.५: निकट भविष्यमा सिंचाई विस्तार हुन सक्ने क्षेत्रको विवरण

संभाव्य सिंचाई हुने स्थान	संभावित क्षेत्रफल	श्रोत	कैफियत

७.६: पकेट क्षेत्रको भौतिक सामाजिक पूर्वाधारको विवरण

क. शिक्षा

गा.वि.स.को नाम	कुल स्कुल संख्या/स्कुलको स्तर		कुल विद्यार्थी संख्या	पकेट क्षेत्रबाट स्कुलको औसत दुरी (की.मी.)
	सरकारी	निजी		
१.....				
२.....				
३.....				
४.....				
५.....				

७.७: अन्य सुविधा (भएकोमा ✓ चिन्ह लगाउनुहोस्) ।

स्वास्थ्य	कृषि सेवाकेन्द्र/उपकेन्द्र	औषधि पसल	खानेपानी आयोजना	एग्रोभेट	कैफियत

७.७.१ पशु विवरण (पकेट क्षेत्रमा परेको कृषक परिवारको मात्र)

- क) भैसी/रांगो पाडा/पाडी
 ख) गाईर/गोरु बाच्छा/बाच्छी
 ग) बाख्रा/बोका
 घ) हाँस/कुखुरा
 ङ) अन्य

७.८: कुल जनसंख्या : (पकेट क्षेत्रमा परेको कृषक परिवारको मात्र)

गा.वि.स.	कुल जनसंख्या	पुरुष	महिला	घरधुरी	कैफियत

७.९ यातायात : पक्की सडक कि.मी.:..... कच्ची सडक कि.मी.:.....

७.१० बजार व्यवस्था :

बजारको नाम	बजारको किसिम	दुरी	दुवानी
१			
२			
३			
४			

७.११ कृषक समूह

समूहहरूको नाम ठेगाना	समूहको किसिम						समूहको प्रभावकारिता (√) लगाउनुहोस			
	पुरुष		महिला		मिश्रित		धेरै सक्रिय	सक्रिय	सामान्य	निस्क्रिय
	सदस्य संख्या	हितकोष रकम रु.	सदस्य संख्या	हितकोष रकम रु.	सदस्य संख्या	हितकोष रकम रु.				

७.१२ पकेट क्षेत्रमा भएको नर्सरी/ह्याचरीको विवरण :

नर्सरी/ह्याचरीको नाम	स्थान	उत्पादन गरिने वस्तु	कैफियत
१			
२			
३			
४			
५			

७.१३ वित्तीय संस्थाको नाम :

७.१३.१.....

७.१३.२.....

७.१३.३.....

७.१४ सहकारी संस्थाको नाम :

७.१४.१

७.१४.२.....

७.१४.३.....

७.१५ सरकारी कार्यालय

क) सरकारी कार्यालय

ख) इलाका वन कार्यालय

ग) प्रहरी आदि

७.१६ औद्योगिक विवरण : (कारखाना मिल आदिको विवरण)

क्र.सं.	नाम :	पकेट क्षेत्रबाट औषत दुरी
१
२
३

७.१७ ऐतिहासिक पर्यटकीय स्थलको विवरण :

क्र.सं.	पर्यटकीय क्षेत्रको नाम	पकेट क्षेत्रबाट दुरी
१.
२.
३.

७.१८ गैरसरकारी संघ संस्थाहरू :

क्र.सं.	नाम	कार्य क्षेत्र	पकेट क्षेत्रबाट औषत दुरी
१			
२			
३			
४			

७.१९ कृषि सामग्रीको उपलब्धताको विवरण

कृषि सामग्री विक्री डिपो : छ () छैन ()

कृषि सामग्रीको अन्य विक्रेता: छ () छैन ()

यदि छ भने विवरण दिनुहोस् :

विक्री डिपोको नाम	ठेगाना		पकेटक्षेत्रबाट दुरी
१			
२			
३			
४			

अन्तरवार्ता लिनेको नाम:.....सुपरिवेक्षकको सहि:.....अन्तरवार्ता लिएको मिति :.....

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग

कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा वजार विकास निर्देशनालय
बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम

अनुसूची ८: पकेट क्षेत्रका कृषकसँग सोधिने प्रश्नावली (ख)

जिल्लाको नाम : गा.वि.स. : वडा.नं. :
पकेट क्षेत्र : सेवाकेन्द्र/उपकेन्द्र :
कृषकको नाम : उमेर : साक्षर/निरक्षर :
समूहको नाम : कृषकको मुख्य पेशा :

८.१ पकेट क्षेत्रको कृषक परिवारको पारिवारिक विवरण :

वर्ष	निरक्षर		साक्षर		एस.एल.सी.		उच्च शिक्षा		कृषि वाहेकको कार्यमा संलग्न		कैफियत
	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	
०-१२											
१३ -६५											
६५ भन्दा माथि											
जम्मा											

८.२. पकेट क्षेत्रको कृषकको खेती गरीएको कुल जग्गाको विवरण

खेत क्षेत्रफल : विघा : रोपनी :
पाखो क्षेत्रफल : पकेट क्षेत्रमा परेको जग्गाको क्षेत्रफल :

८.३. बाली विवरण (पकेट क्षेत्रमा परेको मात्र)

क्र.स.	बर्षे बाली			हिउदे बाली			वसन्ते बाली		
	बाली	क्षेत्रफल	उत्पादन	बाली	क्षेत्रफल	उत्पादन	बाली	क्षेत्रफल	उत्पादन

द.४. कृषि सामग्रीको प्रयोग : पकेट क्षेत्रमा परेको जग्गामा प्रयोग भएको मात्र

क) मलको प्रयोग :

रासायनिक मलको प्रयोग										
बाली	यूरीया		डि.ए.पी		पोटास		अन्य मल		माइक्रो न्यूट्रियन्ट	
	क्षेत्रफल	परिमाण	क्षेत्रफल	परिमाण	क्षेत्रफल	परिमाण	क्षेत्रफल	परिमाण	क्षेत्रफल	परिमाण

ख) अन्य सामग्रीको प्रयोग (पकेट) क्षेत्रमा भएको मात्र :

परिमाण इकाई खुलाउनुहोस्					
बालीको नाम	घरको वीउ प्रयोग		उन्नत वीउ खरिद		
	परिमाण के.जी.	मूल्य दर रु.	श्रोत	परिमाण के.जी.	मूल्य दर रु.

ग) विगत एक वर्षको अवधिमा तपाईंको नगद आम्दानीको विवरण दिनुहोस् :

आम्दानी	फलफूल	तरकारी	खाद्यान्न	बीउ	बिरुवा	दूध	मासु	फूल	अन्य
रु.									

द.५ कृषि सामग्री उपलब्धताको विवरण (कृपया चिन्ह ($\sqrt{\quad}$) लगाउनु होला

क) उन्नत वीउ आवश्यक परिमाणमा र उपयुक्त समयमा उपलब्ध हुन्छ ? ()

ख) रासायनिक मल आवश्यकता परिमाणमा र उपयुक्त समयमा हुन्छ ? ()

द.६ कृषक समुहमा रहेको नाताले के कस्तो फाईदा पाउनु भएको छ ?

तल्लिम () भ्रमण () कृषि मेला () माटोपरिक्षण () मिनिक्किट () विजवृद्धि () अन्य ()

८.७ कृषक समुहले निम्न अनुसार के कस्तो योजना-कार्यक्रम बनाउने गरेको छ ?

बाली सघनता बढाउने () बाली विविधिकरण गर्ने () उत्पादन बृद्धिगर्ने () कृषि समाग्री मल बीउ उपलब्ध गराउने () कृषि सेवाकेन्द्रबाट उपलब्ध हुने तालिम, प्रदर्शन मिनिकिट आदि सदस्यहरूमा बाँड्ने ()

छ छैन

स्वीकृत भएर आउने गरेको छ () ()
 विजबृद्धि कार्यक्रमको लागि उन्नत बीउको व्यवस्था () ()
 आवश्यक पहिचान गरिएको विषयमा तालिम व्यवस्था () ()
 बाली सघनता र बाली विविधिकरणको लागि प्राविधिक ज्ञान () ()
 समुहको माग अनुसार मिनिकिट, प्रदर्शन आदिका () ()
 आवश्यक पहिचान गरिएको विषयमा तालिम व्यवस्था () ()
 बाली सघनता र बाली विविधिकरणको लागि प्राविधिक ज्ञान () ()
 समुहको माग अनुसार मिनिकिट, प्रदर्शन आदिका व्यवस्था () ()

८.८ कृषक समुहले निम्न निकायबाट कस्तो सहयोग प्राप्त गरेको छ ?

कार्यालय	धेरै राम्रो	राम्रो	सामान्य	कम राम्रो	धेरै कम
जिल्ला कृषि विकास कार्यालय					
कृषि सेवाकेन्द्र					
कृषि विकास बैंक					
सहकारी कार्यालय					
सिंचाई कार्यालय					
एग्रोभेट					
गैरसरकारी संघ संस्था					

८.९ पकेट कार्यक्रम सञ्चालन भए पछि खेती प्रणालीमा सुधार आएको छ ? छ () छैन ()
 छ भने बालीसघनता बढेको छ ? छ () छैन ()
 उत्पादन बढेका छ ? छ () छैन ()
 बाली चक्रमा परिवर्तन आएको छ ? छ () छैन ()

८.१० कृषक सम्बन्धी प्राविधिक सिप कहाँ बाट प्राप्त हुन्छ ? प्रागमिकिकरण गर्नुहोस्
 कृषि सुवाकेन्द्र () जि.कृ.वि.का () एग्रोभेट () टेलिभिजन ()

अन्तरवार्ता लिनेको नाम: अन्तरवार्ता लिएको मिति : सूपरिवेक्षकको सहि:.....

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग
कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय

बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम

अनुसूची ९: कृषक समूह प्रभावकारिता अध्ययन प्रश्नावली

जिल्लाको नाम : गा.वि.स. : वडा.नं.:

पकेट क्षेत्र : सेवाकेन्द्र/उपकेन्द्र

कृषकको नाम : उमेर साक्षर/निरक्षर

समूहको नाम : कृषकको मुख्य पेशा :

१. दिईएको कोठा भित्र चिन्ह V लगाउनुहोस।

समूहको स्थापना क्षेत्र पकेट सामान्य

२. तपाईंको समूहमा कहिले देखि लाग्नु भएको हो ?

३. तपाईंको समूहमा निम्न कुराहरु भएको छ वा छैन ?

३.१. समूहको बैठक बस्छ बस्दैन

३.२. बैठक बस्छ भने कति दिनको फरकमा बस्छ ?

१५ दिन १ महिना २ महिना अन्य

४. बैठकमा प्राय जसो कति प्रतिशत सदस्यहरु आउने गर्छन ?

१०० ५० २५ अन्य

५. तएको वर्ष कतिवटा बैठक बस्यो तपाईं कतिपटक उपस्थित हुन सक्नु भयो सम्भन सक्नु हुन्छ ?

संख्या तपाईंको उपस्थित संख्या

६. समूहमा बसेर तपाईंले कुनै किसिमको सेवा र सहयोग पाउनु भएको छ छैन

७. समूहबाट बचत संकलन भएको छ, छैन छ छैन

८. छ भने हालसम्मको हित कोष रकम कति छ, छैन छ छैन

९. बचत संकलन भएको छ भने त्यसको उपयोग कसरी भएको छ? प्रतिशतमा उल्लेख गर्नुहोस.....

१० समूह मार्फत बचत संकलन प्रक्रिया, त्यसको प्रयोग ऋण फिर्ता प्रक्रियाबारे केहि थाहा भए उल्लेख गर्नुहोस।

११. समूहमा लाग्नुभन्दा पहिले र अहिले तपाईंको ज्ञानमा केही फरक पाउनु भएको छ, छैन ?

छ छैन

१२. समूहमा लागे पछि तपाईंको आम्दानीमा केही सुधार भएको छ, छैन ? छ छैन

छ भने कति प्रतिशत जति बढ्यो होला प्रतिशत

१३. समूहमा आउन सक्ने निम्न सामूहिक मनमुटाव, विवाद तथा त्यसको समाधानबारे थाहा भएको कुरा उल्लेख गर्नुहोस।

सि.नं.	विवादका विषयहरु	विवादको समाधान			
		चुनाव	सम्झौता	नियम	अन्य
१	पद सम्बन्धी				
२	बचत संकलन				
३	अवसर प्रयोजन				
४	अवसर बाँडफाँड (तालीम, मिनिकिट, प्रदर्शन)				
५	अन्य उल्लेख गर्ने				

१४. तपाईंको समूहको तीनतीनवटा राम्रा/नराम्रा पक्षहरु उल्लेख गर्नुहोस् ।

बलीया पक्षहरु	कमजोर पक्षहरु

१५. समूहलाई राम्रोसँग सञ्चालन गर्न तपाईंको के सुझाव छ ?

१.....

२.....

३.....

१६. समूह गठन गर्दा कुन उद्देश्यले भएको थियो उक्त पुरा भएको छ कि छैन ?

छ छैन

१७. तपाईंको समूह मार्फत कृषि सम्बन्धी वा अन्य सामाजिक कार्य केहि गर्नु भएको छ कि छैन ?

छ छैन

कृषि कार्य

१. तरकारी उत्पादन

२. बीउ वृद्धिहरु

३. संकलन केन्द्र

४. तालिम भ्रमण

५. सिंचाई कुलो निर्माण मर्मत

६. अन्य

सामाजिक कार्य

१. बाटो घाटो निर्माण

२. खाने पानी

३. मठ मन्दिर

४. सरसफाई

१८. कृषि सम्बन्धी प्रतियोगितामा तपाईंको समूहले मागलाई पुरस्कार प्राप्त गरेको छ छैन यदि छ भने के मा कुन संस्थाबाट गर्नु भयो ?

.....

.....

अन्तरवार्ता लिनेको नाम:..... सुपरिवेक्षकको सहि:..... अन्तरवार्ता लिएको मिति :.....

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग

कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय

बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम

अनुसूची १०: सेवाकेन्द्रस्तरीय तालिमको प्रभाव अध्ययन

तालिम लिईएका कृषकसँग सोधिने प्रश्नावली

जिल्लाको नाम : गा.वि.स. : वडा.नं.:
पकेट क्षेत्र : सेवाकेन्द्र/उपकेन्द्र
कृषकको नाम : उमेर साक्षर/निरक्षर
समूहको नाम : कृषकको मुख्य पेशा :

१०.१. उन्नत प्रविधि र सीपको जानकारी सम्बन्धी

क्र.सं.	तपाईंले सेवाकेन्द्रस्तरमा कुन कुन तालिम हासिल गर्नु भयो विवरण दिनुहोस्				
	तालिमको नाम	तालिम अवधि	तालिम लिएको वर्ष	तालिमको उपयोगिता	
				उपयोगी	अनुपयोगी

१०.२ तपाईंले लिएको तालिममा कुन कुन बालीको लागि के के प्रविधिको ज्ञान हासिल गर्नु भयो विवरण दिनुहोस्

सि.नं	बालीको नाम	हासिल गरेको प्रविधि / ज्ञान/शिप

१०.३. तालिमबाट प्राप्त ज्ञान र शिपको प्रयोग सम्बन्धी

१०.३.१ तालिमबाट प्राप्त गर्नु भएको ज्ञान र शिपलाई कुन कुन कार्यमा प्रयोग गर्नु भयो, विवरण दिनुहोस् ।

सि.नं	कृषि कार्यको विवरण	ज्ञान र शिपको प्रयोग
१		
२		
३		

१०.३.२ तपाईंले लिनुभएको तालिमबाट आफ्नो कार्यलाई बढाउन सक्षम हुनु भएको छ वा छैन ?

छ छैन

१०.३.३ यदि सक्षम हुनु भएको छैन भने कस्तो तालिमको आवश्यकता छ विवरण दिनुहोस् ।

१
२
३
४

१०.४ तालिममा हासिल भएका ज्ञानको प्रयोग मात्राको विवरण

१०.४.१ अत्याधिक मात्रामा प्रयोग भएको	१०.४.३ मध्यम रूपमा प्रयोग भएको
१०.४.२ न्यून रूपमा प्रयोग भएको	१०.४.४ प्रयोग नभएको

१०.५ अन्य तालिम सम्बन्धी आवश्यकताको विवरण

१०.५.१ तपाईंलाई आफ्नो कृषि कार्य अगाडी बढाउन उन्नत प्रविधिको प्रयोग गरी कृषिका क्रियाकलापहरु गर्न तालिमको आवश्यकता छ वा छैन

छ छैन

यदि छ भने विवरण दिनुहोस् ।

सि.नं.	आवश्यक तालिमको नाम	तालिम अवधि	कुन प्रविधिको लागि	कुन कुन बालीमा
१				
२				
३				
४				
५				

१०.६. तालिम कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन सुझाव दिनुहोस् ।

१०.६.१.....

१०.६.२.....

१०.६.३.....

१०.६.४.....

१०.६.५.....

अन्तर्वार्ता लिनेको नाम:..... सुपरिवेक्षकको सहि:.....अन्तर्वार्ता लिएको मिति :.....

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग

कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय
बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम

अनुसूची ११: प्रदर्शन कार्यक्रम प्रभावकारिता अध्ययनको प्रश्नावली

प्रदर्शन कार्यक्रम गर्ने कृषकलाई सोध्ने प्रश्नावली (क)

जिल्लाको नाम : गा.वि.स. : वडा.नं.:

पकेट क्षेत्र : सेवाकेन्द्र/उपकेन्द्र

कृषकको नाम : उमेर साक्षर/निरक्षर

समूहको नाम : कृषकको मुख्य पेशा :

११.१. कृषकको पारिवारिक विवरण

सि.नं.	परिवार सदस्यको नाम	उमेर	लिङ्ग	योग्यता			कैफियत
				निरक्षर	साधारण लेखपढ गर्ने	शिक्षित तह	

११.२ जग्गाको विवरण

खेती गरिएको				खेती नगरिएको		
आफ्नो		अरुको		आफ्नो		अन्य
सिंचित	असिंचित	सिंचित	असिंचित	पाखो	जंगल	

११.३. बाली विवरण

सि.नं	बाली	स्थानीय		उन्नत		अन्य		केफियत
		क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	

११.४ गत वर्ष छिमेकीले प्रदर्शन कार्यक्रममा भाग लिएको भए तपाईंलाई त्यसको जानकारी छ ?

छ छैन

११.५ छ भने के बालीमा र कस्तो प्रकारको प्रदर्शन थियो ?

(क) उ.प्र./न.प्र./त.प्र./अन्य खुलाउने

(ख) बालीको नाम

११.६ त्यस प्रदर्शनबाट तपाईंले के जानकारी प्राप्त गर्नु भयो ?

उत्पादन वृद्धि

रसायनिक मल र उन्नत वीउको प्रयोग

बाली संरक्षणका उपायहरू

सिंचाईको महत्व

११.७ सो जानकारीको आधारमा तपाइले त्यस्तै खेती गर्नु भएको छ ?

छ छैन

यदि छ भने कसरी प्रयोग गर्नु भएको छ विवरण दिनुहोस् ।

.....

११.८ नगर्नाको कारणहरू

क) वीउ नपाइने

घ) वीउ नपाइने

ख) सिंचाई सुविधा नभएको

ड) बिषादी नपाइने

ग) खर्च बढि हुने

च) बजार समस्या

छ) अन्य

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग

कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय
बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम

अनुसूची १२: प्रदर्शन कार्यक्रम अवलोकन गरेको

छिमेकी कृषकलाई सोध्ने प्रश्नावली (ख)

जिल्लाको नाम : गा.वि.स. : वडा.नं.:

पकेट क्षेत्र : सेवाकेन्द्र/उपकेन्द्र

कृषकको नाम : उमेर साक्षर/निरक्षर

समूहको नाम : कृषकको मुख्य पेशा :

१२.१. कृषकको पारिवारिक विवरण

सि.नं.	परिवारका सदस्यहरुको नाम	उमेर	लिङ्ग	शैक्षिक योग्यता			पेशा	
				निरक्षर	साधारण लेखपढ	शिक्षित तहसम्म	मुख्य	सहायक

१२.२ जग्गाको विवरण

खेती गरिएको				खेती नगरिएको		अन्य
आफ्नो		अरुको		आफ्नो		
सिंचित	असिंचित	सिंचित	असिंचित	पाखो	जंगल	

१२. ३. बाली विवरण

बाली	स्थानीय		उन्नत		अन्य
	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	

४. गत वर्ष तपाईंको छिमेकीले प्रदर्शन कार्यक्रममा भाग लिएका भए तपाईंलाई त्यसको जानकारी

छ

छैन

५. छ भने के बालीमा र कस्तो प्रकारको प्रदर्शन थियो उल्लेख गर्नुहोस् ।

क. बालीको नाम:

ख. उ.प्र./न.प्र./त.प्र./अन्य खूलाउने

६. त्यस प्रदर्शनबाट तपाईंले के जानकारी प्राप्त गर्नु भयो ?

उत्पादन बृद्धि

रासायनिक मल र उन्नत बीउको प्रयोग

बालि संरक्षणका उपायहरु

सिंचाई महत्व

७. सो जानकारीको आधारमा त्यस्तै खेती गर्न तपाईंको के विचार छ

गर्छु

गर्दिन

८. नगर्नाको के कारण होला ?

क) बीउ नपाईने

ख) मल नपाईने

ग) सिंचाई सुविधा नभएको

घ) विषादी नपाईने

ङ) स्वर्च बढी हुने

च) अन्य खूलाउने

अन्तरवार्ता लिनेको नाम :

सूपरिवेक्षकको सहि...

अन्तरवार्ता लिएको मिति :

अनुसूची १३: कृषक समूहको विवरण

१. जिल्ला विवरण लिइएको मिति
२. कृषि सेवाकेन्द्र पकेट क्षेत्रको नाम / स्थान
३. गा. वि. स. / नगरपालिका ४. वडा नं. (गाउँ)
५. समूहको नाम
६. समूहको गठन मिति वर्ष
७. समूहको सदस्य संख्या महिला / पुरुष
८. समूहगत विषय
९. नियमित बैठक बस्ने दिन / मिति
१०. कोष संकलन (प्रति महिना)
११. कोष परिचालन -ऋण प्रवाह) क्षेत्र
१२. कोष परिचालन रकम
१३. तथ्याङ्क संकलन समयसम्मको संकलित कोषको रकम
१४. दर्ता भएको भए दर्ता मिति, दर्ता गर्ने कार्यालय
१५. जि. कृ. वि. का. बाट उपलब्ध गराएको कार्यक्रमको विवरण
१६. अन्य निकायहरुको टेवा पुऱ्याएको भए सो को विवरण
१७. समूह सक्रिय / निस्क्रिय
१८. अन्य

अनुसूची १४: गैह्र सरकारी संघ संस्थाहरुको विवरण

१. संस्थाको नाम विवरण लिइएको मिति
२. ठेगाना
३. रजिस्ट्रेशन मिति
४. रजिस्ट्रेशन गर्ने संस्था
५. कार्य क्षेत्र (राष्ट्रिय / क्षेत्रीय / गा.वि.स. / नगरपालिकास्तर)
६. संस्थाको प्रकृति (कार्यक्षेत्र)
७. संस्थाको प्रमुख व्यक्तिको नाम (निर्देशक, आदि)
८. संस्थाको मुख्य कार्यालय
९. मुख्य कार्यक्षेत्र (कृषि सिंचाई, पशुपन्छी इत्यादि)
१०. क्रियाकलाप गरिने खास स्थान -गा.वि.स. / नगरपालिका)
११. लक्षित समूह
१२. लाभान्वित ग्राहक / व्यक्ति - म. / पु.
१३. सीप विशेषज्ञताको क्षेत्र (तालिम, अनुसन्धान, कृषि सामग्रीको आपूर्ति इत्यादि)
१४. कर्मचारी व्यवस्थापन र संख्या (प्राविधिक तथा प्रशासनिक)
१५. कार्यक्रम बजेट (बार्षिक / विगतको बजेट प्रवाह स्थिति)
१६. दातृ संस्थासँगको करार / शर्तनामा र अनुदान प्राप्त
१७. सहमती र सम्झौता (कृषि विभाग/जि.कृ.वि.का., पशु सेवा कार्यालय, अरु) सरकारी निकाय, स्थानीय विकास दात्री संस्था साभेदारी संगठन इत्यादि ।
१८. सदरमुकामबाट दुरी
१९. अन्य

नेपाल सरकार
 कृषि विकास मन्त्रालय
 कृषि विभाग
 कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय
 बजार अनुसन्धान तथा तथ्यांक व्यवस्थापन कार्यक्रम
 कृषि वस्तुहरुको उत्पादन लागत तथा प्रतिफल अध्ययन सर्भेक्षण

अनुसूची १५: माछा पालक कृषक गणना तालिका
ENUMERATION SHEET

जिल्ला : पकेट : सेवाकेन्द्र :
 वाली :

क्र.सं.	कृषकको			कुल जलाशय क्षेत्रफल	सर्भेक्षणमा परेको जलाशय क्षेत्र	माछा पालन तरिका			जात	कैफियत
	नाम	गा.वि.स.	वडा नं.			साधारण	सघन	अर्थ सघन		
१										
२										
३										
४										
८०										

लगत संकलन गर्ने कर्मचारीको नाम : पद : पकेट/सेवाकेन्द्र/शाखा:

नेपाल सरकार
 कृषि विकास मन्त्रालय
 कृषि विभाग
 कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय
 बजार अनुसन्धान तथा तथ्यांक व्यवस्थापन कार्यक्रम
 कृषि वस्तुहरुको उत्पादन लागत तथा लाभ अध्ययन सर्भेक्षण

अनुसूची १६: कृषक गणना तालिका
ENUMERATION SHEET

जिल्ला : पकेट : सेवाकेन्द्र :
 वाली :

क्र.सं.	कृषकको			कुल आवादी क्षेत्रफल	पकेट क्षेत्रमा कृषकको		उन्नत सिंचित	उन्नत असिंचित	स्थानीउ सिंचित	स्थानीउ असिंचित	जात	कैफियत
	नाम	गा.वि.स	वडा नं.		आवादी/क्षेत्रफल	सम्बन्धीत वाली लगाएको क्षेत्रफल						
१												
२												
३												
४												
८०												

लगत संकलन गर्ने कर्मचारीको नाम : पद : पकेट/सेवाकेन्द्र/शाखा:

